

1993
1.º semestre

Cadernos de lingua
7

Real Academia Galega

R(05)/3

Cadernos de lingua 7

Colaboración e correspondencia:

Orixinais para publicación e correspondencia en xeral enviaranse ó coordinador:

Xosé Luis Regueira Fernández
Instituto da Lingua Galega
Praza da Universidade, 4
15703 Santiago de Compostela

Subscripción e intercambio: Dirixirse a

Editorial Galaxia, S. A.
r/. Reconquista, 1
36201 Vigo

Director: Constantino García

Vicedirector: Manuel González González

Coordinador: Xosé Luis Regueira

Coordinadores de área:

Carlos Díaz Abraira
Xermán García Cancela
Antón López Dobao
Miguel Pérez Pereira
Modesto A. Rodríguez Neira

© Real Academia Galega
A Coruña, 1990

Edita: Real Academia Galega
r/. Tabernas, 11
15001 A Coruña

I.S.S.N.: 1130-5924

Título clave: Cadernos de lingua

Título abreviado: Cad. ling.

Depósito Legal: C-1.642-1992

Imprime: "Artes Gráficas Galicia, S. A."
r/. Segovia, 19
Vigo

Esta publicación é posible gracias á colaboración económica da
Consellería de Cultura da Xunta de Galicia.

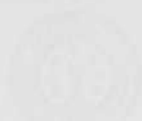
ÍNDICE

ARTIGOS

- T. VIDAL FIGUEROA, Proposta descritiva das consoantes fricativas alveolodentais dos dialectos galegos..... 5
- X. ANTÓN L. DOBAO, A lingua galega e a TVG. Situación actual e propostas para unha nova política lingüística (I) 27
- X. RÁBADE PAREDES, Situación e perspectiva da normalización no ensino..... 45
- G. REI DOVAL, Sobre planificación léxica na lingua galega. No 25 aniversario de *Introduction to a theory of language planning* de Valter Tauli..... 53
- M. DACOSTA ALONSO - A. LÓPEZ FERNÁNDEZ, Breves vocabularios da caza e da pesca..... 77
- A. REQUEJO, A segunda serie de *Como falan os brañegos* de Antonio Noriega Varela..... 93
- X. L. REGUEIRA, Algunhas calas na riqueza léxica da lingua literaria: aproximación cuantitativa 99
- A. RODRÍGUEZ-TRELLES ASTRUGA, Adquisición das narracións nos nenos..... 113
- X. Mª LEMA, San Tomé ou Santo Tomás: Un estudio onomástico dun crego de Vilariño (Teo), no séc. XIX 127

RECENSIONS

- Regional- und Nationalitätensprachen in Frankreich, Italien und Spanien*, KLAUS BOCHMANN (J. Kabatek)..... 131
- Língua e sociedade na Galiza*, MANUEL PORTAS (B. Tajés Marcote)..... 134
- Introducción á sociolingüística*, RONALD WARDHAUGH (M. Ferreiro Ferreiro)..... 140

1. Einleitung
2. Aufgaben und Ziele
3. Organisation
4. Ausbildung
5. Einsatz
6. Zusammenfassung

1. Einleitung
2. Aufgaben und Ziele
3. Organisation
4. Ausbildung
5. Einsatz
6. Zusammenfassung
7. Schluss
8. Literaturverzeichnis
9. Anlagen
10. Tabellen
11. Zeichnungen
12. Karten
13. Fotografien
14. Filme
15. Tonbandaufnahmen
16. Computerausdrucke
17. Sonstige Unterlagen

1. Einleitung
2. Aufgaben und Ziele
3. Organisation
4. Ausbildung
5. Einsatz
6. Zusammenfassung
7. Schluss
8. Literaturverzeichnis
9. Anlagen
10. Tabellen
11. Zeichnungen
12. Karten
13. Fotografien
14. Filme
15. Tonbandaufnahmen
16. Computerausdrucke
17. Sonstige Unterlagen

Proposta descritiva das consoantes fricativas alveolodentais dos dialectos galegos

TIAGO VIDAL FIGUEIROA

Instituto da Lingua Galega

1. INTRODUCCIÓN

Os dialectos galegos occidentais e mailos dalgunhas localidades fronteirizas con Portugal caracterízanse pola conservación —cada vez máis precaria— de sistemas de consoantes fricativas alveolodentais alleos ó “thetaísmo” (isto é, a pronuncia das consoantes *c* e *z* coma o *theta* grego, tal como acontece no castelán e no galego común). Tales sistemas, así coma as súas correspondentes áreas de distribución, foron delimitados con bastante precisión por Manuel González González (1986) e por Francisco Fernández Rei (1990), a partir, fundamentalmente, dos cuestionarios e as gravacións do Atlas Lingüístico Galego (ALGa). Faría falta, en todo caso, completar esas descrições ampliando á ría de Vigo a área do chamado “subsistema de transición” (caracterizado pola oposición de tres fonemas sibilantes), e considerando ademais un “subsistema innovador” cunha única sibilante *ápico-alveolar* na xente nova (menos de 30 anos) tamén da ría de Vigo (concellos de Cangas, Moaña e Vigo, polo menos).

Entre tanto, creo que a caracterización fonética das consoantes que conforman aqueles sistemas, así coma a dalgúns procesos de cambio que se están a producir no seu interior —de maneira particular os chamados “interdentalización” e “despalatalización”— merecen aínda unha revisión demorada. Sen ánimo de chegar a conclusións definitivas, que só se poderán establecer mediante un estudo experimental exhaustivo que aplique técnicas de palatografía e cinerradiografía, no presente artigo pretendo iniciar unha revisión e discusión da descrición daqueles sons, co ánimo de chegar a unha caracterización fonética o máis sistemática e o menos impresionista posible.

2. UNIDADES CONSIDERADAS

Podemos distinguir, en principio, tres consoantes que se comportan como unidades distintivas, constituíndo por tanto fonemas diferentes,

no “subsistema de transición” (González 1986), utilizado por falantes dispersos ó longo de toda a costa occidental, da ría de Camariñas á ría de Vigo. Seguindo o alfabeto da *Revista de Filología Española*, nos cuestionarios do ALGa foron transcritas como [s], [š] e [ʃ], e defínense en xeral como predorsodental, apicoalveolar e palatal ou prepalatal, respectivamente (González 1986, Álvarez *et al.* 1986: 30-33 e 37, Fernández Rei 1990: 12, ILG 1990: 23). Nas transcricións baseadas no alfabeto da *International Phonetic Association*, consérvase a representación das dúas primeiras consoantes, pero [š] foi substituído por [ʃ].

Nos cadernos do ALGa distínguese tamén [s], rexistrado en concorrencia con [s], ou mesmo substituíndoo, nalgúns locais da área occidental e sobre todo nas localidades fronteirizas da raia portuguesa en que se conserva o “subsistema arcaico”. Foi descrito como unha consoante “predorsointerdental”, e o seu símbolo foi cambiado por [ʃ] (González 1986, Fernández Rei 1990: 12, ILG 1990: 23).

Ademais, nos mesmos cadernos do ALGa utilízase o signo [š] para representar, sempre nas falas occidentais, unha consoante que alterna con [š] ou a substitúe, en posición prenuclear, e que alterna con [š] ou a substitúe, en posición posnuclear. Estas dúas realizacións son distinguidas por Fernández Rei (1990: 12, 212, 214), quen as describe como un son “prepalatal que tende a [š]”, transcrito por [ʃ^s], e como un son “apicoalveolar palatalizado”, transcrito por [š], respectivamente. González (1986) en cambio non fai tal distinción, e describe [š] como “unha especie de [š] semidespalatalizado, ou dun [š] semipalatalizado”. Álvarez *et al.* (1986: 30-31) só o citan en posición posnuclear, ante consoante palatal, na cal din que “cabe a posibilidade dunha semipalatalización [š]”.

3. CARACTERIZACIÓN

Para definirmos unha consoante de maneira completa é necesario especificar, polo menos, oito características (Ladefoged 1982: 158), se ben na práctica podemos prescindir dalgúns delas, que se dan por supostas. Por exemplo, tódolos sons coñecidos no galego e nas demais linguas romances se producen mediante a saída dunha corrente de aire dos pulmóns —isto é, son pulmónicos e egresivos— por tanto non é preciso especificar isto para as consoantes fricativas alveolodentais. Por outra parte, a produción das consoantes fricativas coñecidas ata agora en galego supón a saída do aire polo centro da cavidade bucal, entre a lingua e o ceo da boca, en canto o veo permanece elevado, impedindo a

saída a través da cavidade nasal. En consecuencia, tampouco fai falta especificar no grupo das fricativas a ausencia dos trazos lateral e nasal.

Polo que se refire ó estado da glote, os sons descritos no galego só admiten a distinción dunha oposición binaria, entre sonoro e xordo. No caso dos fricativos, a existencia de elementos sonoros parece ser un fenómeno esporádico —no caso das fricativas dental [ð] e velar [ɣ]— ou estar circunscrita a zonas dialectais moi reducidas —no caso das fricativas [z, ʒ] e afíns—. Por iso, para os nosos obxectivos tomaremos en consideración fundamentalmente os sons producidos sen intervención das cordas vocais, ou sexa 'xordos', por seren os máis difundidos no ámbito da lingua, aínda que nalgún momento faremos referencia tamén ós sonoros.

Os trazos que nos interesa definir son pois basicamente tres: 1) a parte da lingua que intervéñ na articulación e, en relación con isto, as cavidades que quedan delimitadas pola posición global da lingua; 2) o punto de articulación primario e, se houber, as articulacións secundarias (arredondamento, palatalización); 3) o modo de articulación, que non só debe diferenciar con claridade as aproximantes das auténticas fricativas, senón que dentro destas debe identificar tamén as sibilantes.

3.1. A lingua

Atendendo ós órganos activos que interveñen na produción dun elemento fónico, Aniceto R. Gonçalves Viana (1892a: 7) distinguía oito divisións, das cales nos interesa tomar en consideración as catro seguintes:

“3.ª **Dorsaes**: com o dorso da lingua.

4.ª **Paginaes**: com a página superior da lingua, na sua parte anterior.

5.ª **Apicaes**: com a ponta da lingua.

6.ª **Sub-superficiaes** ou **reversas**: com a superfície anterior ou inferior da lingua.”

A pesar do tempo transcorrido e das grandes diferencias terminolóxicas e de método que se poden apreciar entre a fonética do século pasado e a dos nosos días —que por veces dificultan enormemente a comprensión das obras daquela época— estas catro divisións conservan a súa validez na actualidade, salvando pequenas diferencias de matiz.

J. C. Catford (1977, 1988) utiliza con significados case equivalentes os termos *dorsal*, *laminal*, *apical* e *sublaminal*. Para comprendermos con exactitude o valor de cada un deles, vale a pena reproducir a descrición dos órganos de que toman o nome: “The forward edge

of the tongue is its *rim*, and the central point of this edge is the tip or *apex*. On the upper surface of the tongue running back about 10 to 15 mm along the central line is the *blade* or *lamina* —the part that lies opposite the teeth and alveolar ridge when the tongue is at rest. ... The rest of the upper surface of the tongue, back to the tip of the epiglottis is the *dorsum*. ... Returning to the front end of the tongue, the under surface, from the apex back about 10 to 15 mm is the underblade, or *sublamina*." (1977: 143-144).

Unha concepción semellante dos articuladores dorsal, laminal e apical, aínda que sen unha delimitación tan matemática, pode considerarse admitida sen discusión, coa única reserva terminolóxica de que en vez de *laminal* algúns autores utilizan *predorsal* (Malmberg 1974: 163). Aquí daremos preferencia a *laminal*, por ser esta a denominación usada pola IPA (IPA 1989). Onde non hai unanimidade é á hora de admitir un articulador 'sublaminal'. Para J. C. Catford (1977: 152-153) as articulacións sublaminais son as propias das consoantes retroflexas, e poden darse nas zonas prepalatal ou postalveolar. Dubida de que se produzan articulacións ápico-prepalatais nalgũa lingua, pero si insiste en diferenciar na zona postalveolar as articulacións apicais das auténticas retroflexas, sublaminais. Con todo, posteriormente o mesmo autor (Catford 1988: 92-93) restrinxe as posibilidades articulatorias da 'sublámينا' á zona prepalatal, admitindo na postalveolar só articulacións apicais (á parte das laminais), e ó mesmo tempo limita a consideración de retroflexas ás consoantes sublamino-prepalatais. Segundo o punto de vista mantido en 1977, tería pleno sentido diferenciar articulacións apicais e sublaminais, pois as dúas podían oporse na zona postalveolar, pero segundo a concepción de 1988 tal diferenza é irrelevante lingüísticamente, desde que aparece como un trazo concomitante do punto de articulación: ata a zona postalveolar son posibles as articulacións apicais, pero de aquí para atrás estas son substituídas polas sublaminais. Deste modo, as articulacións apicais e sublaminais poden verse como unha unidade na medida en que as dúas se poden opor ás laminais nos mesmos puntos de articulación, e ó mesmo tempo é imposible que se opoñan entre si.

Parece lóxico pensar que as articulacións apicais non se realizan exactamente co mesmo punto da lingua nos diversos puntos de articulación. Nas consoantes ápico-dentais [θ, ð, t, d] poden intervir áreas variábeis da parte superior da punta da lingua; nas ápico-alveolares [s, z, t, d] só intervéñen o extremo anterior, a punta en sentido máis estrito; nas ápico-postalveolares, polo contrario, poderá participar en maior ou menor medida a parte inferior da punta da lingua; e se esta recúa cara á zona palatal, naturalmente a intervención da superficie inferior aumentará aínda máis. Centrándonos nas 'retroflexas', non parece xustificado

pretender que se deban realizar como articulacións propiamente 'sublaminais', pois non só en hindi coexisten oclusivas [t, d] ápico-postalveolares cun [ɽ] "truly retroflex flap" (Catford 1988: 93), senón que en canará ou kannada as oclusivas son sublámino-postalveolares en canto a fricativa [ʂ] é ápico-postalveolar (Sridhar 1990: 292-293), e para Peter Ladefoged as retroflexas do malaiala ou malayalam e outras linguas son en xeral ápico-postalveolares, se ben no seu concepto de "apical" entra a posibilidade de que sexa "the undersurface" ou "the underside of the tip of the tongue" o que forme a articulación (1982: 146-147).

Por causa da conformación do aparello fonador humano, en concreto das posibilidades de movemento da lingua, as articulacións dorsais realízanse nas zonas uvular, velar e palatal (incluída tamén a parte anterior ou prepalatal). Aínda que fisicamente é posible unha articulación dorsal mesmo na zona postalveolar, o normal é que nese punto interveñan outras partes da lingua máis móbiles. Por iso podemos asumir para as consoantes dentoalveolares que os órganos articuladores serán a punta (ápice) ou a lámina (predorso) da lingua.

3.1.1. Das consoantes consideradas en 2, aparecen definidas [s] e [ʂ] como predorsais (laminais), e [ʃ] como apical. A forma "palatal" [ʃ] non está caracterizada neste sentido, e [ʃ] só o está parcialmente, a través de [ʃ̺], variante considerada por F. Fernández Rei como "apicoalveolar". A falta de descrición do articulador activo destes dous sons pode ser unha grave carencia, que entorpeza a comprensión da verdadeira natureza das súas diferencias e, por tanto, de en que consiste a chamada "despalatalización" de [ʃ] en [ʃ̺].

Aniceto R. Gonçalves Viana (1883: 24-25) foi un dos primeiros autores en chama-la atención para a existencia de dous tipos de [s] ben diferentes no dominio lingüístico galego-portugués, nos nosos días. En contraposición co [s] normal do portugués, semellante ó doutras linguas de Europa, teimou en caracterizar un [s] que denominou "reverso" ou "sub-cacuminal", e que identificou co do castelán, do catalán, do vasco e de certos dialectos italianos. A descrición que nos dá da súa articulación parece plenamente válida: "é um *s* reverso, isto é, proferido com a parte anterior, um tanto cóncava, da ponta da lingua no convexo das gengivas dos incisivos superiores, como o *s* vasconço e castelhano: lembra no effeito acústico *ss* reunidos" (1892a: 47).

Con posterioridade, J. Leite de Vasconcelos esaxerou o seu carácter "reverso", ou sexa retroflexo: "Análogo ao *s* castelhano, que se produz formando-se um canal para passagem do ar, entre a página inferior da lingua e os alveolos superiores" (1900: 190). Tamén E. Williams o

considera retroflexo, ó definilo como "cacuminal" (1891: 12). Nos nosos días, B. Malmberg insiste na mesma idea, cando fala do [s] apical: "Une variante avec une formation fortement rétroflexe est le [s] du finnois et de l'espagnol castillan. Il ressemble à un [ʃ] et a un formant plus bas que le [s] ordinaire." (1974: 164). Como veremos máis adiante (3.2.3), hai unha grande ambigüidade no uso da denominación "retroflexa", que se aplica a consoantes con puntos de articulación moi variados. É certo que o noso [s] comparte cos sons retroflexos unha posición básica, "with the tongue point raised and pointed upwards—almost backwards" (Catford 1977: 153), pero tal posición é tamén semellante á doutros sons ápico-alveolares, coma as oclusivas [t, d] do inglés ou as consoantes [n, l, r] do galego, portugués, español, etc., sen que ninguén os considere por iso retroflexos. Por outra parte, en diversas linguas hai oposición entre articulacións ápico-alveolares e retroflexas (Ladefoged 1982: 145), de maneira que resulta lingüisticamente productivo mantelas diferenciadas. Por exemplo, no canará ou kannada, lingua dravídica falada en Goa e Mysore (India), distínguense como fonemas independentes tres sibilantes, [s] lámino-alveolar, [ʃ] ápico-alveolar e [ʂ] ápico-postalveolar ou retroflexo (Sridhar 1990: 293).

Na miña opinión, a necesidade de caracteriza-lo [s] castelán como retroflexo obedece á idea de que o son apical é claramente diferente: "Le [s] apical est répandu en anglais et existe un peu partout dans les dialectes et comme variante individuelle." (Malmberg 1974: 164). Con todo, paréceme dubidoso que exista tal [s] apical en inglés. Na América do Norte, J. C. Catford considera o típico [s] inglés como lámino-alveolar (1977: 153) e ensina a súa articulación coas seguintes palabras: "Let the apex and rim of the tongue lie lightly against the backs of the lower teeth. Press the sides of the tongue-blade up against the alveolar ridge, leaving a very narrow channel in the centre. An egressive air-stream through this narrow channel generates a typical *lamino-alveolar* [s]-type *fricative*." (1988: 90). Esta descrición en nada se diferencia da que dá o propio B. Malmberg para o "[s] prédorsal" típico do francés. Por outra parte, a descrición do [s] ápico-alveolar que fai J. C. Catford é a dun son alleo á lingua inglesa: "Now silently retract the tongue-tip a very little and turn it up a little so that the edges of the tongue-rim make contact with the alveolar ridge, leaving a very narrow central channel. This is the position for an *apico-alveolar fricative*: if you now produce an egressive air-stream you will hear a rather 'whistling' kind of [s]-sound." (1988: 89).

A chave do suposto "[s] apical" do inglés talvez estea na descrición que nos dá A. C. Gimson baseándose na pronuncia británica: "the tip and blade of the tongue make a light contact with the upper alveolar

ridge, and the side rims of the tongue a close contact with the upper side teeth. ... With some speakers, the tongue-tip is in contact with the lower teeth" (1989: 187). En efecto, aquí vemos diferenciada a típica articulación laminal, en que a punta da lingua se achega ós dentes inferiores, doutra, considerada máis común, en que a punta da lingua toca nos alvéolos superiores. Esta é sen dúbida o tipo de [s] estendido no inglés que B. Malmberg considera apical. Pero este son non é propiamente apical, pois segundo as palabras de A. C. Gimson entran en contacto cos alvéolos "the tip and blade of the tongue": a punta e a lámina. En consecuencia, trátase dun tipo diferente de [s] laminal, ou *ápico-laminal* se queremos, pero non apical.

Este tipo de [s], de acordo coa descrición articulatoria, parece corresponder ó que diversos autores españois chamaron "[s] coronal", que aparece mesturado co [s] predorsal en zonas de Andalucía (Navarro *et al.* 1933: 225 ss) e, segundo Alonso Zamora Vicente (1951: 8), tamén en áreas non thetaístas do galego. Os investigadores que realizaron o traballo de campo do Atlas Lingüístico Galego (cf. ILG 1990) non distinguen en ningunha localidade tal tipo de [s], de onde é forzoso deducir que, se existe, foi identificado coa variedade máis normal das predorsais. Tampouco Tomás Navarro (1972: 106-107) utiliza xa o termo "coronal", e si indica a posibilidade de que o [s] predorsal se articule coa punta elevada ou abaixada cara ós dentes inferiores.

Podemos concluír, por tanto, que o [s] típico do castelán, do catalán, de boa parte do galego e dos dialectos do norte de Portugal —segundo as miñas propias observacións, semellante ó do finlandés e ó de dialectos do norte de Italia tales coma o de Bologna— está correctamente definido como apical, en canto os [s] característicos do francés, do italiano, do portugués, do inglés e doutras moitas linguas, maioritarios tamén nas falas non thetaístas do galego, deben ser considerados laminais (ou sexa, predorsais) con independencia de que a punta da lingua se apoie ou non nos incisivos inferiores.

3.1.2. En portugués, A. R. Gonçalves Viana (1883: 18) describiu inequivocamente a articulación de *j* e *x* como laminal: "l'organe actif est un point de la surface supérieure de la langue, plus ou moins rapproché de son extrémité, selon que la voyelle précédente ou suivante est palatale ou gutturale." Por outra parte, a consoante [ʃ] do inglés, considerada igual ó *x* portugués por este autor (1883: 18, 25; 1892a: 48), así coma os sons semellantes doutras linguas, son tamén tipicamente laminais (Ladefoged 1982: 7, 147, Catford 1977: 152-153): "The palato-alveolar sounds [ʃ, ʒ] differ from retroflex sounds in the part of the tongue involved. In palato-alveolar sounds the upper surface of the tip of the

tongue is near the roof of the mouth. In addition, the front of the tongue is slightly domed, as opposed to being hollowed. ... Then the term retroflex is exactly equivalent to apical post-alveolar, and palato-alveolar is equivalent to laminal post-alveolar." (Ladefoged 1982: 147). En contra desta opinión, J. C. Catford (1988: 89) sostén a existencia de variedades apicais de [ʃ], exemplificadas no alemán do norte e no ruso, pero debe terse en conta que este autor evita considera-los sons ápico-postalveolares como retroflexos, desterrando desta categoría a maioría das realizacións que nas linguas da India reciben tal nome. Tamén B. Malmberg (1974: 164) fala de variedades apicais de [ʃ], pero a única sibilante retroflexa que cita é o [ʂ] apical do castelán.

En vista disto, e tendo en conta que para Gonçalves Viana o *x* portugués "é o *x* tradicional da Península Hispánica, ... que permanece no gallego, no asturiano, no valenciano e no catalão com o mesmo valor" (1892a: 48), podemos admitir sen reservas que o [ʃ] galego é laminal ou, dito doutra maneira, predorsal.

O son [ʃ], en cambio, debe ser sen dúbida apical, pois parece articulatoria e perceptivamente moi próximo ó [ʃ] ápico-alveolar, como manifesta de maneira explícita F. Fernández Rei cando o describe como "que tende a [ʃ]" ou como "ápicoalveolar palatalizado" (1990: 12). En caso de que, como sospeito, non se poida concretizar máis en que consiste a súa "semipalatalización" ou "despalatalización", temos polo menos un primeiro criterio preciso de distinción entre [ʃ] e [ʃ], un trazo fonético que permite unha caracterización sen ambigüidades dos dous sons: o primeiro é laminal e o segundo apical.

3.2. Punto de articulación

Tódolos sons considerados están definidos canto ó lugar da boca en que se produce a articulación, pero resulta evidente que esta localización non é todo o precisa que debería. En primeiro lugar, parece asumirse o vello tópico da fonética hispánica (cf. Galmés de Fuentes 1962) de que unha sibilante 'alveolar' é por definición a 'ápico-alveolar' do castelán, e unha 'predorsal' ten que ser forzosamente 'predorso-dental', como se dúas consoantes para seren diferentes debesen ter puntos de articulación diferentes. Se fose así, non tería ningún sentido especifica-la parte da lingua que intervén nas articulacións dentoalveolares. Precisamente, unha das diferencias máis importantes entre estas e as articulacións palatais, velares ou uvulares, consiste en que na parte anterior da boca a lingua ten unha maior mobilidade, o que lle permite adoptar formas diversas e diferenciar puntos de contacto moi próximos, multiplicando os sons posibles, en canto na parte posterior da boca o contacto

sempre se produce co dorso da lingua, que ten moi reducidas as súas posibilidades de movemento.

En contra da pretensión de que un [s] predorsal deba ser dental, están opinións coma a de B. Malmberg: "Le [s] prédorsal ... est formé de telle façon que le *predorsum* forme le passage étroit aux alvéoles avec la pointe de la langue en bas, passive contre les incisives inférieures ou juste derrière. C'est là le [s] le plus répandu en français. C'est aussi le [s] normal en italien, en allemand et dans une grande partie de la Scandinavie." (1974: 164). Tamén é alveolar e laminal (predorsal) o [s] do inglés: "Lamino-alveolar fricatives are typical English [s] and [z]." (Catford 1977: 153) "In [s] there is a narrow articulatory channel between the tongue and alveolar ridge" (Catford 1977: 154). E o mesmo pode dicirse do [s] árabe (Thelwall & Sa'Adeddin 1990, Corriente 1988: 23), alemán (Kohler 1990), neerlandés (Gussenhoven 1992), etcétera.

Máis preto de nós, A. R. Gonçalves Viana describiu o [s] normal do portugués dicindo que "é proferido com a lingua convexa de encontro ás gengivas dos incisivos *superiores*, encostando-se a ponta á parte interna dos incisivos *inferiores*" (1892a: 47). E unha descrición semellante deu J. Leite de Vasconcelos: "O ç de Lisboa, isto é, a linguo-dental sibilante inicial de syllaba, produz-se tocando-se com a ponta da lingoa nos dentes inferiores, e deixando-se passar o ar por uma fenda que fica entre a face antero-superior da lingoa e os alveolos superiores" (1900: 189). Nos dous casos queda fóra de toda dúbida que o [s] portugués é laminal e alveolar, cunha conformación xeral dos órganos articulatorios igual á descrita por B. Malmberg, J. C. Catford (1988: 90), A. C. Gimson (1989: 187), etcétera.

Desde pequeno eu teño como son propio, ben diferenciado do [ʃ] apical, un [s] laminal que uso tanto para falar no dialecto galego da ría de Vigo coma en español de América (e desde hai anos tamén en portugués). De acordo coas miñas propias observacións, o meu [s] laminal prodúcese nun orificio formado entre a lingua e as enxivas, tal como describe calquera dos autores anteriores, e dun punto de vista perceptivo resúltame imposible distinguilo do [s] alveolar portugués, francés, inglés, alemán, etc. En consecuencia, entendo que en galego, tal como fago eu mesmo, se opoñen dúas sibilantes, apical e laminal, ambas alveolares.

3.2.1. Xunto ó [s] laminal máis estendido, dixemos que aparecía nalgunhas localidades outra sibilante descrita como "predorsointerdental" polos investigadores do ALGa. Esta variedade predomina nas falas que conservan o "subsistema arcaico" de seis fricativas sibilantes diferentes (González 1986). Tódalas localidades en que se rexistra tal subsistema

(Padrenda, Entrimo, Lobios, Ermisende) lindan con Portugal e poden considerarse parte integrante da extensa área do norte e centro de Portugal en que se conservou ata a actualidade un sistema semellante. De feito, J. Leite de Vasconcelos, a quen debémo-la máis exhaustiva enumeración das localidades que integraban aquela área, incluíu entre elas tamén Lobios e Ermisende.

Nun estudio recente sobre a extensión actual de tal sistema de sibilantes en Portugal, Ana Maria Martins e João Saramago (1989) definen o [s] laminal destas falas como "predorsodental", pero parecen identificalo co [s] normal portugués: "A neutralização da oposição fonológica entre apicoalveolares e predorsodentais alargou-se ... à maior parte do território português, do que resultou a redução do sistema a duas predorsodentais, nos dialectos do centro-sul, ou a duas apicoalveolares, em dialectos do norte."

No entanto, A. R. Gonçalves Viana e J. Leite de Vasconcelos distinguían o [s] portugués normal do [s] laminal daqueles dialectos. Para A. R. Gonçalves Viana este [s], considerado propio de Trás-os-Montes e do Porto, ten un punto de articulación máis adiantado, de modo que se o [s] normal portugués se inclúe na "12.ª Articulação. Pagineas posteriores" xunto a outros sons alveolares, o [s] trasmontano e portuense forma parte da "14.ª Articulação. Pagineas anteriores", ó lado dos [θ, ð] do inglés (1892a: 38-39). Isto parece indicar unha articulación dental, e a mesma impresión se pode advertir cando lemos sobre "o s e o z peculiares do Porto e Trás-os-Montes, que se assemelham a ts, dz em um som único, respectivamente" (1892a: 49). Non debemos ver nestas palabras unha suxestión de africación, pero si dun efecto máis ruidoso ca nun [s] normal, producido por causa da tensión articulatória, como se pode apreciar na seguinte descrición: "un s très avancé, et très sifflant à cause du rapprochement exagéré des deux organes qui concourent à sa formation, et dont l'effet acoustique rappelle son origine ts." (1892b: 261). A descrición que nos dá J. Leite de Vasconcelos insiste nos mesmos trazos característicos: "O ç de Lisboa, isto é, a linguo-dental sibilante inicial de syllaba, produz-se tocando-se com a ponta da lingua nos dentes inferiores, e deixando-se passar o ar por uma fenda que fica entre a face ántero-superior da lingua e os alvéolos superiores; no ç do Porto não só, como me parece, aquella fenda é produzida mais adiante, mas ha maior apêrto dos órgãos factores, do que resulta ser o ç portuense mais sibilante que o lisbonense." (1900: 189).

En vista do exposto, parece claro que para estes autores o [s] normal do portugués é lámmino-alveolar (cf. 3.2), en canto o dos dialectos do norte, incluída a propia cidade do Porto, é lámmino-dental. Non hai diferencias básicas na posición dos órganos articuladores, non sendo que o

canal de fricción se produce "très avancé" ou "mais adeante", ou sexa nos dentes. Este desprazamento do punto de articulación ata os dentes obriga a manter unha tensión articulatória maior ca no [s] alveolar —posta de manifesto nun son moito máis estridente— pois naturalmente a relaxación articulatória causaría a perda do canal de fricción estreito, característico dos sons sibilantes, e suporía a produción da fricativa 'de canal largo' [θ]. Esta é a evolución que, con axuda da presión conxunta do castelán e do galego común, parece que se está a dar nos nosos días nas localidades galegas en que se usa a sibilante lámino-dental¹ (Fernández Rei 1990: 211), en canto nos dialectos do norte de Portugal é previsible que se produza (se non se produciu xa) unha igualación coa sibilante lámino-alveolar do portugués común.

Chegados aquí, resulta evidente que estou propondo identifica-lo [ʃ] "predorsointerdental" galego coa sibilante lámino-dental dos dialectos portugueses. Se o [s] lámino-alveolar foi considerado dental polos investigadores do ALGa, era lóxico esperar que o outro, máis avanzado, fose descrito como interdental. Ademais das consideracións anteriores, baseadas nas descrições pioneiras de A. R. Gonçalves Viana e J. Leite de Vasconcelos, que naturalmente se sustentan na premisa dunha identidade fonética do "subsistema arcaico" de sibilantes en toda a área galego-portuguesa, creo que hai outros motivos para posterga-la denominación "interdental".

En principio, por "interdental" entendemos unha posición da lingua tal que a punta, situada entre os dentes superiores e inferiores, asoma un pouco por diante dos incisivos superiores. Con esta posición da lingua prodúcese unha variedade común de [θ] (e a súa correspondente sonora [ð]), pero parece dubioso que se poida producir outro tipo de son fricativo, e moito menos sibilante. Segundo as miñas observacións, no [ʃ] "interdental" das falas galegas o corpo da lingua, incluída a punta, permanece dentro da cavidade bucal. Todo o máis, dependendo da conformación da dentadura de cada un, poden asomar as marxes da lingua entre os orificios que quedan á altura dos caninos e os primeiros premolares, pero entre os incisivos, na liña central en que se produce o canal de fricción do aire, a punta e a lámina da lingua permanecen sempre detrás dos dentes.

Por outra parte, aínda que dun punto de vista descritivo sexa impecable a denominación "interdental" para unha determinada posición da lingua, lingüisticamente non parece que sexa significativa. A Asociación Fonética Internacional (IPA) non recoñece un punto de articulación interdental, e isto non pode considerarse como esquecemento ou

¹ Na fala popular inglesa dáse o fenómeno contrario, chamado "lisp", isto é, "a substitution of /θ, ð/ for /s, z/ or a strongly dentalized version of /s, z/" (Gimson 1989: 187).

marxinación dalgún tipo de son raro, só utilizado en linguas de pouco difusión. O inglés, lingua de uso oficial na IPA, ten en calquera das súas variedades comúns o fonema /θ/, pero a súa realización fonética é definida como fricativa *dental*. Non se trata dun antollo, nin dun desexo de simplificación, senón que isto obedece a dúas consideracións básicas: primeiro, que [θ] non ten por que articularse coa punta da lingua fóra dos dentes, aínda que esta sexa unha maneira normal de facelo, senón que é igual de normal tocar coa punta o fio dos incisivos superiores ou mesmo a súa cara interna; segundo, que tanto na posición interdental coma nas outras, os únicos órganos que interveñen na articulación son a punta da lingua (máis raramente a lámina) e os *incisivos superiores*, sen que en ningún momento participen os dentes inferiores.

Contra o que ás veces se pretende, non hai diferencias básicas entre a articulación do [θ] en inglés e noutras linguas de orixes diversas. Nas falas da Sardeña, por exemplo, ó lado das realizacións propiamente interdentalis, rexístranse outras en que a articulación se efectúa mediante "le rapprochement de la surface supérieure de l'apex soit du tranchant des incisives supérieures, soit de la surface interne de ces dernières." (Contini 1987: 242). Os antigos fonetistas árabes eran unánimes en considerar que o seu [θ] "se articula apoyando la punta de la lengua en el borde de los incisivos centrales superiores" (Alarcón 1925: 305). Non vían por tanto necesidade de bota-la lingua entre os dentes, e identificaban o seu punto de articulación co das outras consoantes dentais. En palabras de Ibn Sīnā ("Avicena"): "Su punto de articulación es el mismo que el del *t* (tā'); pero la retención no es completa, sino que deja un pequeño escape por donde el aire produce un débil silbido semejante al del *s* (sīn)" (Alarcón 1925: 305). E outro tanto afirma o famoso gramático Sībawaihi: "y de lo que hay entre la punta de la lengua y las puntas de los incisivos superiores se halla el punto de articulación del *ḥ* (ḥā'), del *ḥ* (ḥāl) y del *θ* (θā')." (Galmés 1962: 45).

Polo que se refire ó inglés, vallan como síntese as palabras de Peter Ladefoged: "Some people have the tip of the tongue protruding below the upper front teeth; others have it close behind the upper front teeth. Both these kinds of sounds are normal in English and both may be called dental." (1982: 7). Como calquera pode comprobar por si mesmo diante dun espello, a pouco que se encare o asunto sen ideas preconcebidas, o dito para o inglés, o sardo ou o árabe clásico, é aplicable tamén ó galego e ó castelán: para pronunciarmos [θ], nós tamén podemos bota-la punta da lingua fóra dos incisivos superiores, ou pegala ó seu fio ou á súa cara interna. En calquera caso, insisto, en todas estas variantes os únicos órganos articuladores son a punta da lingua e os dentes superio-

res, logo a súa definición correcta é a de sons áptico-dentais². Como os dentes inferiores non interveñen na emisión do son, o termo "interdental" non parece acertado do punto de vista articulatorio. En sentido estricto, unha fricativa interdental produciríase pola saída do aire a través das dúas filas de dentes, e non é este o noso caso.

Se [θ] non ten que ser necesariamente "interdental" ¿que se quere dicir dun son cando dicimos que se "interdentaliza", como no proceso histórico [s] > [θ]? Naturalmente, se [s] é alveolar, hai unha "dentalización", ou sexa, un avance do punto de articulación de alveolar a dental. Pero non abonda, pois son posibles sibilantes predorso-dentais [ʃ] ou áptico-dentais (en galego común, en castelán e en catalán, pode realizarse así o [s] apical antes de consoantes dentais, p.e. *estar*). Tamén é posible articular unha consoante fricativa predorso-dental non sibilante, unha variante de [θ] que podemos transcribir como [ɸ] (co diacrítico de laminal). Entón, parece claro que no paso de [ʃ] a [θ] non é importante o cambio no trazo apical, senón sobre todo a perda do trazo sibilante. Nas falas galegas que utilizan sibilantes dentais percíbense a miúdo sons fricativos que oscilan entre sibilantes e non sibilantes. Caso de querermos representar estes sons inestables podemos botar man de símbolos complexos coma [s^θ] e [θ^s].

3.2.2. Para algúns autores, a diferenza fundamental entre [s] e [ʃ] non reside no punto de articulación, senón no tamaño da abertura onde se produce a fricción, máis estreita no [s] e máis larga no [ʃ], así coma na posición do dorso da lingua, que se eleva máis cara ó ceo da boca neste último son (Malmberg 1974: 164, Kohler 1977: 63, 164). A denominación de [ʃ] como "palato-alveolar", amplamente estendida, e utilizada pola IPA ata 1989, pretende facer referencia precisamente a unha articulación fundamentalmente alveolar, pero cunha certa modificación palatal, producida pola elevación do dorso da lingua. Con todo, debido a que en [ʃ] o corpo todo da lingua está máis retraído (a punta nunca toca nos dentes inferiores) e elevado, admítase que en xeral o punto de articulación está máis atrás ca en [s], mesmo na convexidade onde acaba a enxiva e comeza a zona palatal. Desde 1989 a IPA adoptou oficialmente a denominación de "postalveolar" para esta zona onde se articula [ʃ], abandonando a antiga categoría de "palato-alveolar".

A propósito dos sons palato-alveolares, escribe Peter Ladefoged (1982: 147) que "They are often, arbitrarily, considered to be palatal sounds." Tal parece se-lo caso, entre outros, do [ʃ] galego, que, como vimos, é descrito como "palatal" ou "prepalatal". Se entendemos por

² En islandés e se cadra noutras linguas hai tamén variantes lámino-dentais.

zona "palatal" aquela en que se articulan sons tan coñecidos coma [i], [j], [ɟ], [ʎ] ou [ɲ], a única consoante fricativa que se admite sen discusión como palatal é [ç] (e o seu correspondente sonoro [j]), como no alemán *Nicht* [nɪçt] ou no inglés *human* [ˈçumən]. Está fóra de toda dúbida que esta consoante non é o noso [ʃ].

Ademais de [ç], hai aínda outra consoante fricativa que se articula dentro da zona palatal. No alfabeto da IPA represéntase por [c] e é definida como fricativa "alvéolo-palatal", o cal non constitúe un punto de articulación independente, senón que fai referencia a unha articulación palatal con modificación alveolar. No entanto, para J. C. Catford (1977: 158-159, 1988: 95) é necesario considerar por separado o punto de articulación desta consoante, que el chama "prepalatal", diferenciándoo do propiamente palatal, mesmo a pesar de que tódalas típicas consoantes "palatais" [c, ʃ, ʎ, ɲ] son a miúdo articuladas como "prepalatais". Sexa como for, o que parece claro é que [c], ó contrario de [ç], é unha sibilante, e como tal cabería a posibiliade de identificala co noso [ʃ] (pre)palatal.

As sibilantes postalveolares (palato-alveolares) e prepalatais (alvéolo-palatais), tanto fricativas como africadas, opóñense como fonemas independentes en diversas linguas e dialectos eslavos, entre os cales é típico o exemplo do polaco standard (Stankiewicz 1956: 64, 1958: 8, 1962: 106). Segundo A. R. Gonçalves Viana (1883: 19-20) as consoantes portuguesas representadas por *x* e *j* resultan claramente palatalizadas en contacto con vocais anteriores, pero nin mesmo así poden identificarse coas palatais polacas, pois "l'aplatissement de la langue n'y est pas aussi considérable, l'étendue de la fissure étant à cause de cela moindre que pour les palatales slaves." Ademais, na súa opinión, as consoantes portuguesas, cando non están en contacto con vocais anteriores, son semellantes ás postalveolares polacas (Viana 1892a: 35). Pola miña parte debo convir, despois de ter escoitado os dous tipos de consoantes polacas, en que o [ʃ] galego e portugués de *caixa* é semellante ó [ʃ] postalveolar do polaco *kasza*, e ben diferente do [c] alvéolo-palatal do polaco *kasia*, por máis que se trate de dous sons moi parecidos ós nosos oídos.

En conclusión, aínda sabendo que dun punto de vista fonolóxico os sons postalveolares se comportan moitas veces —p.e., en inglés, en portugués, en amhárico (Ladefoged 1982: 266, Barbosa 1983: 64, 101, Hayward & Hayward 1992: 50)— coma os palatais, dun punto de vista estritamente fonético temos que admitir que o [ʃ] galego non é nin palatal, coma [ç], nin alvéolo-palatal ou prepalatal, coma [c], senón que se trata dunha típica realización da fricativa lámino-postalveolar representada no alfabeto IPA por [ʃ].

3.2.3. Como xa vimos antes, [ʃ] difire de [ʂ] en que é apical en vez de laminal. A discusión sobre o punto de articulación de [ʃ] é extensiva a [ʂ]. Se [ʃ] é postalveolar ou palato-alveolar ¿en que consiste a “semipalatalidade”, a “despalatalización” ou o “tender a [ʃ]”, característicos de [ʃ]? Está claro que [ʃ] non é ápico-alveolar, pois é diferente de [ʂ]. Tampouco pode ser ápico-alveolar palatalizado, porque a palatalización dos sons ápico-alveolares produce a modificación da súa articulación para laminal, ben alveolar ou ben postalveolar (Catford 1988: 108). Parece que do punto de vista articulatorio non lle queda máis remedio ca ser ápico-postalveolar.

Dixemos atrás (3.1.1) que o [ʂ] ápico-alveolar da península Hispánica era visto como máis ou menos retroflexo por diversos autores (Viana 1883: 24, 1892a: 47, Williams 1891: 12, Vasconcelos 1900: 190, Malmberg 1974: 164). Tal concepción, excesivamente vaga, pode observarse tamén nas consoantes do sardo consideradas retroflexas (ou ‘cacuminais’), nas cales “Les réalisations alvéolaires sont les plus fréquentes ... Les réalisations postalvéolaires sont moins nombreuses ... Exceptionnellement, la zone de contact lingual peut se situer dans la région prépalatal” (Contini 1987: 163). Non parece nada recomendable confundirlas consoantes ápico-alveolares coas verdadeiras retroflexas, pois hai linguas en que estas dúas articulacións se utilizan con plena relevancia para opor fonemas diferentes. Por exemplo, no canará ou kannada hai oposición funcional entre [ʂ] ápico-alveolar e [ʂ] retroflexo (Sridhar 1990: 293). Por outra parte, os típicos sons ápico-alveolares de moitas linguas [t, d, n, l, r] non se consideran nunca retroflexos.

J. C. Catford (1988: 92) pretende restrinxir máis o concepto de “retroflexo”, aplicándoo tan só ás consoantes con articulación sublámino-prepalatal. Isto lévao necesariamente a admitir que as consoantes consideradas tipicamente retroflexas en moitas linguas da India, en realidade “may not be much further back than apico-postalveolar [t] [d]” (1988: 93). Na súa opinión, as retroflexas “are often quite strongly retroflex in the Dravidian languages” (1988: 92). Con todo, no canará ou kannada, lingua dravídica de Goa e Mysore, as consoantes retroflexas son tamén postalveolares, segundo S. N. Sridhar (1990: 292-293), e o mesmo pode dicirse do malaiala ou malayalam, lingua dravídica falada en Kerala (Ladefoged 1973: 39-40). En consecuencia, dado que as consoantes retroflexas, típicas das linguas da India, non acostuman pasar de postalveolares tanto nas linguas indo-iranianas do norte (hindi, bengalí, sindhi...) coma nas dravídicas do sur, a pretensión de que só sexan consideradas retroflexas as articulacións sublámino-prepalatais parece entrar en contradicción cos datos da realidade.

Asumimos, por tanto, a afirmación de que "the term retroflex is exactly equivalent to apical post-alveolar, and palato-alveolar is equivalent to laminal post-alveolar" (Ladefoged 1982: 147), o que, aplicado ó caso dos dialectos galegos occidentais, quere dicir que os falantes que "despalatalizan" o [ʃ] de feito mudan unha articulación lámino-postalveolar por outra ápico-postalveolar, retroflexa [ʂ], que en certos idiolectos mesmo pode avanzar ata ápico-alveolar [ʃ]. O símbolo [ʂ] é logo, na nosa perspectiva, equivalente ó [ʃ] do alfabeto IPA.

3.3. Articulacións secundarias

Entendemos por articulación secundaria aquela que, tendo un grao menor de fechamento, se produce ó mesmo tempo ca outra, considerada primaria. De entre os diversos tipos posibles de articulación secundaria, interésannos aquí de maneira particular a palatalización e a labialización. Non parece que desempeñen ningún papel nas fricativas dentoalveolares do galego outras modificacións, tales como velarización ou faringalización.

A *palatalización* consiste na elevación do dorso da lingua no sentido dunha articulación palatal, coma [i] ou [j], en canto se mantén a articulación primaria. Esta modificación non presenta problemas coas articulacións labiais, pero coas linguais pode en realidade supor un cambio do punto de articulación primario. Por exemplo, a palatalización dun son velar non se manifesta na elevación simultánea do dorso da lingua cara a parte anterior e posterior do ceo da boca, senón no avance do contacto articulador da zona velar para un punto máis próximo á zona palatal. Nos sons apicais, dentais ou alveolares, pasa outro tanto: a elevación do dorso da lingua desloca o punto de articulación do ápice para a lámina da lingua, que entra en contacto cos alvéolos ou coa convexidade postalveolar. Así, no portugués do Brasil, a palatalización de [t, d] dá como resultado realizacións lámino-alveolares e sobre todo lámino-postalveolares, máis ou menos africadas, [tʃ, tʃ̌, tʃ̥, dʒ, dǯ, dʒ̥].

Isto significa que un [ʃ] ápico-alveolar non pode en termos articulatorios estrictos estar palatalizado. En diversas localidades conséntase unha 'palatalización' do [ʃ] posnuclear consistente en substituílo pola fricativa lámino-postalveolar [ʃ̌]. Pero noutros casos a modificación nesa mesma posición consiste na retroflexión, ou sexa, no recuamento da articulación de ápico-alveolar para ápico-postalveolar. O son retroflexo [ʂ] é o oposto dunha articulación palatalizada, pois nel o dorso da lingua está abaixado, formando unha concavidade o máis afastada posible do ceo da boca, así e todo, [ʃ̌] e [ʂ] soan bastante parecidos.

O lámino-postalveolar [ʃ̌] é o máis palatalizado dos sons fricati-

vos dentoalveolares. En certa maneira pode ser visto como un son alveolar palatalizado (ou sexa, palato-alveolar). O seu grao de palatalización, isto é, de aproximación dorso-palatal, varía segundo as linguas (Gimson 1989: 190, Catford 1977: 157, 192) e tamén segundo os sons veciños. En xeral pode afirmarse que as vocais anteriores [e, e, i] inducen a palatalización crecente do [ʃ], e aínda máis a semivocal [j]. Unha maior palatalización, que chegase a producir fricción na zona palatal, suporía xa un cambio do punto de articulación primario e por tanto a consideración dunha consoante alvéolo-palatal [ç].

A labialización consiste na adición do arredondamento dos labios a outra articulación. Practicamente calquera consoante pode ser labializada, incluídas as propias consoantes labiais (bilabiais, labiodentais), pois nestas a articulación primaria supón non o arredondamento, senón a aproximación en vertical dos labios. Por exemplo, no portugués común de Portugal, nun nivel de coloquio normal, o /u/ átono final maniféstase só pola labialización da consoante precedente: *levo* [lev^w], *leve* [lev], *rapo* [ɾap^w], *rape* [ɾap], *ato* [at^w], *ate* [at], *amo* [em^w], *ame* [em], *moro* [mɔɾ^w], *more* [mɔɾ], *acho* [aʃ^w], *ache* [aʃ], etc.

A labialización costuma citarse como un trazo marcado do [ʃ] en francés e en alemán (Malmberg 1974: 165, Kohler 1977: 165). En inglés, en cambio, é variable: "Some speakers use slight lip-rounding for /ʃ, ʒ/ in all positions, for others, lip-rounding is an effect of the adjacent vowel, e. g. /ʃ/ of *shoe* tends to be lip-rounded whereas /ʃ/ of *she* has neutral or spread lips." (Gimson 1989: 190). En galego tamén se pode constatar que, dun modo xeral, en [ʃ] hai maior labialización ca nas outras sibilantes, pero esta é pouco marcada. Unha labialización ben clara, de grao progresivamente crecente, dáse en contacto coas vocais posteriores [ɔ, o, u] e a semivocal [w], pero esta labialización afecta non só a [ʃ], senón tamén ás outras sibilantes, e mesmo a tódalas demais consoantes.

3.4. Modo de articulación

Tódalas consoantes tratadas aquí son, polo seu modo de articulación, fricativas, ou sexa, están producidas mediante unha "close approximation of two articulators so that the airstream is partially obstructed and turbulent airflow is produced" (Ladefoged 1982: 9). Resulta necesario que se produza unha corrente turbulenta de aire e que haxa ruído, pois en caso contrario non estaremos ante verdadeiras *fricativas*, senón ante articulacións *aproximantes* (Ladefoged 1982: 10). Así, as realizacións que presenta /d/ en posición intervocálica son habitualmente aproximantes, e só de maneira ocasional pode percibirse unha fricativa dental [ð], semellante á do inglés *that*. Tampouco /b/ nin, nas falas en

que existen, /ʃ, ɡ/ presentan en xeral realización fricativas (cf. Catford 1977: 146, 1988: 83, Ladefoged 1982: 148), aínda que este último fonema si aparece nalgúns locais como unha auténtica fricativa velar ou uvular, que ás veces é confundida coa *gheada*.

Pero a caracterización como fricativas, unha vez diferenciadas dos sons aproximantes, non é suficiente para as nosas consoantes dentoalveolares. Dixemos atrás (3.2.1) que entre as consoantes fricativas dentais, tanto apicais coma laminais, había unhas do tipo [θ] e outras do tipo [ʃ]. A diferenza entre estes dous tipos non é de *punto* de articulación, senón de *modo*, pero dun modo que é preciso especificar dentro das propias fricativas. Hai dous mecanismos básicos de produción do ruído dunha fricativa: "It may be just the result of the air passing through a narrow gap, as in the formation of [f]. Or it may be due to the airstream first becoming speeded up by being forced through a narrow gap and then being directed over a sharp edge, such as the teeth, as in the production of [s]" (Ladefoged 1982: 152). Esta diferenza non resulta productiva no caso das nosas consoantes, pois [θ] e [ʃ] ápico-dentais parecen producidas por medio dun mesmo mecanismo. Outro recurso para dividi-los tipos de fricativas, con base tamén articulatoria, é utilizado máis a miúdo por diversos autores, os cales "have divided fricatives into those such as [s], in which the tongue is grooved so that the airstream comes out through a narrow channel, and those such as [θ], in which the tongue is flat and forms a wide slit through which the air flows" (Ladefoged 1982: 153). Tal é o criterio utilizado por Manuel González (1986) para diferenciar as sibilantes das outras consoantes fricativas. Así e todo, parece que non hai acordo á hora de considerar onde un canal deixa de ser estreito e pasa a ser unha zona de fricción larga, de maneira que Bertil Malmberg (1974: 163-164) clasifica as consoantes [ʃ, ʒ] entre as fricativas "à ouverture large" ó lado de [θ, ð], e deixa como fricativas "à ouverture ronde ou étroite" só as de tipo [s, z]. En cambio, J. C. Catford (1977: 158-159) considera [ʃ, ʒ] como "narrow fricatives" e ve como a contrapartida "wide" no seu mesmo punto de articulación as fricativas de tipo [ɹ].

Talvez sexa mellor acudir a unha base puramente acústica para establecermos unha división satisfactoria das fricativas, tal como suxire Peter Ladefoged: "The fricatives [s, z, ʃ, ʒ] are called **sibilant** sounds. They have more acoustic energy—that is, greater loudness—at a higher pitch than other fricatives" (1982: 153). En efecto, parece que os sons recoñecidos como sibilantes se caracterizan pola emisión de ruídos de maior intensidade a frecuencias máis altas cás demais fricativas. Baseándonos neste criterio, puramente acústico, podemos dividi-las consoantes fricativas en sibilantes [s, ʃ, ʒ, ʒ] e non-sibilantes [f, β, θ, ɹ, ɸ, ɣ,

no cadro porque é ocasional e por outra parte resulta difícil combina-los diacríticos utilizados pola IPA para as articulacións apicais e para as dentais. Prescindindo desta realización, que tampouco foi tida en conta por Manuel González (1986), Rosario Álvarez *et al.* (1986) nin Francisco Fernández Rei (1990), podemos establece-las seguintes equivalencias entre as transcricións propostas aquí, coas súas correspondentes definicións, e as utilizadas nos cuestionarios do ALGa ou por aqueles autores.

[s] sibilante lámino-dental (=predorso-dental).	[s], [ʃ]
[s] sibilante ápico-alveolar.	[s]
[s] sibilante lámino-alveolar (=predorso-alveolar).	[s]
[s] sibilante ápico-postalveolar.	[s], [ʃ], [ʃ]
[j] sibilante lámino-postalveolar (=predorso-postal).	[s]

Ademais, debemos recordar aínda a existencia na rexión dentoalveolar da fricativa non-sibilante ápico-dental [θ], e a posibilidade de representarmos como [s^θ] e [θ^s] certas realizacións lámino-dentais de sibilación variable.

En coherencia con esta clasificación proposta, os procesos fonolóxicos históricos e actualmente dialectais denominados a miúdo “interdentalización” e “despalatalización” deben ser definidos de maneira diferente. O proceso de transformación de [s] en [θ] non consiste nun cambio do punto de articulación, nin sequera necesariamente do órgano articulador activo, senón nun cambio no modo de articulación, que pasa dunha *fricativa sibilante* a unha *fricativa non sibilante*. Polo que se refire á substitución de [j] por [s] ou mesmo por [ʃ], hai verdadeira despalatalización na medida en que [j] é unha consoante *palatalizada* —non palatal— pero o cambio principal que se produce é o paso dunha articulación *laminal* (predorsal) a outra *apical*. Cando o resultado é a sibilante ápico-alveolar, hai ademais un avance do punto de articulación de postalveolar a alveolar.

BIBLIOGRAFÍA

- Alarcón, M. A. (1925). Precedentes islámicos en la fonética moderna. *Homenaje a Menéndez Pidal*, vol. 3. Madrid.
- Álvarez, Rosario, X. L. Regueira & H. Monteagudo (1986). *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Barbosa, Jorge Morais (1983). *Études de phonologie portugaise*. Évora: Universidade de Évora.

- Catford, J. C. (1977). *Fundamental problems in phonetics*. Edinburgh: University Press.
- Catford, J. C. (1988). *A practical introduction to phonetics*. Oxford: Clarendon Press.
- Contini, Michel (1987). *Etude de géographie phonétique et de phonétique instrumentale du sarde*. Torino: Edizioni dell'Orso.
- Corriente, F. (1988). *Gramática árabe*. Barcelona: Herder.
- Fernández Rei, Francisco (1990). *Dialectoloxía da lingua galega*. Vigo: Xerais.
- Galmés de Fuentes, Álvaro (1962). *Las sibilantes en la Romania*. Madrid: Gredos.
- Gimson, A. C. (1989). *An introduction to the pronunciation of English* (revised for the fourth edition by Susan Ramsaran). London: Edward Arnold.
- González González, Manuel (1986). Subsistemas de sibilantes no galego actual. In Dieter Kremer (edit.). *Actes du XVIIIème Congrès International de Linguistique et Philologie Romanes* (Université de Trier, 19-24 mai 1986). Tübingen: Niemeyer.
- Gussenhoven, Carlos (1992). Dutch. *JIPA* 22, 45-47.
- Hayward, Katrina & Richard J. Hayward (1992). Amharic. *JIPA* 22, 48-52.
- Instituto da Lingua Galega (1990). *Atlas lingüístico galego. Volume 1, Morfoloxía verbal*. Coordinado e redactado por Francisco Fernández Rei. A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.
- International Phonetic Association (1989). Report on the 1989 Kiel Convention. *JIPA* 19, 67-80.
- Kohler, Klaus (1977). *Einführung in die Phonetik des Deutschen*. Berlin: Erich Schmidt Verlag.
- Kohler, Klaus (1990). German. *JIPA* 20.1, 48-50.
- Ladefoged, Peter (1973). *Preliminaries to linguistic phonetics*. Chicago, London: University of Chicago Press.
- Ladefoged, Peter (1982). *A course in phonetics*. San Diego: Hartcourt Brace Jovanovich Publ.
- Malmberg, Bertil (1974). *Manuel de phonétique générale*. Paris: Éditions A. & J. Picard.
- Martins, Ana Maria & João Saramago (1989). As sibilantes em português: um estudo de geografia linguística e de fonética experimental. In Ramón Lorenzo (edit.). *Actas do XIX Congreso Internacional de Lingüística e Filoloxía Románicas* (Universidade de Santiago de Compostela, 4-9 setembro 1989). A Coruña: Fundación Pedro Barrié de la Maza.

- Navarro Tomás, T., A. M. Espinosa & L. Rodríguez-Castellano (1933). La frontera del andaluz. *RFE* 20.
- Navarro Tomás, Tomás (1972). *Manual de pronunciación española*. Madrid: CSIC.
- Sridhar, S. N. (1990). *Kannada*. London, New York: Routledge.
- Stankiewicz, Edward (1956). The phonemic patterns of the Polish dialects: a study in structural dialectology. In E. Stankiewicz (1986). *The Slavic languages. Unity in diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stankiewicz, Edward (1958). Towards a phonemic typology of the Slavic languages. In E. Stankiewicz (1986). *The Slavic languages. Unity in diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Stankiewicz, Edward (1962). Polish mazurzenie and the Serbo-Croatian palatals. In E. Stankiewicz (1986). *The Slavic languages. Unity in diversity*. Berlin: Mouton de Gruyter.
- Thelwall, Robin & M. Akram Sa'Adeddin (1990). Arabic. *JIPA* 20.2, 37-40.
- Vasconcellos, J. Leite de (1900). *Estudos de Philologia Mirandesa*, vol. 1. Lisboa.
- Viana, Aniceto dos Reis Gonçalves (1883). Essai de phonétique et de phonologie de la langue portugaise d'après le dialecte actuel de Lisbonne. In A. R. Gonçalves Viana (1973). *Estudos de fonética portuguesa*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- Viana, Aniceto dos Reis Gonçalves (1892a). Exposição da pronúncia normal portuguesa para uso de nacionais e estrangeiros. In A. R. Gonçalves Viana (1973). *Estudos de fonética portuguesa*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- Viana, Aniceto dos Reis Gonçalves (1892b). Deux faits de phonologie historique portugaise. In A. R. Gonçalves Viana (1973). *Estudos de fonética portuguesa*. Lisboa: Imprensa Nacional-Casa da Moeda.
- Williams, Edwin B. (1891). *From Latin to Portuguese*. Trad. de Antônio Houaiss (1961): *Do latim ao português*. Rio de Janeiro: Edições Tempo Brasileiro.
- Zamora Vicente, Alonso (1951). Geografia del seseo gallego. In A. Zamora Vicente (1986) *Estudios de dialectología hispánica*. Anexo 25 de *Verba*. Universidade de Santiago de Compostela.

A lingua galega e a TVG.

Situación actual e propostas para unha nova política lingüística (I)

X. ANTÓN L. DOBAO
Asesor lingüista da TVG

0. INTRODUCCIÓN

No mundo contemporáneo, a preponderancia e o prestixio das comunicacións escritas propias doutras épocas víronse desprazadas polos novos sistemas audiovisuais de comunicación (Cf. Mari, 1992: 109).

A constatación deste feito obríganos a recoñece-la importancia dos medios audiovisuais de comunicación para calquera modelo de política lingüística que se aplique en calquera comunidade. Como noutro momento sinalabamos (Cf. L. Dobao, 1990: 247-259), a televisión non é un instrumento neutral; é un instrumento que se pode empregar nun sentido negador das culturas e das linguas minorizadas ou nun sentido normalizador. Neste momento histórico, cando por moitas razóns que non vemos ó caso coidamos que a pervivencia da TVG como medio público está en perigo, é precisa unha reflexión ó redor do noso medio de comunicación público nun proceso necesario de normalización lingüística.

O medio de comunicación máis importante de Galicia, a TVG, ten xa case oito anos de vida. Ninguén pode negar hoxe as súas potencialidades normalizadoras. Ora ben, despois de todo este tempo é hora de iniciar unha análise sobre o camiño andado e sobre o que queda por andar. Débese ter en conta que a importancia que se lle dá á televisión no deseño de políticas lingüísticas a penas se confrontou con estudos baseados na recollida de datos e na súa análise. No caso da TVG, a penas houbo calas en aspectos concretos da relación entre a lingua e o medio. Carecemos de datos que nos dean unha visión da función da TVG no proceso de normalización. Hai un traballo pendente para a sociolingüística galega.

O obxecto de estudo do presente traballo é a lingua na súa relación cos medios de comunicación, en concreto coa TVG; é dicir, a situación da lingua galega no funcionamento interno dunha entidade concreta e a súa proxección na sociedade galega. Partindo dunha análi-

se da relación entre a lingua e a TVG, tentamos elabora-las guías para unha política lingüística con incidencia nas políticas lingüísticas que se desefien para Galicia.

Cómpre, por tanto, definir unha política lingüística global para a TVG e desde a TVG para a sociedade; mesmo aínda que a finalidade das actuacións non fose outra que un correcto emprego da lingua galega na TVG. Os responsables técnicos da lingua, os asesores lingüistas, non poden obviar actuacións normalizadoras porque, como mínimo, van ser necesarias para crea-las mellores condicións de desenvolvemento dos traballos técnicos. Como sinala Cabré i Castellví:

"as accións sobre o status da lingua son tan importantes ou máis cás actuacións sobre o código (Cf. Cabré i Castellví, 1991: 145).

Para levar a cabo calquera política lingüística na TVG cumprirá a creación dun Servicio de Normalización Lingüística (SNL). A formulación deste SNL preverá actuacións programadas sobre o *estatus* e sobre o *corpus*.

Para elaborarmos unha proposta de estrutura e de funcións dun SNL para a TVG precisamos partir dunha análise da relación actual entre a lingua e o medio. Tentaremos analizar esa relación nas seguintes páxinas, sempre segundo os obxectivos dunha política lingüística normalizadora para o medio e desde o medio para a sociedade.

O traballo que presentamos neste número é a primeira de dúas entregas. Nesta, tentaremos analiza-la actual relación entre a lingua e a TVG. Na segunda, propoñerémo-la creación dun Servicio de Normalización Lingüística para a TVG e intentaremos defini-las súas funcións e a súa estrutura.

1. A LINGUA E A TVG. CUESTIÓNS DE TERMINOLOXÍA

O concepto de *normalización* presenta, segundo Rafael Ninyoles, dous significados. O primeiro define un proceso consistente en darlle normas a unha lingua, en modelala, en codificala. O segundo define o proceso mediante o cal se pon ou se restitúe ó nivel normal a lingua que lle serve de expresión a un grupo lingüístico (Cf. Ninyoles, 1991: 105). Cando falamos de *normalización lingüística* referímonos a un proceso complexo de actuación sobre dous aspectos da relación entre a lingua e a sociedade. Falarmos da incidencia normalizadora da TVG implica, por tanto, considera-la importancia do medio desde as dúas perspectivas antes sinaladas.

Para identificarmos con máis propiedade estes dous aspectos da relación entre a lingua e a TVG, podemos distingui-los significados antes referidos mediante as denominacións *normativación* e *normalización* respectivamente (Cf. Santamarina, LRL: 1-2). Como sinala Antón Santamarina, o concepto de *normativación* vén a coincidir co de *planificación lingüística* (*language planning*), formulado principalmente por Einar Haugen (Cf. Haugen 1987: 59-64)¹.

2. A LINGUA E A TVG. O CONCEPTO DE *NORMALIZACIÓN* APLICADO Á TVG

Unha política lingüística que supere as actuais relacións entre a lingua e a TVG non se pode limitar á aplicación de criterios para a corrección lingüística. Un primeiro obxectivo do SNL da TVG e dos asesores lingüistas será implica-los profesionais nun proceso de maiores dimensións. Os profesionais son o primeiro elo dunha cadea que se inicia no SNL e remata na sociedade, e deberán asumir conscientemente esa función. Calquera actuación normalizadora na TVG debe procurar converter-la lingua propia de Galicia na *lingua de instalación profesional*² na TVG. Este feito vai incidir nos procesos de *planificación lingüística* e, como consecuencia diso, na mellora da calidade lingüística das emisións.

Unha política lingüística normalizadora na TVG debe ter en conta os mecanismos que converten unha lingua nun *símbolo de estatus* social, mediante os cales determinados grupos sociais adoptan a lingua allea como un acto de identificación cos grupos socialmente mellor considerados. En Galicia, o castelán converteuse nun *símbolo de estatus*, o que ocasionou un proceso de substitución lingüística da lingua propia por unha lingua allea. A adopción da lingua identificada cos poderosos non garante o ascenso social, pero como o propio Ninyoles sinala

¹ Cremos que o concepto de *planificación lingüística* empregado por Haugen é máis amplo có de *normativación* ó que fai referencia Santamarina. Aquel entende que os procesos de *escolha* (*selection*) e de *codificación* (*codification*) poden formar parte da *planificación do estatus* e da *planificación do corpus*, respectivamente. Con todo, posto que as accións normalizadoras teñen maior alcance cás dos procesos de *escolha* e de *codificación*, e xa que a palabra *normativación* soamente parece facer referencia a un dos aspectos do proceso de *escolha*, o de *formulación de normas* (*allocation of norms*), empregarémo-la denominación *planificación lingüística* para referirnos, no seu conxunto, á totalidade de procesos de intervención sobre a linguaxe, aínda que nalgúns casos, como formula Haugen, esta intervención tamén teña a sociedade como obxecto.

² Para os conceptos de *lingua de instalación* e *lingua de relación*, cf. A.B.R./F.R.F./X.F.X. (1980: 222).

"o cambio de idioma poderá converterse nun substitutivo da mobilidade social obxectiva. O cambio de idioma poderá independizarse da mobilidade social e sobrepasa-los límites impostos polo mecanismo de distanciación gracias ós *mass media*, os cales, actuando sobre os estímulos preexistentes, lle darán un sentido totalizador ó proceso substitutivo" (Ninyoles, 1991: 79).

Se coincidimos en que os *mass media* son capaces de actuar nun proceso substitutivo teremos que concordar na súa importancia para inverte-lo proceso. Daquela, o principal medio de comunicación de Galicia, a TVG, débese orientar á recuperación do prestixio social perdido para o idioma, e, consecuentemente, debe impulsar un proceso de inversión de tendencias nas actitudes e nos usos. Para iso, os profesionais deberanse implicar nun proceso de *democratización cultural e lingüística*. Será despois a propia entidade a que incida directamente na sociedade mediante programas normalizadores. A súa programación deberá:

a) facer énfase na *democratización cultural*, ligada á modernización das actitudes culturais de Galicia;

b) asumir unha función *autentificadora* da propia cultura e fuxir da asunción exclusiva das manifestacións folclóricas como cultura galega fronte ó concepto de cultura xeral ou universal;

c) reorientarse nun proceso de unificación cultural externa (promove-la toma de consciencia da unidade lingüística e cultural de Galicia) e interna (promover contidos normalizadores mediante os que se supere o prexuízo de que en Galicia conviven unha variedade lingüística "alta" (castelán) e unha variedade funcional, por tanto "baixa" (galego).

Analicémo-lo estatus actual da lingua galega na TVG. Cómpre ter en conta que só se poderán emitir contidos normalizadores³ na medida en que a situación da lingua na propia entidade sexa *normal* e os profesionais e os directivos do medio se sintan axentes implicados nun proceso de superación positiva do conflito lingüístico.

2.1. Estatus da lingua na TVG

Unha política lingüística normalizadora procura situar unha lingua en tódolos ámbitos de uso da sociedade. Nunha entidade como a TVG, débese leva-la lingua galega a tódolos ámbitos de relación e de

³ Para a distinción entre función normalizadora e función uniformizadora da TVG, cf. L. Dobao (1990: 250-254)

expresión, tanto interna como externamente. Antes de propoñer actuacións, cómpre coñecer-las dimensións que os preceptos legais lle outorgan a calquera actuación normalizadora interna e externa.

O status legal da lingua nos medios de comunicación públicos é aceptable. Os nosos medios públicos, a TVG en particular, nacen como instrumentos de incidencia positiva nun proceso de normalización lingüística e cultural de Galicia. Así o indica a propia *Lei de Normalización Lingüística*, que establece a participación de distintos sectores no proceso de *normalización progresiva do uso do galego*⁴. A *Lei de Creación da CRTVG* limitase a establecer-la obriga da "promoción e difusión da Cultura e Lingua Galega"⁵. Como desenvolvemento destas dúas normas básicas, os *Principios xerais de programación* do Consello de Administración da CRTVG significan o argumento legal máis forte para poder desenvolver unha política lingüística normalizadora na TVG.⁶

⁴ O artigo 18 da *Lei de Normalización Lingüística* (1988: 17) di o seguinte:

"O galego será a lingua usual nas emisoras de radio e televisión e nos demais medios de comunicación social sometidos a xestión ou competencia das institucións da Comunidade Autónoma."

A única intención de oficialización do galego como lingua de uso exclusivo por parte dos medios públicos de Galicia está contida no adxectivo "usual". Como habemos ver máis adiante, o emprego do sintagma "lingua usual" na LNL vai dar pé para que se fagan interpretacións moi restrictivas ó redor do emprego da lingua propia como lingua oficial da TVG e dos medios públicos. Non estaría de máis reforza-la intención modificando a LNL, substituíndo a palabra "usual" pola palabra "oficial".

⁵ O artigo 16a da LCRG, integrado na Sección Primeira do capítulo cuarto, refírese ós principios de programación, establece:

"O respecto á constitución e ó Estatuto de Autonomía de Galicia e a promoción e difusión da Cultura e Lingua Galega, así como a defensa da identidade da nacionalidade galega" LC (1988: 33).

Obviamente, non é o mesmo establecer como principio de programación algo tan vago como a "promoción e difusión" da lingua que establece-lo principio dunha contribución a un proceso de normalización do uso do galego. Se a este apartado lle engadímolo estipulado na letra d) do mesmo artigo

"O respecto ó pluralismo político, relixioso, social, cultural e lingüístico" podemos chegar a comprobar como tales preceptos poden tamén servir para actuacións non normalizadoras que escapen do que parece se-lo espírito primario da lei

⁶ No seu Prólogo, os PXP establecen o seguinte:

"Especial papel correspóndelle á TVG (...) á hora de contribuír á normalización da lingua galega e á difusión da cultura propia de Galicia. É indubidable a influencia que a televisión e a radio poden e deben exercer de cara á difusión eficaz das vixentes normas lingüísticas que faciliten, de maneira cada vez máis normal e polo uso repetido, o dominio do idioma galego. En moitas ocasións, a simple exposición oral da linguaxe correcta servirá para ir fomentando o seu uso adecuado entre os usuarios da radio e a televisión de Galicia.

O uso natural dun idioma nos medios de comunicación mostra ó cidadán as vantaxes e aínda a necesidade de fala-la lingua materna con propiedade. O exemplo dos que a falan para comunicar ós demais o acontecer diario, crea a sensación real de que a lingua materna (...) é vehículo normal de expresión e comunicación e segue a

O estatus legal da lingua galega na TVG é aceptable desde o punto de vista da relación entre o medio e a sociedade galega. Non hai, con todo, nin un só precepto que sitúe a lingua galega no estatus de lingua de instalación profesional na TVG. Queda, por esta vía, moito camiño que andar.

2.2. Estatus interno

Unha experiencia profesional de seis anos e medio como asesor lingüista da TVG permíteme formular hipóteses verbo de usos e actitudes lingüísticas dos profesionais da TVG e a súa incidencia na función normalizadora do medio e mais na calidade lingüística das súas emisións. Unha observación atenta da realidade diaria achéganos a unha situación que xa se foi facendo de dominio público. Se ben as actitudes dos profesionais non son negativas, o uso da lingua de traballo por parte destes é escaso. A lingua galega, na TVG, posúe un estatus de *lingua de relación* para determinadas funcións. A *lingua de instalación profesional* é, na maioría dos casos, o castelán. Este feito vai influír nos obxectivos normalizadores da entidade e na calidade das emisións.

Por unha banda, a maioría das relacións dos profesionais co público, cando este contacto se establece, son en castelán. Este feito pode ter incidencia sobre o proceso de recuperación do prestixio social do idioma. O feito de ser profesional da TVG pode ter unha consideración social importante. Se coincidimos con Ninyoles en que

ser útil para comunicar tanto os sinxelos acontecementos de cada día coma os conceptos máis complexos.

Se importante é a tarefa de manter unha lingua na súa autenticidade viva, de forma que non soamente sexa útil, senón que siga conservando a beleza e toda a súa riqueza de contido, non o é menos o vehículo polo que se canalice a urxente tarefa de devolver a un idioma o seu carácter xenuíno de medio correcto de expresión e comunicación.

No labor de devolver a Galicia o posto que lle corresponde no concerto nacional dos pobos que constitúen España, a Radio e a TV de Galicia secundan a tarefa de normalización da lingua, difusión da propia Cultura e defensa do patrimonio artístico e histórico do país." PXP (1986: 8-9)

Sen dúbida, esta "declaración de principios" do Consello de Administración, pese ás evidentes confusións entre *normalización* e *normativación*, é a disposición normativa máis avanzada e explícita no tocante á formulación de funcións -por tanto obrigados medios públicos, en concreto da TVG.

Estes PXP do Consello de Administración reinciden na consideración da necesidade dun bo emprego do idioma galego nas normas de programación dos servizos informativos. Así:

"11) Haberá tamén nos programas informativos un coidado especial na boa utilización do idioma galego" PXP (1986: 19)

Como vemos, con todo, nin sequera os PXP, con seren máis explícitos, consagran a oficialidade da lingua galega en tódolos ámbitos de comunicación e expresión da TVG.

"para que a cuestión lingüística se converta nunha fonte de preocupación pública, cómpre que a capacidade lingüística predetermine os ingresos, expectativas e demandas de poder e de prestixio por parte dos grupos" (Cf. Ninyoles, 1991: 75).

comprenderemos que a relación que o cidadán medio establece entre a profesión do seu interlocutor e o código lingüístico que emprega será fundamental para a recuperación do prestixio social da lingua propia.

Por outra banda, a instalación no castelán de profesionais que teñen relación co público mediante a pantalla significa un atranco para a progresiva implantación dun modelo de lingua para o medio.

Se ben esta análise atina na constatación dun feito innegable, sabemos que toda xeneralización corre o risco de converter verdades en falsidades. Para corroborármolas afirmacións anteriores cumpriría un estudio de usos e actitudes mediante unha enquisa.

As relacións xerárquicas tamén se producen maioritariamente en castelán. Se establecesemos unha relación entre o uso do galego como lingua de instalación profesional e a táboa de niveis salariais segundo categorías profesionais -e, por tanto, segundo responsabilidades profesionais no produto acabado-, observaríamos que, a medida que ascendemos na táboa salarial, descendemos no emprego do idioma e viceversa. É importante comprobar tamén como entre o persoal de dirección o emprego do galego a penas ten vixencia máis que cando se ven *obrigados* a cambiar de código porque o interlocutor é belixerante no emprego da lingua galega.

Nunha situación distinta atopámo-las relacións formais, tanto as horizontais coma as xerárquicas. A lingua normal nas comunicacións profesionais formais, e mesmo en calquera tipo de comunicación non oral, é o galego. Falamos de notas interiores, de partes de incidencias, de calquera comunicación escrita, das redaccións dos convenios colectivos e de distintas normas laborais, de comunicacións entre a dirección da TVG e os traballadores, de comunicacións das representacións sindicais, etc. Este feito prodúcese invariablemente entre tódolos grupos profesionais, independentemente da lingua de instalación de cadaquén, sexan traballadores ou directivos. A orixe deste feito debemos buscala nalgúñas actuacións tímidas do primeiro equipo directivo, que se encargaba de *lembrarlles* a tódolos directivos e profesionais o carácter *oficial* da lingua galega como único idioma da TVG. Consecuentemente, era obriga de todos empregaren a lingua oficial da TVG en tódalas comunicacións formais, internas e externas. Desde aquela non se volveu producir un feito semellante.

Aínda que se poidan percibir nestes momentos algúns indicios dun movemento de inercia en sentido contrario, permanece a consciencia de que o galego é a única lingua oficial da TVG, e como tal se usa en tódalas relacións non orais, formais ou non. Esta situación de *diglosia inversa* é, pese a todo, un punto de partida para elaborar e executar programas de normalización e planificación lingüística. Ora ben, non podemos esquecer que a lingua galega está a corre-lo perigo inminente de converterse nunha lingua ritual de residuo, só empregada en determinadas relacións.

2.3. Estatus externo

Outro aspecto importante da función normalizadora da TVG, e da CRTVG en xeral, radica na formalización das comunicacións entre a entidade e a sociedade. Os datos de que dispoñemos indicannos que non hai unha actuación coherente e planificada. Por unha banda, por exemplo, as certificacións que se lles expide ós traballadores para faceren a súa declaración do IRPF están redactadas en galego; por outra banda, as actuacións da CRTVG ante os xulgados realízanse en castelán; noutros ámbitos de relación, nin se respecta a toponimia galega oficial. Pouco se fai pola recuperación do prestixio social do idioma con estas premisas.

Un aspecto importante é o das relacións con empresas subsidiarias. Nestas relacións, a TVG presta o seu nome e a súa imaxe para que a entidade coa que colabora empregue o castelán na súa comunicación coa sociedade. Pensemos nos concursos en colaboración con *La Voz de Galicia* (o concurso Telespectacular, por exemplo, anunciado en castelán no xornal galego, que publica as bases tamén integramente en castelán); no concurso Tarxeta de Gol, emitido na TVG, en galego, en colaboración cunha empresa que edita e distribúe a "tarjeta de gol" integramente en castelán, etc. Este feito permítenos tira-las seguintes conclusións:

- a) a TVG non conta cunha política normalizadora que a obrigue a mante-la oficialidade do galego en tódolos niveis;
- b) á sociedade chégalle unha mensaxe distorsionada. Por unha banda, as emisións da TVG son en galego; pola outra, nas súas aparicións públicas a TVG adaptaciónse ó emprego do castelán;
- c) a TVG, que debe ser un axente normalizador activo cara á sociedade, contribúe a mante-lo conflito substitutivo. Pola súa relación con outros ámbitos da sociedade, a TVG debería contribuír á súa progresiva galeguización, e non o fai. A in-

mobilización significa afondar na progresión do proceso de substitución.

2.4. O estatuto nas emisións

O principal valor normalizador da TVG radica no feito de que nas súas emisións se ampliou e se chegou a completa-lo repertorio de roles dunha variedade lingüística reducida a variedade funcional. Velaquí está a diferenza fundamental entre a capacidade normalizadora da TVG e a da RTG⁷. Nas emisións da TVG prodúcese un feito novidoso; por primeira vez, a lingua recupera -na *ficción*- tódolos ámbitos de comunicación. Convértese, nas pantallas da TVG, nunha lingua normalizada e imprescindible para todo tipo de comunicación. Este feito serviu, despois duns primeiros tempos de lóxica estrañeza por parte do espectador, para derrubar prexuízos lingüísticos; constituíuse no principio dun proceso de democratización cultural e lingüística. O tempo, estudos sobre as consecuencias deste feito e a evolución do uso do galego hannos indicar en que medida unha televisión pode influír nunha política lingüística e ocasiona-la inversión das tendencias de substitución lingüística. Derrubouse o prexuízo lingüístico segundo o cal a lingua galega só era apta para determinados roles sociais e demostrouse que é unha variedade lingüística coas mesmas posibilidades ca calquera outra.

A desaparición de prexuízos lingüísticos é condición indispensable para o triunfo dun proceso de normalización, pero non abonda. Despois de oito anos de funcionamento da TVG vólvese corre-lo perigo de que aparezan novos prexuízos. Así se debe ve-la crecente presenza do castelán nas emisións da TVG. Chega a ocupar programas enteiros e espazos completos dentro dalgúns programas. Este feito é un indicio do perigo de que nas emisións da TVG a lingua galega se reconverte nunha variedade funcional relegada a ámbitos concretos da programación. Nestes momentos prodúcese un atraso cualitativo importante. Pode ser importante o efecto que esta presenza, por pequena que sexa, pode ter sobre o espectador. Sirva de indicador o feito de que nalgún programa o espectador, independentemente da súa orixe lingüística,

⁷ A maiores, neste momento, pese a unha abusiva propaganda favorable, a RTG parece estar reducindo progresivamente o repertorio de roles da lingua galega. Abóndanos con ter en conta dous aspectos importantísimos:

a) a redución sistemática -ou concentración- do núcleo de oíntes, ocasionada polas temáticas tratadas normalmente na programación (folclorización da cultura);

b) unha orde do Consello de Administración da CRTVG -que na TVG non se cumpriu-, que obriga a redactores e locutores a expresárense en castelán cando o interlocutor así o faga, a menos que este, en antena, *convide* ó profesional a falar en galego.

emprega o castelán na emisión⁸. En xeral, detéctase unha tendencia xeral do espectador galegófono a dirixirse en castelán a un público que o escoita a través dun medio da importancia da TVG. Estes feitos desexan dúas liñas de investigación interesantes:

a) as reaccións dos grupos sociais ante o feito televisivo, ou, noutras palabras, a incidencia dun medio como a TVG no cambio lingüístico

b) a lealdade lingüística cando o interlocutor emprega outro idioma e a incidencia que nesta relación ten a canle de comunicación

2.5. A publicidade na TVG

Nun escrito do 1 de febreiro de 1991, dirixido ó Comité de Empresa da RTG en resposta a unha preocupación deste comité pola emisión de anuncios en castelán na RTG, o Director Xeral da CRTVG evidencia os criterios da dirección sobre a relación entre a lingua e os medios públicos.

"Sobre a súa pretensión de que o Consello de Administración da CRTVG dicte normas prohibindo a emisión de publicidade 'que non fose elaborada en galego', non parece que existan as razóns obvias ás que se refire o seu escrito para xustificar tales normas. A este respecto, recórdolle tamén:

1.- Que a Lei 3/1983, de 15 de xuño, de Normalización Lingüística (...) di textualmente: 'O galego será a lingua usual nas emisoras de radio e televisión e nos demais medios de comunicación social sometidos á xestión ou competencia das institucións da Comunidade Autónoma'.

Da redacción deste artigo (...) non se desprende prohibición algunha para que poida ser empregado calquera outro idioma, xa que se fala de 'lingua usual' pero non obrigatoria ou única.

2.- Que a Lei de Creación da CRTVG consagra, no apartado d) do seu artigo 16, 'o respecto ó pluralismo político, relixioso, social, cultural e lingüístico'.

3.- Que as normas reguladoras da emisión de publicidade na CRTVG, aprobadas polo Consello de Administración (12 maio 1986), establecen (...): 'o idioma utilizado preferentemente nos anuncios publicitarios emitidos pola RTVG será o galego; os servizos da CRTVG ou dalgunha das súas sociedades poderán traducir ó galego, sen ningún custo, os textos publicitarios que lle sexan propostos

⁸ Isto ocorre, por exemplo, co programa *Na casa*, cun espazo de consulta do público cunha futuróloga. O emprego exclusivo, por parte desta, do castelán, obriga ó espectador a expresarse nese mesmo idioma, pese a que o medio debería chamar á expresión en galego.

polas Axencias e Anunciantes que así o soliciten'. Desta norma non se desprende tampouco prohibición algunha para que poida utilizarse nos anuncios da Radio Galega outro idioma que non sexa o galego."⁹

O escrito alértanos ó redor dalgunhas cuestións que definen a política lingüística do medio, non só no tocante á emisión de publicidade.

A dirección da CRTVG fai unha lectura restrictiva dos preceptos legais, unha lectura discriminatória. É ilustrativa a interpretación do concepto de *lingua usual*; esta interpretación podería ser utilizada nunha política de desgaleguización do medio:

"non se desprende prohibición algunha para que poida ser empregado calquera outro idioma"

Supoñemos que non está en mente da dirección da CRTVG a emisión de espazos en portugués, en catalán, en francés, en inglés...

A interpretación do *pluralismo lingüístico* ó que fai referencia a *Lei de creación da CRTVG* é tamén restrictiva e amosa unha intención non normalizadora. O concepto de *pluralismo lingüístico* débese entender positivamente no ámbito dun proceso de *democratización cultural e lingüística* (Cf. Ninyoles, 1991: 109).

O idioma utilizado preferentemente nos anuncios publicitarios non é o galego. Pese á restricción da norma do Consello de Administración da CRTVG, a dirección da entidade incúmprea. Un estudio porcentual -cuantitativo, non cualitativo- da presenza do galego e do castelán na publicidade demóstranos que máis do 80% dos anuncios que se emiten na TVG teñen como soporte a lingua allea. Desta norma do Consello de Administración da CRTVG tampouco se desprende a prohibición de que os anuncios sexan en galego, máis ben parece haber certa intención de que a maioría o sexa.

Cómpre unha política lingüística que prescriba a necesidade de os organismos rectores da entidade implicárense en promover a presenza do galego nas mensaxes publicitarias. As medidas propostas polo Consello de Administración da CRTVG para *favorece-la* emisión de anuncios en galego son, como moito, tímidas.

No proceso de ampliación do repertorio de roles dunha variedade lingüística a publicidade pode ter incidencia na medida en que aparecen conceptos que contribúen a formar no público unha idea de *prestixio social*. O emprego dunha lingua ou doutra na publicidade terá impor-

⁹ Escrito dirixido polo Director Xeral da CRTVG ó Comité de Empresa da RTG, con número 056 de rexistro de saída, e con data do 1 de febreiro de 1991.

tancia para recuperar ou non o prestixio social perdido da lingua minorizada en proceso de normalización. O feito de que a dirección da CRTVG explicita desa maneira a súa concepción do labor do medio no proceso de normalización lingüística obríganos a formula-la reorientación da política lingüística na CRTVG e a propoñe-la creación dun SNL, que, como órgano técnico ó servizo da política lingüística da TVG, trace os programas necesarios para volverlle á TVG o seu carácter de entidade normalizadora.

Non son as leis as que concretan os modelos de política lingüística que se deban aplicar en cada ámbito, pero o seu *espírito* debe ser referencia de actuación. A *Lei de Normalización Lingüística* é explícita cando establece que

"o galego é a lingua propia de Galicia"

co valor de exclusión que tal afirmación en positivo posúe, ou cando afirma que

"A Xunta dictará as disposicións necesarias para a normalización progresiva do uso do galego" (LNL, 1988: 11, artigo 6º, punto 4).

A partir destes presupostos, só queda facer unha interpretación en positivo das outras disposicións legais que máis directamente afectan á CRTVG. Para iso, cumprirá deseñar programas de normalización lingüística específicos para cada ámbito de actuación da TVG. Deberá se-lo SNL da TVG o encargado de elaboralos e propoñelos. A dirección da TVG, como responsable máxima da normalización no medio, terá que poñelos en práctica.

2.6. Algunhas medidas tímidas de planificación do estatuto. A xeito de conclusión.

Do antes indicado non se pode tira-la conclusión de que exista unha política lingüística normalizadora na TVG. Os potenciais normalizadores do medio non poden ser esquecidos, con todo, pese á ausencia dunha política lingüística definida. Insistimos na importancia de que nas emisións da TVG se amplíe e se reconfigure o repertorio de rolos dunha variedade lingüística en vías de normalización. Ese é o gran valor normalizador da TVG ata hoxe.

Sinalábase anteriormente a necesidade de traballar sobre o estatuto da lingua nunha entidade como a TVG. Facíase fincapé en que as relacións entre a TVG e a sociedade galega deberían de ser normalizadoras en contidos e formas para que as funcións que implicitamente se

lles encomenda ós medios públicos nos preceptos legais vixentes se leven a cabo con resultados óptimos. Posto que os responsables máximos da normalización na entidade son os directivos, da dirección xeral da CRTVG, en xeral, e da dirección da TVG, en particular, depende en última instancia a política lingüística do medio. Sen embargo, a penas houbo medidas normalizadoras derivadas dunha política lingüística planificada. A penas podemos citar dous aspectos sobresaíntes, que en ningún caso se deben á asunción das responsabilidades por parte da dirección, senón a propostas negociadas pola representación sindical e fixadas no Convenio Colectivo de 1989, que aínda permanecen vixentes:

a) Actualmente é obrigatorio, para quen opte a calquera posto de traballo fixo ou temporal, demostra-lo dominio oral e escrito do idioma galego. Esta obrigatoriedade, fixada en convenio colectivo e desenvolta na Comisión Paritaria de Vixilancia e Interpretación para a pasada convocatoria de concurso-oposición público, converte a proba lingüística -estipulada tamén no convenio- en eliminatoria para aquelas categorías profesionais que, dunha maneira ou doutra, manteñen unha relación directa co público. Así mesmo, recoñécese a presenza, como membro de pleno dereito de tódolos tribunais, dun catedrático ou doutor en Filoloxía Galega¹⁰.

b) As relacións internas e externas da CRTVG e das súas sociedades, RTG e TVG, no tocante ó emprego do idioma, débense establecer nun Regulamento interno sobre o uso do galego. A elaboración deste regulamento está pactada tamén no convenio de 1989, na disposición adicional terceira¹¹. Polo de agora, esta disposición segue incumplida.

Ata hoxe, por non haber un deseño decidido dunha política lingüística normalizadora, é difícil sinalar outros feitos que signifiquen

¹⁰ Loxicamente, non se poderá avanzar en ningún sentido aplicando só medidas correctoras. O primeiro paso, sinalado nestes preceptos do convenio colectivo, é imprescindible mesmo para conseguir avanzar no proceso de fixación dunha variedade estándar para a lingua galega. Sen embargo, as expectativas foron incumplidas no tribunal que xulgaba o acceso a prazas fixas das tres categorías profesionais máis importantes para o futuro da lingua galega na TVG: Redactores, Auxiliares de Redacción e Locutores. Director de Informativos da TVG, Director Xeral da CRTVG e Director de Recursos Humanos da CRTVG mediante votación deixaron sen valideza as cualificacións outorgadas pola especialista en lingüística galega ás probas oral e escrita dos aspirantes. Perdeuse a oportunidade de, por primeira vez, seleccionar profesionais segundo as súas calidades.

¹¹ O convenio colectivo establece o seguinte:

"A Empresa e maila representación dos traballadores negociarán a creación dun Regulamento interno sobre o uso do galego"

pasos adiante neste proceso. Os dous aspectos aquí sinalados serían importantísimos para empezar a deseñar unha política lingüística se atopasemos neles continuidade e se os responsables do medio os asumisen como integrantes necesarios dunha normalización da entidade e desde a entidade para a sociedade. Non deixan de ser, sen embargo, dous aspectos anecdóticos á espera de se converteren en esteo dunha necesaria reformulación da política lingüística da TVG.

3. A LINGUA NA TVG. PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA

Os aspectos ata aquí sinalados van incidir no establecemento dun modelo de lingua para a TVG. Falarmos de *planificación lingüística* na TVG implica referírmonos a un dos aspectos máis salientables da relación do medio coa sociedade galega; implica falarmos da calidade lingüística das emisións, de interferencias coa lingua coa que o galego está en contacto: o castelán.

O obxectivo da planificación lingüística na TVG é o de contri- buír á fixación dunha variedade estándar para o galego, ó establecemen- to e desenvolvemento dunha variedade común apta para tódolos ámbitos de expresión e de comunicación. Unha variedade

"exemplar da lingua, abstracción por encima da lingua común que serve como patrón de orientación, como pauta de corrección, como *ideal lingüístico* (...) vehículo de cultura dunha comunidade e teito común das variantes dialectais" (Cf. Kabatek, 1991: 40).

Pero o obxectivo ten que ser máis ambicioso. No mundo contem- poráneo, co desenvolvemento dos medios de comunicación de masas e a substitución por estes do mundo da *galaxia Gutenberg*, a variedade es- tándar depende cada vez máis dos medios audiovisuais, nomeadamente da televisión. Os falantes identifican esa *lingua exemplar* de comuni- cación co que falan os *bos falantes*, identificados cada vez máis cos pro- fesionais dos medios de comunicación¹². No caso de Galicia, a TVG está concibida tamén para imbuírlle á sociedade galega a consciencia dunha variedade estándar:

"as linguas non se aprenden de modo natural pola vista nos manuais e nos escritos; apréndense pola imitación (normalmente inconsciente) de modelos. E cando un modelo pode multiplicarse instantaneamente millóns de veces estamos ante un instrumento revolucionario e dunha

¹² Cf. Kabatek (1991: 40)

eficacia extraordinaria, tanto para ben como para mal" (Cf. Kabatek, 1991: 40).

A TVG debe contribuír á fixación do estándar do galego, e tamén a desenvolvelo, adecualo e trasladalo á consciencia da sociedade. Para cubrir estes obxectivos cumprirá trazar un programa de planificación lingüística encamiñado á fixación dun *modelo de lingua* para a TVG. Pola entidade da TVG, este modelo deberíase estender a tódolos medios de comunicación de Galicia, públicos ou privados, que teñan o galego como lingua vehicular.

A avaliación dos labores de planificación lingüística na TVG durante fainos chegar a unha serie de conclusións que comentamos de seguido.

a) A inexistencia dun SNL, solicitado insistentemente polos asesores lingüistas da TVG, impediu que se poida falar de sistematización da planificación lingüística.

b) Non hai, pois, ningún intento de sistematizar e de aplicar un modelo de lingua para a TVG.

c) Os traballos do asesor lingüista da TVG consistiron ata hoxe nunha simple corrección ortográfica, morfolóxica, léxica e sintáctica -esta en menor medida- dunha parte mínima da programación: os telexornais. Non deixa de ser un traballo superficial, pois a corrección está sometida ó ritmo de elaboración dos telexornais. Non se pode garantir, por tanto, o correcto emprego do idioma nestes espazos.

Co paso do tempo, comezouse a exercer un labor de control, sempre posterior á elaboración do produto, sobre as dobraxes; posteriormente, sobre algúns programas de produción propia. As condicións seguen sendo precarias, pois unha soa persoa para exercer-lo control do 47% da programación (as dobraxes) é insuficiente. Ademais, ó non estaren sistematizados os modelos para o asesoramento e o control, estas actuacións parciais tamén son insuficientes. Os resultados non poden ser satisfactorios.

d) O traballo do asesor lingüista da TVG está guiado polo voluntarismo, loable, pero normalmente insuficiente e, por tanto, frustrante profesionalmente, de escaso rendemento.

e) A falta de coordinación entre os técnicos impide normalmente a simple unificación de criterios de corrección.

Cando a TVG comeza a emitir xa son oficiais as *Normas Ortográficas e Morfolóxicas do Idioma Galego*, elaboradas pola RAG e polo ILG. O *galego identificado*, como escolla normativa¹³ elevada ó estatus

¹³ Cf. Santamarina (LRL: 10-14) para conceptos de *galego identificado* e *galego satelizado*.

de oficialidade polos poderes públicos, foi a base dos criterios de corrección orientados á fixación dunha variedade estándar para a lingua galega. Tamén se contou cun material normativo mínimo, como a *Gramática Galega*¹⁴ ou, posteriormente, o *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega*¹⁵. Temos que lembrar tamén os distintos dicionarios editados nos últimos anos. Estas obras, aínda que non foron material de traballo de uso continuo, foron contribuíndo á fixación dun corpus léxico no que se pode detecta-las contribucións que partiron do asesoramento lingüístico da TVG.¹⁶

Podemos afirmar que se deron pasos importantes no proceso de selección dun léxico básico para a lingua galega, pese á non existencia dun Dicionario Xeral da Lingua. Se tomámo-lo esquema proposto por Haugen como modelo para a planificación lingüística (Cf. Haugen, 1987: 64), observamos que os procedementos de *graficación* e de *gramaticación*, incluídos no proceso de *codificación*, a penas merecen un tratamento que vaia máis alá da corrección lingüística e da aplicación dos procedementos de *avaliación* e de *corrección* incluídos no proceso de *execución*. A elaboración dun modelo de lingua para a TVG deberá ter como obxectivo principal completa-lo proceso de *lexicación* e iniciar un novo proceso, non definido por Haugen, ó que lle podemos chamar *elaboración do estándar oral*. Será necesario, igualmente, centrarse no *desenvolvemento funcional* da lingua, é dicir, no proceso de *elaboración*; tanto no aspecto da *modernización terminolóxica* coma no do *desenvolvemento estilístico*, mediante o estudo das posibles *variantes diafásicas* (Cf. Kabatek, 1991: 44 e Mari, 1992: 121-135) adecuadas ós distintos ámbitos de uso da programación televisiva.

Como vemos, pese a que hoxe os asesores lingüistas da TVG podemos contar cun material importante na orientación do noso labor profesional, aínda non está definido explicitamente o modelo de lingua para a TVG. O núcleo dese modelo de lingua debe ser un deseño da *pronuncia patrón* derivada dunha proposta de *estándar oral*. Ese modelo de lingua debe ser suficientemente flexible para definir en tódolos niveis da lingua as esferas de uso da variedade común ou estándar e das variedades xeográficas ou dialectais; un modelo de lingua implicado na

¹⁴ Cf. Bibliografía.

¹⁵ Sen dúbida, o *Vocabulario ortográfico da lingua galega* é hoxe en día o material máis importante para os traballos de planificación do léxico.

¹⁶ Cabe citar, neste sentido, tanto o *Diccionario Xerais da Lingua* coma o *Diccionario Normativo Galego-Castelán* ou o *Diccionario da Lingua Galega*.

Especial atención merece o *Diccionario de dúbidas da lingua galega*, pois parte dun proxecto orixinario dos servizos de asesoramento lingüístico da TVG (Cf. F. Salgado 1991: 16). O proxecto elaborouse despois fóra do ámbito da TVG pero incorpora no corpus léxico un número importante de formas xa tratadas con anterioridade, por necesidades do traballo, polos asesores lingüistas da TVG.

creación de *variantes diafásicas*, é dicir, na definición dos *estilos* para os distintos ámbitos de uso da televisións (telexornais, dobraxe, programas, etc.) (Cf. Kabatek, 1991: 44, e Mari, 1992: 121-135).

Parece evidente que a sociedade galega non está plenamente identificada co uso público do galego en determinados ámbitos, nomeadamente na TVG. A concentración de esforzos en tódolos niveis da lingua, sobre todo na formulación dunha pronuncia patrón identificable como propia por tódolos falantes, é urxente. Está en xogo unha variedade estándar para o galego. A ausencia dun modelo de planificación lingüística ocasiona que os profesionais transpofian a norma do castelán á do galego en tódolos niveis da lingua. Este feito constitúe un atranco para a consolidación dunha variedade estándar. A ausencia de variantes diafásicas obriga ós profesionais a calca-los modelos do castelán con lixeiras adaptacións léxicas e morfolóxicas.

Quedan moitas tarefas por realizar para levar adiante un proceso de planificación lingüística, imprescindible para restituír ó nivel normal a lingua e a cultura galegas, é dicir, para o proceso de normalización lingüística. Toda tarefa será voluntarista, e en certa maneira inútil, se non parte dunha planificación rigorosa. Todo traballo será esforzo loable pero sen garantía de éxito se non existe un Servicio de Normalización Lingüística na TVG capaz de planificar tarefas e cometidos, capaz de acabar por entregarlle á sociedade galega unha variedade estándar da nosa lingua, unha *lingua exemplar*, un *instrumento de comunicación digno de ser punto de orientación para os falantes* (Cf. Kabatek, 1991: 48)..

BIBLIOGRAFÍA

- A[lvarez] B[lanco], R. / F[ernández] R[ei], F. / X[ove] F[erreiro], X. (1980): "Galego", in *Gran Enciclopedia Gallega*, vol. 14, pp. 222-255.
- Álvarez, R. / Monteagudo, H. / Regueira, X. L. (1986): *Gramática galega*. Vigo: Galaxia.
- Ares Vázquez, M. C. et al. (1986): *Diccionario Xerais da lingua*. Vigo: Xerais, 1988².
- Cabré i Castellví, M^a. T. (1991): "Os servizos lingüísticos: definición e estrutura", *Cadernos de Lingua 4*, pp. 141-150.
- Compañía de Radio-Televisión de Galicia. [PXP] (1986): *Principios xerais da programación*. Santiago: CRTVG.
- Consello da Cultura Galega [CCG] (1990): *Sobre a situación da lingua*. Santiago: Consello da Cultura Galega.

- Corominas, M. / Llinés, M. (1988): *La televisió a Catalunya*. Barcelona: Els llibres de la frontera.
- Fernández Salgado, B. et al. (1991): *Diccionario de dúbidas da lingua galega*. Vigo: Galaxia.
- Fishman, J. (1988): *Sociología del lenguaje*. Madrid: Cátedra, 1988³.
- Haugen, E. (1987): *Blessings of Babel. Bilingualism and language planning*. Berlin-New York-Amsterdam: Mouton de Gruyter.
- Instituto da Lingua Galega / Real Academia Galega [ILG/RAG] (1990): *Diccionario da lingua galega*. Santiago: ILG/RAG.
- (1982): *Normas ortográficas e morfolóxicas do idioma galego*. Santiago: ILG/RAG, 1985⁵.
- Kabatek, J. (1991): "Interferencias entre galego e castelán: problemas do galego estándar", *Cadernos de Lingua* 4, pp. 39-48.
- L. Dobao, X. A. (1990): "Normalización lingüística e medios de comunicación", *A Trabe de Ouro* 2, pp. 247-259.
- Mari, I. (1992): *Un horitzó per a la llengua*. Barcelona: Empúries.
- Monteagudo Romero, H. / García Cancela, X. (coords.) (1988): *Diccionario normativo galego-castelan*. Vigo: Galaxia.
- Ninyoles, R. L. (1991): *Estructura social e política lingüística*. Vigo: Ir Indo.
- Parlamento de Galicia [LNL] (1988): *Lei de normalización lingüística*. A Coruña: La Voz de Galicia.
- [LCRG] (1988): *Lei reguladora do consello asesor de RTVE en Galicia. Lei da Compañía de Radiotelevisión de Galicia*. A Coruña: La Voz de Galicia.
- Rotaetxe Amusatagi, K. (1988): *Sociolingüística*. Madrid: Síntesis.
- Santamarina, A. (LRL): "Lingua galega: norma e standard", in *Lexikon der Romanistischen Linguistik*. Vol. 6. Tübingen: Max Niemeyer (en publicación).

Situación e perspectivas da normalización no ensino

XESÚS RÁBADE PAREDES
Coordinador Docente de Galego

I. ¿QUE É NORMALIZAR? NORMALIZACIÓN E NORMATTIVIZACIÓN

Galicia, historicamente, desde que deixou de ter voz propia e obedeceu a outros dictados, viviu (e vive en parte aínda) unha existencia de anormalidade ou non normalidade en calquera das facetas do seu ser colectivo, e de modo especial naqueles elementos que nutren e sustentan a vitalidade e permanencia de calquera pobo: o exercicio lexítimo da súa propia lingua e a creación mediante a mesma da súa propia cultura.

Normaliza-la lingua de Galicia, polo tanto, é introducila xa sen máis demora naqueles ámbitos claves do país (institucións políticas, sistema educativo, administracións públicas, actividades xudicial, militar e eclesiástica, medios de comunicación social, etc.) dos que foi desprazada no seu día por outra lingua que nos veu imposta.

Por iso mesmo a actual organización democrática do Estado -máis respectuosa e acorde coa pluralidade nacional que o conforma- decide reparar unha inxustiza secular e eleva a rango de oficialidade, por primeira vez na nosa historia, a lingua dos galegos. Oficialidade compartida co castelán, é certo, pero oficialidade imperativa moi oportunamente salientada nos primeiros artigos das disposicións legais (Constitución Española de 1978, Estatuto de Autonomía de Galicia de 1981 e Lei de Normalización Lingüística de 1983).

E por iso tamén o lexislador, ó facer constitucional e xuridicamente explícito que o galego é a "lingua propia de Galicia" (art. 5,1), compromete na súa recuperación e uso ós nosos gobernantes e institucións: "Os poderes públicos de Galicia garantirán o uso normal e oficial dos dous idiomas (galego e castelán) e potenciarán o emprego do galego en todos os planos da vida pública, cultural e informativa, e disporán os medios necesarios para facilitar o seu coñecemento" (art. devandito, parágrafo terceiro).

A afirmación do galego como lingua propia de Galicia reviste unha importancia decisiva porque tal definición implica unha conexión íntima e identificación básica entre lingua e sociedade. En efecto, o carácter de lingua *propia* do galego proclamado no Estatuto constitúe unha

asignación de valor -un elemento axiológico- de especial relevancia ó trascender da dimensión persoal ou individualista para se converter nun elemento estrutural colectivo. É dicir, a sociedade galega en concreto, "ó dispoñer dun vehículo idiomático peculiar e propio dela, individualízase a través do uso da súa lingua e convértese nunha realidade histórica actuante con categoría de pobo e coa forza inmanente dun poder aglutinador dunha identidade colectiva con vontade de diferenciación fronte a todo e fronte a todos" (Daniel García Ramos).

Das tres actitudes oficiais ante unha lingua que tipifica Kloss (actitudes de represión, de simple tolerancia e de fomento), é esta última (a de potenciación) a que ha ser asumida en relación co galego polos poderes públicos de Galicia, pois así se desprende dos mandatos constitucional e estatutario. E con fundamento nestes mandatos conclúese precisamente a necesidade dun *proceso normalizador* tendente a conseguir-la real normalización (o normal uso) da nosa lingua propia e cooficial. Tal é a razón de ser da LNL de 15 de xuño de 1983, unanimemente aprobada e aclamada por tódalas forzas do noso Parlamento.

Fronte á asunción social da lingua en calquera dos ámbitos de uso -que é o que implica, como vimos, o concepto de normalización-, hai outra acción secundaria, desta vez sobre o código lingüístico en si mesmo, destinada a elaborar un conxunto de pautas ou normativa estándar que, operando selectivamente sobre a riqueza e variedade das formas idiomáticas, constrúa un código eficaz de intercambio no que se recoñeza o conxunto dos falantes. É o que se denomina *normativización* ou progresiva fixación do idioma estándar, labor este esixido pola introdución da lingua en ámbitos de uso de carácter máis formal (Administración, medios de comunicación, sistema educativo...).

II. NORMALIZAR NO ENSINO. MARCO LEXISLATIVO

O fundamento legal da oficialidade do galego no ensino vén consagrado categoricamente xa desde o texto constitucional (art. 148). Con base nel, o Estatuto de Galicia, despois de definir no artigo 5 o carácter propio e cooficial do galego, asume a competencia *exclusiva* da Comunidade Galega en materia de promoción e ensino da lingua galega (art. 27 nº 20), e no artigo 31 declara a competencia plena de Galicia respecto ó regulamento e administración do ensino en toda a súa extensión, niveis e graos, modalidades e especialidades.

Partindo destas competencias no ámbito do ensino en xeral e, particularmente, con carácter exclusivo, do ensino do galego e en galego, as institucións políticas de Galicia (Parlamento e Xunta) elaboraron a respectiva lexislación normalizadora:

- Lei de NL de 15/6/83 (pp. 18 e s.)
- Decreto de 8/9/83 (p. 29).
- Orde de 1/3/88 (pp. 31 e s.)
- Disposición de 25/9/92.
- Decreto de 12/12/91 polo que se establece o currículo de Educación Infantil (p. 41).
- Decreto de 30/7/92 polo que se establece o currículo de Educación Primaria (art. 5,7).
- Orde de 17/8/92 que regula a implantación da Educación Primaria (art. 14).

Da dobre consideración que se fai do galego nas disposicións legais (o galego como obxecto ou materia de ensino e o galego como lingua vehicular), impórtanos aquí especialmente a última polo que ten de verdadeiramente normalizadora. Así, o artigo 13.1 da LNL fai específica referencia á lingua de instrucción para o primeiro ensino, respecto do cal os nenos teñen dereito a recibilo na súa lingua materna. A utilización do galego como lingua vehicular refórzase no artigo 13.2: "As autoridades educativas da Comunidade Autónoma arbitrarán as medidas encamiñadas a promove-lo uso progresivo do galego no ensino".

Como mandato de singular transcendencia, dispón o artigo 14.3: "As autoridades educativas da Comunidade Autónoma garantirán que, ó remate dos ciclos en que o ensino do galego é obrigatorio, os alumnos *coñezan* este, nos seus niveis oral e escrito, en igualdade co castelán". Este precepto constitúe a base fundamental para a fixación dos obxectivos normalizadores, actuando como norma de inspiración obrigada na actividade programadora e curricular.

III. FASES DO PROCESO NORMALIZADOR. SITUACIÓN ACTUAL

En calquera proceso normalizador no ámbito do ensino podemos individualizar estas tres fases:

- 1.- Introducción da lingua no sistema como obxecto de ensino e nas relacións normais dos centros.
- 2.- Presencia parcial da mesma como lingua vehicular.
- 3.- Planificación e prazos para xeneralizala ó conxunto das áreas.
- 4.- Uso normal como lingua de instrucción para a maioría das materias do currículo.

A dez anos vista -e mesmo faltando unha avaliación rigorosa do proceso, que debера ter feita Política Lingüística-, pode concluírse sen equivocación que a situación da nosa lingua no currículo escolar conti-

núa en precario e permanece como moito ancorada na segunda das fases apuntadas; é dicir, en posición diglósica.

En efecto, o sistema educativo de Galicia, con ignorancia ou vulneración das leis (cousas ambas moi graves), continúa a cumprir un papel alienante, ensinando de costas á comunidade onde radica. Porque aínda hoxe en día, ó ingresaren na escola, as nenas e nenos galegofalantes teñen na práctica que abdicar do seu idioma, contradicindo abertamente o que a lexislación sinala: "O galego, como lingua propia de Galicia, é tamén lingua oficial no ensino en tódolos niveis educativos" (art. 12,1 da LNL).

Na miña condición de ensinante e de pai, teño ben constatado que en ningún momento a institución escolar acolleu ós meus fillos na lingua de instalación que lles é propia e desde a que iniciaron a apropiación do mundo. E se eles e outros nenos galegófonos seguen hoxe manifestándose en galego en calquera situación, débese certamente a motivacións, estímulo e efectos moi distintos dos que imperan no medio educativo que padecen.

Como ensinante con algunha experiencia, dou tamén fe de como na inmensa maioría das aulas do país continúa a romperse igual que hai vinte anos o vencello idiomático que unha porcentaxe elevada de escolares trae desde a familia e desde o medio. Así aillada, descontextualizada, a educación fai entre nós tábula rasa dos valores culturais a partir dos que un galego se abre ó mundo.

Moi lonxe estamos da "progresiva galeguización" do ensino postulada na Lei. Moito máis lonxe aínda de acadármola meta da galeguización real. E xa vai sendo hora de manifestarmos que un sistema educativo que non logra preservar-lo precioso vehículo transmisor da cultura dunha comunidade, da comunidade que educa e á que se debe, ese sistema é pernicioso e perfectamente inútil.

A situación é tan grave, que o propio Consello da Cultura Galega -organismo que, pola súa natureza e composición, non é susceptible de ser cualificado de parcialidade ideolóxica fronte á liña política do actual Goberno- manifesta o seguinte nun Informe de 1990: "A falta de seguimento dos programas por parte da Administración fai que en numerosos centros se incumpra a lexislación e as disposicións académicas da propia Consellería. Isto é especialmente notable na *incorporación da lingua galega a outras disciplinas ou materias* (Ciencias Sociais, Ciencias Naturais, etc.), *incorporación que no seu día foi valorada moi positivamente por razóns sociais e pedagóxicas e que só se leva á práctica en moi baixas porcentaxes, absolutamente insuficientes*".

"A lingua galega -continúa o Informe do Consello- non pode ficar reducida a ser unha materia máis nos programas de estudo. Iso equivale a darlle o mesmo tratamento que a un idioma estranxeiro no seu país.

Así é como a están recibindo nestes momentos a maior parte dos nosos nenos e mozos en idade escolar: as novas xeracións".

Referíndose ó proceso normalizador, sinala: "Recomendámo-la necesidade dunha política clara de progreso no uso do galego como lingua vehicular nos programas de estudio, estimulando e formando didacticamente ós profesores, traballando cos pais e cos alumnos, dotando de medios técnicos e económicos as aulas e as bibliotecas, apoiando a publicación de material pedagóxico e primando moi especialmente as iniciativas de base...". E remata: "A actual política educativa e lingüística non só non consegue nada disto senón que está a mostrar un claro retroceso na capacidade de uso do idioma e na súa valoración entre o alumnado, tal como o recoñecen os propios técnicos encargados de cualifica-las probas de selectividade e ingreso na Universidade" (Apdo. 2, pp. 4-5).

A Xunta, pois, a través do seu Departamento responsable, debe establecer xa, co carácter de minimum, unhas dotacións presupostarias que garantan e posibiliten acadar os obxectivos definidos na lei, mediante unha planificación de prioridades con fixación temporal. Isto é, definir e trazar un plan de política lingüística. Hoxe máis que nunca é posible esixir tal obxectivo, posto que, segundo a propia Xunta publicou, recibíuse do goberno central unha cantidade para normalización superior ós 2.800 millóns de pesetas, en concepto de débeda histórica respecto da nosa Comunidade.

O goberno galego deberá establecer tamén os perfís lingüísticos dos postos de traballo na función pública, encamiñados á determinación dos niveis de coñecemento do galego, a efectos da súa cualificación como requisito para acceder ó funcionariado.

Xa en concreto no ámbito do ensino, deberá dispor dunha vez as medidas necesarias para facer realidade a cooficialidade do noso idioma no sistema educativo, promovendo a súa implantación progresiva como lingua instrumental. É tan trascendente este factor que, se lográmo-los usos lingüísticos no ensino, poderemos afirmar que nos atopamos ante un proceso normalizador eficiente.

Por desgracia, hoxe a realidade é ben distinta, e desde as aulas séguese propiciando a substitución lingüística. Mentres en Cataluña o uso do catalán no ensino básico e medio acadou a cota do 70%, en Galicia sucede que non ocupa máis alá do 13%, dato máis significativo aínda se temos en conta que a presenza do galego na nosa sociedade ten unhas porcentaxes moito máis elevadas (datos do último Censo).

Incluso semella que hai que recordar que todo profesor ten dereito a impartir a súa disciplina en galego, máxime cando este leva presente no sistema máis alá de dez anos. Pero o que si resulta inexcusable é o establecemento de centros de primeiro ensino onde o idioma usual -curricular e ambiental- sexa o galego, por así demandalo o contexto

familiar e social dos nenos. Tamén resulta inexcusable a esixencia do funcionamento *real e eficaz* dos órganos de inspección, que deben asesorar pedagoxicamente e garanti-lo escrupuloso cumprimento da lexislación por parte do profesorado e dos centros. Neste apartado hase demandar con urxencia a constitución dunha inspección técnica específica para a disciplina de galego, así como unha necesaria coordinación entre as Direccións Xerais de Política Lingüística e as de EXB e EM. Haberá que poñer fin do mesmo modo ó simulacro vergonzante das probas de coñecemento do galego para os aspirantes ó acceso á función pública, en xeral, e máis en concreto á función docente.

As autoridades educativas deben velar pola esixencia de que todos os alumnos, ó remate dos ciclos, coñezan o galego en igualdade co castelán. Isto, nin máis nin menos, é o que está legalmente establecido.

IV. O PLAN DE NORMALIZACIÓN NO PROXECTO CURRICULAR DE CENTRO

Os Proxectos Curriculares non son máis que a debida contextualización dos Deseños Curriculares Base en cada un dos centros. Por iso mesmo resulta inexcusable realizar un estudo rigoroso do centro nesta dobre vertente: a situación real do centro respecto ás actitudes e uso (oral e escrito) e o grao de correlación existente entre lingua ambiental (social e familiar) e lingua da comunidade educativa.

Con fundamento na Orde de 17 de agosto de 1992 pola que se regula a implantación da educación primaria, para a elaboración do Proxecto Curricular e coa finalidade de garanti-la súa coherencia e coordinación vertical, constituirase unha comisión presidida polo director e integrada polo xefe de estudos, os coordinadores de ciclo e, se é o caso, un profesor de educación especial e un profesor de apoio á integración (7,1). Semella inexcusable que nesta comisión ha estar tamén presente o coordinador do equipo de normalización lingüística.

A mesma Orde, no seu punto 14, insta a que cada centro debe realizar un estudo sociolingüístico sobre o contexto social no que se ubica para determinar cal é a lingua materna e ambiental dos alumnos, resultado ó que deben vincularse as adecuadas estratexias didácticas que virán enmarcadas nas liñas definidas polo labor dos equipos e polos principios psicopedagóxicos nos que se fundamenta. Isto significa dar cumprimento á LNL.

Dise no mesmo punto: "A opción lingüística e as estratexias didácticas elixidas serán recollidas no proxecto educativo de centro". Non está de máis matizar a este respecto que non se trata de "optar" voluntariamente por unha das dúas linguas oficiais en presenza, senón de determinar con fundamento cal é a lingua materna de partida e de trazar

acto seguido as estratexias adecuadas que conduzan ó dominio efectivo de ambos a dous idiomas a medida que o proceso de escolarización avanza.

V. MODELOS TEÓRICOS E ESTRATEXIAS PROGRESIVAS NO PCC

1) **Elaboración do modelo.** Para establecérmolo PCC consultaremos referencias bibliográficas e modelos teóricos achegados por comunidades pioneiras tamén con lingua propia. Os modelos e publicacións válidas para o MEC serán a este respecto os menos indicados por estaren moi lonxe da problemática galega. No momento de abordalas estratexias curriculares debe considerarse como eixe principal a realidade lingüística na que estamos inmersos, con tódolos problemas que conleva, e non perder nunca de vista a meta que nos move: a normalización do noso idioma no sistema.

2) **Adscrición do profesorado.** Para o alumno castelanófono, o profesor de galego é modelo de lingua e crea nel un reflexo condicionado de cara á contextualización do novo código. Segundo o modelo de aprendizaxe dos bilingües naturais, ha de establecerse a correspondencia profesor-lingua nos primeiros niveis (Infantil e primeiro ciclo de primaria).

3) **Cando ensinar.** Atendendo á legalidade vixente, nos PCC deben contemplarse medidas que garantan a bilingüidade dos alumnos ó culminar cada unha das etapas, o que significa coñecer e ser capaces de usa-las dúas linguas por oral e por escrito. Non fai falta advertir que, ante a presión social do castelán, deben tomarse as precaucións debidas no currículo co obxecto de compensar cunha maior presenza a nosa lingua.

No tocante ó galego, a bilingüidade non se adquire sen unha aprendizaxe contextualizada e reforzada pola actividade normal do centro, e aquí é fundamental a lingua vehicular empregada nas aulas e as relacións orais da comunidade educativa.

As estratexias de acción deseñaranse de acordo coas características sociolingüísticas e culturais de cada centro, pero redúcense basicamente a dúas:

a) **Inmersión temperá en galego,** propiciando o concurso voluntario dos pais e a responsabilidade consciente dos profesores de educación infantil e primeiro ciclo de primaria.

b) Inmersión tardía en galego a partir do segundo ciclo de primaria.

4) **Que e como ensinar.** O PCC ha contempla-lo punto de partida do alumnado para aplicar unha metodoloxía diferenciada segundo estes supostos:

-Alumnos de medio galegófono, isto é: alumnos falantes activos ou pasivos.

-Alumnos de medio castelanófono.

A inclusión nun ou noutro grupo virá determinada por un estudio analítico dos usos idiomáticos do medio e a metodoloxía ha de aborda-la lingua desde puntos de vista ben diferenciados. En calquera caso, o enfoque comunicativo debe presidir sempre o traballo da aula, facendo dos alumnos usuarios da lingua nun intercambio democrático e preterindo aspectos de gramática inútil ou desmotivadores da verdadeira aprendizaxe.

5) **Que, cando e como avaliar.** Vén sendo frecuente que alumnos que non falan leven elevadas cualificacións, fronte a unha maioría de falantes que ó mellor se avalían negativamente. Da clarificación de obxectivos e contidos nacerán precisamente uns criterios de avaliación moi diferentes que primen *usos e actitudes normalizadores* e non aprendizaxes memorísticas que non se traducen en operatividade lingüística.

**Sobre planificación léxica na lingua galega.
No 25 aniversario de *Introduction to a theory of
Language Planning* de Valter Tauli.¹**

GABRIEL REI DOVAL
Seminario de Sociolingüística
Real Academia Galega

Cando escoitamos falar do *estándar* da lingua galega é bastante habitual que inicialmente as miradas vaian dirixidas a cuestións que teñen que ver co léxico, tanto en persoas sen preocupacións filolóxicas ou lingüísticas que se interesan por se deben dicir esta ou estoutra palabra coma noutras familiarizadas con estas cuestións que, polo xeral, pensan que utilizando unhas palabras e non outras van conseguir un galego máis auténtico. Neste último caso parece que falar empregando determinadas unidades léxicas nos diferencia como falantes dun galego *de seu*, con entidade propia e, no fondo, abondo diferenciado da lingua que ten á beira, o castelán.

Sen embargo, todo o mundo é consciente tamén de que ninguén se deita un día dicindo *presupostos* e se ergue o seguinte falando de *orzamentos*, e que non é doado deixar de ir á *peluquería* para entrar nunha *perruquería*, *salón de peiteado*, *cabeleiría* ou algo similar. É dicir, a) ¿cando e por que se debe pretender substituír unha palabra por outra?, ¿baixo que condicións?, ¿cales son as mellores alternativas (en cada caso)?; e b) ¿como se programa a execución desas propostas e proxectos -se é que tales pretensións son viables nalgún caso?

A boa parte da primeira serie de preguntas tratou de contestar Valter Tauli e á segunda están comezando a buscarlle resposta sociólogos da lingua que, como R.L. Cooper ou Y.A. Fainberg, cren que todo se pode "vender",

¹ Unha versión anterior deste artigo formou parte do traballo *Contribución ó estudio dos procesos de creación léxica na lingua galega. Métodos e alternativas desde a planificación lingüística*, realizado no contexto do 3º Cíelo baixo a dirección de Xosé L. Regueira. Naquela ocasión as sucesivas discusións con Berta Trillo sobre os exemplos que se ofrecían axudáranme a reconsiderar, nalgúns casos substancialmente, as miñas análises previas. Para esta, tiven en conta así mesmo as posteriores e sempre valiosas observacións de Modesto Rodríguez Neira, Mauro Fernández, Manuel González, Fernando F. Ramallo e o propio Xosé L. Regueira. Como é obvio, das solucións finalmente adoptadas ningún deles é responsable.

mesmo un padrón de lingua, sempre que haxa unha relativa sintonía entre vendedor e consumidor e unha vontade clara e decidida do primeiro por introducirlo seu "producto".

O tema, tópicos á parte, é ben complexo. Por un lado, hai que definir que tipo de padrón léxico queremos e por que. Por outro, hai que avaliar en que medida iso é posible na nosa sociedade e con que medios contamos para levalo adiante. O que determinado planificador desexa poida que non pase de ser unha benintencionada pretensión se non está de acordo cunha análise polo miúdo da lingua e da sociedade na que se encontra. E o que outro planificador dixese ou mesmo aplicase a outra lingua pode ser simplemente desatinado para a nosa: ¿pódese ser igualmente intervencionista, por poñer varios exemplos ben distintos, nunha lingua practicamente resucitada da nada coma o hebreo que ninguén falaba como primeira lingua e que unicamente se utilizaba de xeito moi esporádico para asuntos relixiosos ca nunha lingua franca coma o malaio que, tras ser durante séculos unha lingua de comerciantes de distintas procedencias lingüísticas, se converteu no idioma oficial do estado indonesio e hoxe supón un importante elemento de cohesión nacional, ou nunha lingua sen estado coma o galego que, tras cinco séculos de contacto con outra máis forte, perde con pasos de xigante a súa vitalidade nos contextos informais?² Se a PL pretende ser algo distinto da actividade irracional e non organizada de *normalizar* unha lingua do peor xeito posible a resposta parece obvia.

No caso do galego só cremos viable unha estandarización que, ademais de ter en conta un *ideal* de partida repare, sobre todo, nas condicións sociais en que se encontra a lingua e mailas posibilidades de éxito das diversas propostas. É dicir, planificar unha lingua viva non é dirixirse cara a un corpus lingüístico predeterminado de entrada sobre o que logo facemos concesións, senón que se trata dun modelo no que, partindo da lingua actual, buscar reformas dirixidas a estabilizar funcionalmente o estándar, sempre na medida en que o contraste (continuo) coa sociedade á que van dirixidas esas reformas o permita e tendo en conta sempre tódalas posibilidades que cada caso ofrezca (e non unicamente as máis próximas ó ideal que propugnemos)³.

² O establecemento dunha tipoloxía das linguas estándar, das situacións sociolingüísticas nas que estas se encadran e das circunstancias que rodean a súa aparición é un tema aínda pouco estudado (véxase Joseph 1987). Por suposto, non pretendemos abordar tal cuestión neste traballo, pero cremos que sería necesario investiga-la posición do galego desde esta perspectiva para que o que se diga sobre a súa estandarización non quede simplemente en "amañar roupa emprestada".

³ Aínda que *planificación* é un concepto baixo o que poden considerarse tipos de actuación moi diversos (véxase Cooper 1989, 3-45), dado que neste caso o obxectivo é a modernización ou

Actuar pensando que o importante é a estimación subxectiva do planificador respecto á proposta pode non só facer fracasa-las diferentes propostas concretas senón tamén predispoñer negativamente os falantes cara a calquera tipo de reformas, facendo aparecer un dos grandes *fantasmas* da planificación: a conciencia da artificiosidade por parte dos destinatarios. En galego, este problema xorde con frecuencia ó aplica-lo principio da coherencia etimolóxica. Pero a idea non é nada nova. Xa en 1755 o lexicógrafo Lewis Morris falaba do doado que era convencer co argumento de que as propostas entroncan co 'pasado glorioso' da lingua ó se referir á estratexia a seguir na construción de termos para denomina-los mariscos en galés:

"You must make your cregyn [shells] Welsh names. I'll send you a catalogue of the English names of some sales here...and it is an easy matter to invent new names, and I warrant they will be as well received as Latin or Greek names. Tell them they are old Celtic names; that is enough" (tomado de Lewis 1978, 345).

O mellor coñecemento que hoxe posuímos do funcionamento das linguas debería permitírnos tratar estas cuestións dun xeito distinto. Así, o que desenvolveremos a seguir son as estratexias que consideramos máis importantes dentro da planificación lingüística para aborda-los aspectos léxicos, centrándonos fundamentalmente, ó cúmpriñense os 25 anos da *Introducción* de Tauli, no contraste das propostas teóricas deste autor con algunhas decisións tomadas respecto ó léxico do galego estándar. Malia que tales propostas non se axustan exactamente ó modelo que acabamos de apuntar (aínda non contemplaba dun xeito sistemático a adecuación propostas-posibilidades de éxito) si supón un primeiro paso na busca de principios racionais fundamentados no noso coñecemento da estrutura da lingua cos que afrontar ese proceso de reforma. De aí que ofrezamos outras visións de autores posteriores que, ó noso entender, completan ou melloran algunhas liñas non recollidas ou unicamente apuntadas por Tauli. Todo isto constituiría un paso previo na construción dun modelo de planificación neste caso do léxico da lingua galega, e debería contrastarse -como dixemos- cunha tipoloxía de diferentes modelos de estandarizacións en función de tamén diferentes modelos de so-

adaptación (en termos de Coulmas) do léxico dunha variedade lingüística seguindo criterios como "adecuación ós patróns das variedades lingüísticas propias", "facilidade para a súa adquisición", "posibilidades de éxito", etc., non consideramos pertinente entrar a valora-las propostas reintegracionistas, dirixidas fundamentalmente a logra-la maior converxencia posible (ás veces total) coa norma do portugués, deixando a unha banda a recepción das mesmas polos falantes galegos.

ciedades e situacións lingüísticas. No que ó noso traballo se refire conformaríamonos con que servise de instrumento de reflexión e debate no estudio da reforma do léxico galego, sen obviamente pretender en absoluto establecer dogma de fe de ningún tipo.

1. CONTRIBUCIÓN DE VALTER TAULI Á TEORÍA DA PLANIFICACIÓN LINGÜÍSTICA

Valter Tauli⁴, que aínda que estoniano de nacemento desenvolveu unha boa parte da súa vida académica en Suecia, foi un dos autores que máis se preocupou pola fundamentación teórica da PL e pola conexión desta con outras áreas disciplinares, en concreto coa lingüística, á que cre que debe estar adscrita a PL, por medio da lingüística aplicada, sen que iso implique trasgredir os límites "naturais" da disciplina.

Como punto de partida, coida que é necesario diferenciar *Planificación Lingüística* (PL) de *Teoría da Planificación Lingüística* (TPL). Por esta última entende a ciencia que metodicamente investiga os fins, principios, métodos e tácticas da PL. E PL sería a actividade metódica de regular e introducir melloras en linguas existentes, ou crear novas linguas rexionais, nacionais ou internacionais comúns⁵.

A TPL concíbese como ciencia aplicada, pero só no sentido de que ten unha finalidade práctica, é dicir, que os seus resultados son aplicables a fins prácticos. Unicamente os resultados da TPL son directamente aplicables na práctica, non os resultados da teoría lingüística. Xa que logo, na PL hai elaboración teórica, non se trata simplemente de aplicar achados ou teorías lingüísticas, senón que a propia disciplina xera teoría. De feito -afirma con rotundidade- sería totalmente prexudicial dar á TPL o significado de mera aplicación da teoría lingüística, aínda que a TPL ten que ter en conta na súa actividade científica os resultados desta:

⁴ O corpo central da súa doutrina está no traballo de 1968, aínda que no que se refire ós aspectos teóricos foi retomada, dun xeito máis breve, en Tauli (1974). Referirémonos sen embargo á exposición de 1968, que é a máis detallada.

⁵ A concepción de PL de Tauli recolle case exclusivamente o que desde Kloss (1969) se vén chamando *planificación do corpus* (vs. *planificación do estatus*), pero que anteriormente algúns autores xa viñan utilizando dun xeito se cadra menos sistemático (lémbrese vgr. *planificación da forma* vs. *planificación da función* en Haugen).

"It is unnecessary to stress that TLP is the theory, not practice. The practical application of the results of TLP, i.e. the practice of LP does not belong to TLP as science.

TLP problems are teleological, methodological and tactical corresponding to the ends (principles), means (methods) and tactics (strategy) of LP respectively" (p. 28).

A TPL é unha *ciencia normativa* e, como tal, opónse ás ciencias descritivas ou factuais, xa que traballa con valores. A función da TPL é avaliar os feitos e dar normas para a súa mellora de acordo cun ideal⁶. E nese labor é conveniente diferenciar de principio o teleolóxico, baseado no ideal da lingua "as an efficient instrument" e as tácticas de PL, que deben ter en conta a lingua existente e as condicións sociais e doutro tipo da comunidade lingüística. Isto afecta tanto á teoría coma á práctica.

A pesar de que o marco elaborado por Tauli lle podía fornecer á PL unha solidez no ámbito teórico da que carecía, non conseguiu demasiados seguidores. Entre os estudiosos que procedían da lingüística -que debían se-los máis próximos a esta visión- foi quizais a súa concepción da lingua como un medio e non un fin, "a system of signs, the main purpose of which is communication" (p. 9), o que máis lle criticaron, en especial Haugen (1969, 946-947), que lle achacou unha excesiva énfase nesta característica da linguaxe, que para o noruegués non era en absoluto a máis importante:

One serious difficulty in accepting the arguments advanced by Tauli for rational planning is his conception of language as a 'tool'. (...) To call language a 'tool' is a reification of one aspect of language and not necessarily the most important. It is merely a metaphor, and like all metaphors it can lead to erroneous conclusions in a serious argument. In its literal sense, a tool is an object external to man which forms an extension of his physical capacity and is capable of being made in various ways and reshaped for greater adequacy. Even though language may have a certain similarity to a tool, it lacks one essential quality: it is not external to man -except of course when it is written, which is probably why LP is ordinarily applicable only to the written language."

⁶ En palabras do autor:

"Since language is an instrument, it follows that a language can be evaluated, altered, corrected, regulated, and improved, and new languages can be created at will" (p. 9).

Sen embargo, esta crítica cremos que parte dun suposto cando menos matizable, a saber, a negación do carácter *externo* da lingua, produto dunha interpretación excesivamente literal e restrictiva do termo *externo*: a lingua poderá ser como mínimo a) "interna" na medida en que ten entidade na mente do individuo, b) "externa", entendida como ente social, xa que se aprende nunha sociedade, ou c) "externa", como ente antropolóxico, posto que se transmite tamén dentro de e gracias a un contexto cultural determinado.

2. VALTER TAULI E A PLANIFICACIÓN DO VOCABULARIO VISTA DESDE A LINGUA GALEGA.

O seu tratamento do léxico (cap. 5, pp. 68-126) supón quizais a análise ata o de agora máis polo miúdo desta cuestión, tanto pola cantidade de aspectos tratados como polo número de linguas que se teñen en conta nos comentarios. Neste capítulo 5, Tauli traza e xustifica as liñas mestras do que el chama *vocabulary planning*, na que entende que hai que "discuss mainly the general problems connected with the regulation and augmentation of the vocabulary of national languages, especially the coinage of new words". Para Tauli na Planificación Lingüística -que, insistimos, na súa concepción é case exclusivamente planificación do corpus- "lexicology is the biggest section of TLP and constitutes itself an extensive branch of science". De feito, mesmo unha boa parte da exposición teórica xeral está concibida desde a perspectiva do léxico. Trátase así de busca-las estratexias e principios máis axeitados para a acuñación de novas palabras, idea que o ambiente científico do momento non deixaba que pasase do proxecto. O desenvolvemento teórico, sen embargo, non tivo a continuidade que cabería esperar da amplitude con que se aborda no seu estudio, malia que algúns aspectos aparecen recollidos de maneira fragmentaria en traballos posteriores.

O maior e máis urxente problema no léxico de tódalas linguas é "the procurement of new words to express new concepts and to fill the gaps in the existing vocabulary". A planificación léxica ha prestar atención ós principios xerais de economía, claridade, e mais ó principio estético (dar entrada á afectividade ou ás connotacións afectivas das palabras). Ademais, terá en conta as especiais condicións e demandas dos diferentes estilos e das linguas especiais.

No que se refire ás palabras estranxeiras, non considera pertinente avalialas en función da súa orixe, e mesmo pensa que, sendo iguais as outras condicións, é preferible unha palabra común ás outras linguas a outra exclusiva dunha soa lingua (principio da internacionalidade)⁷. Con todo, hai que ter en conta tamén factores como se a palabra é intelixible para o gran público, se pode ter algún tipo de connotacións negativas asociadas ou se se axeita á estrutura fónica da lingua. En ocasións, os individuos poden rexeitar unha palabra porque non están familiarizados cos correspondentes obxectos e conceptos (pénsese en galego na utilización de palabras como *cannabis* ou *reflectir* -en sentido figurado).

Polo demais, as palabras estranxeiras presentan con frecuencia o inconveniente de conteren elementos fonoloxicamente alleos á lingua de chegada. Ante isto, Tauli pensa que os segmentos fónicos difíciles de pronunciar para un falante nativo, como norma, non deben usarse en *palabras internacionais* (principio L4). Así, en galego deberíanse rechazar tanto para a fala coma para a escritura segmentos fónicos alleos ó noso sistema lingüístico, como [ts] en *tsar*, *tsarina*, *tsarismo*, *tsarevich*. Tamén habería que valorar (aínda que non son casos do mesmo tipo nin o seu grao de *estranxeiría* é o mesmo) a conveniencia da forte acumulación de oclusivas nunha palabra como *estatística* ou na pronunciabilidade de propostas léxicas como *cirurxián*.

Poden conter tamén elementos flexivos estranxeiros innecesarios (¿é o sufixo -um en *continuum*, *curriculum*, *lapsus* -cfr. *ultimato*, referendo?)⁸. Para Tauli, como norma deben eliminarse, a non ser que se trate de literatura científica, na que o fundamental é o principio de internacionalidade.

A peculiaridade destes procesos de adaptación léxica nas linguas minorizadas é o argumento máis utilizado nestas para xustificar escollas non coincidentes con estes criterios. Aínda recoñecendo a súa pertinencia, ás veces bótase en falta un manexo máis cauteloso que evite solucións tecnicamente inconsistentes e inadecuadas.

En canto á POLISEMIA, Tauli cre que non existen apriorismos. É dicir, son as necesidades prácticas concretas dunha sociedade as que deben contar á hora de determinar qué significados expresar mediante palabras diferentes e cales non. A solución, na súa opinión, está en que cando dous significados

⁷ Este principio parece estar pensado para linguas oficiais dun Estado, ou alomenos non minorizadas. Nas minorizadas probablemente habería que matizar esta afirmación.

⁸ As formas das palabras galegas ás que nos referimos corresponden a ILG/RAG (s.d.; 1990) e as explicacións polo xeral a Fernández Salgado e outros (1991).

poidan aparecer con frecuencia no mesmo contexto deberán utilizarse palabras distintas para expresalos (principio L6). En galego temos moitos casos deste tipo, algúns deles ben polémicos. A proscripción por castelanismo da palabra *disfrutar*⁹, propoñendo como alternativa unha utilización polisémica de *gozar* dá lugar a expresións facilmente chocantes e mesmo embarazosas, polo que o marcado carácter xocoso que adquire en ocasións a palabra pon en grave perigo o éxito da proposta. Así, cfr. a) *A túa muller e mais eu moito temos gozado xuntos de mozos* con b) *A túa muller e mais eu moito temos disfrutado xuntos de mozos*. Parece claro que o verbo da secuencia a) resulta estraño nese contexto a non ser que nos esteamos referindo a un gozo de tipo sexual; de non ser así, parece necesario outro verbo para marcalo semántica e/ou pragmáticamente.

Outro caso de posible empobrecemento semántico e pragmático é a proscripción do verbo *ente(i)rarse*, para o que se propoñen unha serie de alternativas¹⁰. Sen embargo *enteirarse* como forma moi específica de adquirilo coñecemento e adoito cun certo matiz casual e de involuntariedade, é difícil -aínda que non imposible- de expresar mediante *saber* ou calquera das outras alternativas: *Ente(i)reime do de teu pai* = *Souben o de teu pai* (?). En calquera caso *ente(i)rarse* é un verbo moi introducido na lingua galega, e que non supón desde o punto de vista da historia da lingua ningún disparate. As repercusións son especialmente graves no nivel pragmático. Pénsese en prescindir deste verbo en casos coma: a) *Vanche subi-lo soldo... Como, ¿non te enteraches?*, b) *A ver se te enteras*. Se cadra, quizais abundase con promocioná-las formas máis 'tradicionais' sen proscribir estouta semántica e sobre todo pragmáticamente xustificada (obsérvase que nesta mesma familia semántica tamén se prescinde do verbo **averiguar*). Outros casos nos que conviría reflexionar de vagar son vgr. a utilización de *calidade* de xeito que cubra tamén o valor de **cualidade* (*hai que ter en conta a calidade do tecido*: ¿'características, tipoloxía' ou 'maneira de ser que imprime determinado valor'?), ou a proposta de prescindir do adxectivo *amistoso*, substituíndoo por *amigable* (que en casos como *O Celta e mailo Deportivo xogaron un partido*

⁹ En Fernández Salgado e outros (1991, 203-204) argúese que "do baixo latín *ESFRUCTARE* o esperable en galego sería *(d)esfroitar, que é palabra inexistente en galego". Sen embargo, cremos que o problema non está no resultado fónico da palabra galega (en port. tamén existe *desfrutar*), senón no rechazo purista ante a forma *disfrutar* pola súa coincidencia formal co castelán.

¹⁰ Fernández Salgado e outros (1991, 228) ofrecen *decatarse*, *darse de conta*, *saber*, *coñecer*, *informarse*, *ser sabedor*, *ter coñecemento*, *poñerse ó corrente* ou *poñerse ó día*. Delas quizais *ser sabedor* é a máis xustificada historicamente para este caso, pero dubidamos da súa eficacia en contextos coma os anteriores.

amigable faría que dubidasemos de se foi un partido 'fóra de competición oficial' ou 'sen violencia, con deportividade').

Na mesma liña da extensión do significado temos casos como *foxo*, alternativa para evitar **cuneta*, que se cadra pode dar lugar con facilidade a contextos ambiguos (*o neno caeu no foxo*), ou mesmo resultar pouco clara á hora de designa-lo obxecto, de aí que quizais fose máis eficaz *gabia*, que é máis próxima e asociable semanticamente¹¹.

Débase ter en conta -aínda que poida parecer obvio- que as innovacións léxicas que presentan maiores dificultades para logra-lo seu éxito e, por tanto, deben tratarse con máis prudencia, son aquelas que supoñen modifica-la estruturación que da realidade realizan os falantes e que se reflicte no léxico que utilizan.

As ambigüidades semánticas, ademais de mediante a utilización de palabras diferentes, pódense desfacer tamén engadindo a un dos termos outra base (*beirarrúa*, *beiravía*), outra palabra (*foguete* espacial, *cunca* mineira), ou ben unha frase (*cinto* de seguridade, *goma* de mascar).

Os procesos que se utilizarían, tomando como base outros procesos que se dan na lingua de xeito espontáneo, consistirían en manter de principio unha polisemia que se podería desfacer fundamentalmente de dous xeitos. Un deles, mantendo a palabra xenérica existente para tódolos significados, e ou ben engadir diferentes sintagmas a ámbalas dúas palabras base cando a claridade da secuencia o esixa (*beira* que, en caso de necesidade, se converte en *beirarrúa* ou *beiravía*), ou ben engadirlo unicamente á palabra nova (*cinto* e *cinto* de seguridade).

Pero ás veces aparecen problemas non sempre doados de resolver. Se, como fan Fernández Salgado e outros (1991, 113), propoñemos para substituír **buzón* a expresión *caixa de correos* (pública) e *caixa do correo* (da casa) xorde a pregunta ¿cal é a forma coloquial de chamarlle (supoñemos que dun xeito abreviado) a ese obxecto? Se é unicamente *caixa*, cómpre preguntarse ¿é abondo explícita a utilización desta palabra ou pode ser pouco alusiva e, en consecuencia, pouco efectiva como proposta? Ou pénsese no caso de *goma de mascar* (posible alternativa a **chicle*) que daría lugar a expresións como *Pásame unha goma de mascar* ou quizais *Pásame unha goma* (?), de moi dubidoso éxito nos contextos informais en que vai aparecer¹².

¹¹ Lémbrase, ademais, que nalgúns dialectos do galego *gabia* é o foxo que se facía ó lado dos valos das fincas para leva-la auga.

¹² En castelán tamén existe a expresión *goma de mascar*, pero só se utiliza ás veces no envoltorio do produto, probablemente pola súa lonxitude e falta de expresividade.

No que se refire á HOMONIMIA¹³, como di Tauli (p. 77), o risco de ambigüidade é mínimo cando as formas homónimas teñen diferentes significados estruturais; é dicir, cando pertencen a diferentes tipos de palabra (*cobra* subst. ou verbo; *correspondente* adx. ou subst.). Pero cando, ademais de pertenceren ó mesmo tipo de palabra, poden concorrer en contextos semellantes aparecen os problemas, con solucións moi similares ás que se toman en casos de polisemia: substituír unha das palabras por outra distinta, crear compostos léxicos ou altera-lo corpo fónico das palabras.

A SINONIMIA, entendida como proceso dinámico, aparece cando comeza a usarse unha palabra co mesmo significado doutra xa existente. Entre as vías de saída desta situación podemos cita-la posibilidade de que a palabra vella deixe de usarse (*fardar*, posteriormente substituída na linguaxe xuvenil por *molar* ou outras series de palabras similares), ou xorde unha diferenza semántica entre as dúas palabras (*ver* e *visionar*). Cando non é así, a importancia dos sinónimos é -di Tauli (p. 79)- de tipo estilístico (eu diría máis ben pragmático); é dicir, permiten dar entrada ós matices semánticos, a expresividade, a afectividade e mais ós principios de eufonía, ritmo e variedade. Así, podemos evitar repetir unha palabra varias veces na mesma secuencia. Todo isto pode perigar ás veces en galego de rexeitarmos algunhas palabras por purismo¹⁴ (cfr. supra **averiguar*, **ente(i)rarse* no mesmo campo semántico) sen ofrecer solucións alternativas viables.

O fenómeno cofecido como CAMBIO DE SENTIDO trátase como cambio espontáneo de significado (pp. 81-82), sen entrar no cambio planificado, polo que parece preferible deixalo a unha banda nesta descrición. Se cadra, paga a pena a idea de que cando se introduce unha palabra nova debemos delimitar moi claramente o seu significado, sobre todo cando é abstracto, prestando sempre atención a que non se produzan confusións polas implicacións -ás veces de tipo extralingüístico- que poida traer consigo o uso dunha palabra nun determinado contexto.

A DERIVACIÓN pode ser *progresiva* ou *regresiva*. A primeira enténdese como aplicación de afixos, podéndose ampliar as posibilidades da lingua cando se considere necesario ben usando afixos que se converteran en improdutivos na lingua ben utilizando patróns e afixos derivativos novos¹⁵, aínda

¹³ Recoilo a distinción homonimia-polisemia tal como a trata Tauli, sen entrar a valorala. Por outra banda, el mesmo chega a dúbida nalgún momento da súa pertinencia.

¹⁴ Para o tema do purismo na lingua teñen especial interese os traballos recollidos en Jernudd e Shapiro, eds. (1989).

¹⁵ Cómpre ter en conta, con todo, que a *restauración* de novos patróns derivativos, cando se use, debe ter como obxectivo unicamente actuar en casos concretos nos que se considere necesario,

que se deben preferir sempre que sexa posible os procedementos derivativos xa existentes na propia lingua. Canto á *derivación directa* ou *derivación cero*, ten diferentes limitacións e rendemento segundo o tipo de palabra, xa que moitos deles teñen uns patróns morfolóxicos bastante ríxidos (pénsese na diferente productividade que presenta en galego de verbo a substantivo, p.ex. *subir/suba*, e de substantivo a verbo: *visión/ visionar*).

A ABSTRACCIÓN de afixos derivativos é outro procedemento consistente en crear novas palabras derivadas por analoxía con outras xa existentes (aterrar-aluar, autobús-aerobús; -auto< automóbil utilízase despois en autobús, autocaravana). Pódese chegar tamén a novos afixos derivativos alterando a forma fónica de morfemas xa existentes na lingua.

Por tanto, se unha palabra orixinariamente derivada xa non é recoñecida como tal senón como palabra inanalizable non importa que o morfema non sexa regular. Sen embargo, cando os falantes recoñecen o afixo derivativo espontaneamente, debemos optar por morfemas regularmente establecidos¹⁶.

Os axustes menores e os cambios en palabras con baixa frecuencia de aparición son doados de facer, pero cómpre fuxir da aplicación de principios de regularidade a derivados antigos que están a converterse ou xa se converteron en palabras arbitrarias (*cadeirádego, *segredario, *padroado). A *derivación regresiva* ou *retroformación*, que consiste en construír unha nova palabra por analoxía cun derivado real ou aparente eliminando ese morfema derivativo da palabra (*burocracia*>*burócrata*), débese aplicar tendo moi presente a estrutura da lingua.

En canto ós COMPOSTOS, que normalmente buscan crear unha nova palabra para un novo significado e/ou substituír unha expresión de tipo sintáctico, como regra débense evita-las palabras moi longas, de máis de dous compoñentes, reducíndoos nese caso a dous formantes unidos do xeito máis económico, prescindindo na medida do posible dos seus afixos flexivos e derivativos.

e nunca constituír un fin por si mesma, introducindo procesos derivativos para os que non existe unha necesidade xeneralizada.

¹⁶ Aínda que obviamente Tauli está a falar de afixos derivativos e non de morfemas base, deberíamos considerar tamén se compensa a ruptura da regularidade nestes últimos, mantendo por coherencia histórico-etimolóxica duplicidades como *estender, estendido/extenso* ou *xeral/xeneralizar*.

Outro aspecto problemático é a elección entre formas morfemicamente ARBITRARIAS¹⁷ ou MOTIVADAS (p.e. compostos e derivados). A solución ten diversos pros e contras: é máis doado que adopte novos valores unha forma arbitraria (FA) ca unha forma motivada (FM), aínda que unha FA é máis difícil de memorizar ca unha FM. Historicamente a tendencia espontánea máis habitual parecen se-las FA, aínda que é obvio que nin é posible ter unha FA para cada semantema nin poden ser tódalas palabras motivadas. Por outra banda, os compostos con formantes longos son incómodos e molestos, nomeadamente cando teñen uso frecuente. Polo xeral, é máis fácil crear novas palabras partindo de formas arbitrarias ca de formas motivadas. Por todo isto, a cuestión fundamental non é escoller entre unhas e outras senón cando se debe recorrer a FA e cando a FM.

Do anterior xorde o principio L7: cando o significado dunha palabra está directamente ligado ó doutra débese preferi-la motivación (*espertar/espertador*); pero cando o significado forma un todo indivisible débese preferir unha palabra arbitraria (*guindastre/*guindastrar* 'carretar cun guindastre'). No que se refire á terminoloxía técnica, cando o significado dunha palabra se deriva do doutro tipo de palabra débese preferi-la motivación (*xea* para denomina-lo conxunto de materias que se estudian en *xeo-loxia*).

Por outra banda, á hora de realizar unha escolla de tipo léxico, cando concorren habitualmente e no mesmo contexto significados cun elemento común, se a palabra composta é demasiado incómoda e a derivada ineficaz, aínda que o esperable fose unha FM, débese preferir unha económica FA.

Outras cuestións importantes son a LONXITUDE DA PALABRA e o MODELO ESTRUCTURAL. Para Tauli, a lonxitude da palabra debe ser inversamente proporcional á frecuencia de aparición. Sen embargo, a frecuencia dunha palabra varía segundo o tipo de lingua, o tema que se está a tratar e mesmo o estilo do individuo, de aí que adopte como solución de compromiso para o que el chama unha *lingua eficaz* un modelo mono ou bisilábico para as formas arbitrarias, deixando máis liberdade para os derivados e compostos (con todo, téñase en conta que estas medidas en principio están pensadas para o inglés¹⁸).

¹⁷ Como é obvio, *arbitrario* non ten aquí nada que ver con irreflexivo, escollido ó chou, etc., senón que é unicamente o oposto a *motivado*.

¹⁸ Non cremos que teña moito sentido corroborar ou negar este patrón léxico da lonxitude con datos de linguas nas que non se pensaba cando se elaborou, como fai Fainberg (1983, 35) con datos referidos ó hebreo.

Ó introducir novas palabras hai que ter en conta tamén a FORMA FÓNICA, xa que as posibilidades de introducir novos fonemas nunha lingua son realmente escasas. Habería, por tanto, que ter coidado ó adaptar palabras como a xa referida *tsar* se [ts] non aparece en galego nin como fonema nin como secuencia fónica; ou *hándbol*, que a maior parte dos galegos lería [xámbol], perfectamente evitable con *balonmán* ou algo semellante. Máis complicados son casos como *hóquei* (dada a incerteza do éxito dun **bastonbola*) ou -por outros motivos- *hi* como transcripción da vixésimo segunda letra do alfabeto grego. A pronuncia de topónimos como *Texas* con prepalatal fricativa xorda en vez do grupo [ks] parece un acerto, entre outras cousas pola estrañeza desta secuencia en galego, mentres que non o parece tanto -polas mesmas razóns- a consagración, tanto na escrita coma na pronuncia (¿en todas?) de moitos chamados *grupos cultos* (*obxecto, delicto, respecto, psicoloxía, pneumático, prognóstico*) que ninguén pronuncia espontaneamente.

Para Tauli o principio xeral de claridade débese ter tamén en conta no léxico: as palabras que aparecen nos mesmos contextos nunca deberían presentar unha distinción fónica mínima, sobre todo cando están semanticamente relacionadas. É probable que *xuño* e *xullo* sexan máis difíciles de recuperar ca outros nomes de particións do ano polo seu alto grao de homofonía, que se podería evitar con -por exemplo- *San Xoán* e *Santiago*¹⁹. Noutros casos, de ser preciso, tamén se podería traballar coa abertura das vocais de grao medio ou coa tonicidade/atonicidade silábica.

Outra posibilidade, ben documentada en moitas linguas como reflicte Tauli, é o *fonosimbolismo*, é dicir, a posibilidade de crear palabras a partir da capacidade de evocación onomatopeica de determinados elementos de tipo fónico (presencia ou repetición de determinados sons, lonxitude da palabra, etc.). O mesmo cómpre dicir do *simbolismo relacional*, no que se aproveitan as semellanzas fónicas con palabras semanticamente relacionadas, da propia lingua ou doutra distinta: lémbrense p.ex. *antergo*, *arelas* ou *engado*, aínda que nestes casos non parece que exista a "necesidade" dun novo termo para os conceptos correspondentes, tratándose máis ben de innecesarios diferencialismos (cfr. Santamarina, en prensa). Na práctica, sen embargo, o fonosimbolismo e mailo simbolismo relacional poden concorrer conxuntamente.

¹⁹ Sen excluír outras opcións baseadas nalgún tipo de modificación da substancia fónica. Lémbrese que en alemán se substitúe *juli* por *julai* no ámbito das telecomunicacións por razóns similares, e que nesta mesma lingua *zwei* 'dous' pasa a *zwo* na comunicación de números cifra a cifra para evita-la coincidencia de terminación con (*eins*,) *drei* ('un',) 'tres'.

A utilización de ámbolos procedementos pode ser moi beneficiosa naqueles casos en que tódalas demais solucións presentan importantes inconvenientes.

En resumo, no acuíñamento de novas palabras, en opinión de Tauli, antes de buscar entre o léxico arcaico e dialectal posibles alternativas o primeiro que se debe decidir é se se debería optar por unha FM ou por unha FA. O seguinte problema é a lonxitude apropiada para a palabra, que debe depender da súa frecuencia de aparición, sempre relativa. Cando se opta por FAs, a fonte autóctona máis rica é o vocabulario dialectal²⁰, con boas perspectivas en palabras abstractas, mentres que en termos concretos da vida moderna son menos aplicables²¹. Tamén se poden tomar doutras linguas, sempre que se mantexa a adecuación na forma fónica; tódalas fontes son igualmente válidas, e débense valorar en cada caso sen preconceitos nin apriorismos, primando sempre a posible eficiencia da escolla sobre outros factores.

Se non se pode atopar ningunha solución satisfactoria por outros medios, pódese optar pola vía *artificial*, é dicir, polas CONSTRUCCIÓNS LIBRES²², ás que se pode chegar de tres maneiras. 1) A *combinación* é a denominación coa que Tauli rebautiza as teorías de Aavik²³, facendo fincapé sobre todo no fonosimbolismo. 2) Na *alteración* ('alteration method'), a partir dunha palabra existente na propia lingua ou noutra, introdúcense modificacións arbitrarias, que poden afectar unicamente a un fonema da palabra ou ben a diferentes formantes (en galego non coñezo casos deste tipo resultado de acción consciente, pero si moitos exemplos espontáneos: *análís*<*análisis*, *vidrio*<*video*). 3) Finalmente, na *contracción* ('contraction method') temos palabras que se obteñen combinando arbitrariamente partes de dúas ou máis palabras xa existentes: péñese en galego nunha palabra como *panchicha*,

²⁰ Tendo en conta non só os dialectos xeográficos senón tamén os de tipo social.

²¹ Tauli non exemplifica esta última afirmación con ningunha lingua nin a xustifica desde o punto de vista teórico.

²² Estes tres tipos de CONSTRUCCIÓNS LIBRES, tal como os define Tauli (pp. 106-107), presentan algúns problemas de interdiferenciación. Por unha banda, afirma (segundo a Aavik) que a combinación ou método combinatorio está baseada en que "a word is nothing but a phonic symbol" e presenta exemplos de Aavik de claro fonosimbolismo, pero por outra mestura fono e morfosimbolismo, afirmando que cando "SS [fonosimbolismo] and RS [simbolismo relacional] have been well analyzed, CM [método combinatorio] will be less difficult" e exemplificando cun caso que ten máis que ver coa contracción (3) de secuencias *morfolóxicas* que coa simple combinación de sons (1). En calquera caso, xa advertira previamente (p. 98) que "in practice the two factors of expresiveness, SS and RS are intimately intervowen".

²³ O lingüista estoniano Johannes Aavik, bo coñecedor do comparatismo e mais dos neogramáticos, é o pai das teorías reformadoras pensadas para asegura-lo desenvolvemento léxico futuro da lingua que toman como base case exclusivamente a creación *artificial* de palabras. Sauvageot (1979) e o propio Tauli en diversos traballos describiron moi ben en que consistían.

que puidemos escoitar hai algún tempo nunha película de TV para referirse ó *hot dog* do inglés²⁴. É ademais un método ben documentado en moitas linguas e mesmo utilizado na linguaxe científico-técnica²⁵.

3. A PLANIFICACIÓN DO LÉXICO DESPOIS DE TAULI.

Aínda que despois de Tauli, como dixemos, o estudio do léxico desde a PL non avanzou todo o que era de esperar, si seguiu sendo o ámbito da norma cuantitativamente máis estudiado. Polas especiais implicacións que teñen para o estudio das linguas minorizadas, cremos de especial interese dous tipos de traballos: a) os que describen como se produciron os procesos de reforma das linguas -véxase Fodor e Hagège, eds. (1983-1990) ou moitos dos traballos recollidos en Coulmas, ed. (1989)- e b) os que se centran nas repercusións sociolóxicas destes procesos, prestando máis atención á opinión dos falantes sobre os mesmos ca ás propostas particulares que se fan -véxase Fainberg (1983) ou Cooper (1989)-.

Entre os que se centran na reforma das linguas, acabamos de dicir que son referencia inexcusable os traballos recollidos en Fodor e Hagège, eds. (1983-1990). Os fundamentos cos que traballan a maior parte destes autores encóntranse en Hagège (1983) e xa foron magnificamente aplicados ó galego por Antón Santamarina (1985), polo que nos remitimos a este estudio para a súa discusión. Moi en contacto con esta visión témo-los traballos incluídos no volume editado por Florian Coulmas co título *Language Adaptation*. Aínda que en principio o concepto de *adaptación* remite a unha teoría de como se producen os axustes nas linguas cando se encontran baixo a presión resultante da modificación ou introducción de novos requirimentos funcionais, a principal achega dos traballos prodúcese no campo do léxico e -en moitos casos- das terminoloxías²⁶.

²⁴ Este constituiría un deses casos "difíciles", xa que a tradución literal se ten demostrado ineficaz polo seu carácter cando menos humorístico, ademais de cacofónico (/kankénte/, se non se constrúe co substantivo en diminutivo). Por outra banda, as propostas explicativo-descriptivas (*bolo con salsicha*) son excesivamente longas, inmanexables e, probablemente, están condenadas a ter poucas posibilidades de éxito. Por iso *panchicha* -que habería que encaixar no que Aavic chamaba *morfosimbolismo*- a pesar do insólito, se cadra podería ser máis efectiva cás propostas anteriores.

²⁵ Lémbrense exemplos prototípicos do inglés como *bit*<binary digit, *smog*<smok+fog, *wedth*<width+breadth, ou *brunch*<breakfast+lunch, *radar*<radio detection and ranging. Tauli (pp. 107-108) ofrece exemplos de moitas máis linguas.

²⁶ O léxico é certamente un dos aspectos máis *medibles* da lingua, ademais de permitir establecer moitos paralelismos e diferencias entre unhas linguas e as outras. De aí que sexa o campo

Na introducción que abre o libro, Coulmas salienta que é usando a lingua en novos dominios como se xeran os necesarios rexistros, xa que unha lingua non se pode volver axeitada para novas funcións sen un sustento na realidade, quere dicir que non pode chegar a ser eficaz nun dominio determinado se non se axustan e solucionan os problemas utilizándoa para esas mesmas funcións. Como di Coulmas, a cuestión é "not putting the cart before the horse": non ten moito sentido dicir *a priori* que un determinado modelo ou padrón non vale para unha función *x* se aínda ben non acabamos de comezar a utilizala con ese fin. E o léxico forma tamén parte do miolo desta cuestión: non se pode conseguir un léxico eficaz para poñamos a lingua das películas e os telefilmes mentres non estea plenamente asumido o uso do galego neses contextos. Aínda que todo isto pode resultar obvio, cómpre lembrar que moitas veces o que parecen defectos da proposta de sistema léxico son unicamente consecuencias do seu carácter experimental. Sen embargo, en linguas minorizadas coma o galego moitas propostas léxicas ás veces resultan estrañas non porque presenten 'eivas técnicas' (do tipo das que describe Tauli) senón porque se distancian moito das palabras correspondentes na lingua máis potente, neste caso o castelán.

Outro aspecto interesante ó que se refire Coulmas é o perigo que pode levar consigo un exceso de purismo na *adaptación* dunha lingua. Hai que pensar que, ademais de supoñer un inxustificable elitismo, pode facer distancia-lo modelo de lingua proposto do que utiliza o individuo. Se queremos modificar máis elementos dos que a comunidade lingüística pode soportar, o máis lóxico é que non recoñezan ese modelo como propio, ou mesmo que apareza a diglosia entre ese galego 'ideal' e mailo propio, cuestións especialmente delicadas nunha lingua coa forte presión que a nosa soporta de parte do castelán.

Por outra banda, no seu traballo sobre o árabe Ibrahim (1989) afirma que non se pode traballar pensando unicamente en listas de palabras, senón que hai que enfoca-lo traballo pensando no contexto en que esas palabras van aparecer (aínda que se está referindo ás terminoloxías, a idea, actuando con precaución, é perfectamente extrapolable ó conxunto do léxico, alén de que parte do léxico que na súa orixe puido ser terminolóxico pasa con frecuencia axiña ó léxico común). Isto é pertinente, para o que a nós nos interesa, na elaboración de propostas dirixidas fundamentalmente ós contextos colo-

máis tratado nos estudos que comparan e fan historia da reforma das linguas. Sen embargo, nos últimos anos comeza a prestarse unha maior atención tamén a outros aspectos, como a fonética ou mesmo a adecuación pragmática dos estándares.

quiais, pouco propicios para perífrases léxicas que pretenden substituír palabras que, aínda sendo alleas ó sistema, están moi instaladas na fala e presentan ás veces unha especial expresividade. Pénsese na ineficacia dalgunhas alternativas descritivas que se propoñen en substitución de palabras fixadas na mente dos falantes como *arbitrarias* -no sentido de Tauli- e unívocas, moi frecuentes como dicimos en contextos coloquiais: *flocos de millo* para substituí-lo castelán *palomitas* ou o xa citado *bolo con salsicha* para *perrito (caliente)*. A escolla pode ser tamén problemática mesmo en palabras *motivadas*: casos como *salón de peiteado* para *peluquería*. Sen embargo, no noso caso témo-lo problema da escasa distancia lingüística existente entre galego e castelán que, de adoptarmos unha postura extrema na aceptación de préstamos pode diluír aínda máis a mínima diferenciación necesaria para a súa supervivencia como lingua que *é por elaboración*.

En canto ós sociólogos que traballan en PL, como dixemos, a súa visión das cuestións léxicas adoita centrarse nas consideracións de tipo sociolóxico. Trátase sobre todo de autores xudeus que estudian o grao de aceptación das propostas creadas para novos conceptos da vida diaria ou das terminoloxías en hebreo. Para estes autores, todo cambio que se pretende introducir na lingua debe enfocarse en principio como se fai con calquera outra innovación que se quere difundir na sociedade -cambios tecnolóxicos, medicinas ou ideas, p.ex. (Cooper 1989, especialmente 150-155)²⁷.

Fainberg (1983) pensa que pode ser necesario que a comunidade lingüística "to be convinced to accept and use it" (p. 10). O *quid* da cuestión está pois nos procesos que levan á aceptación da innovación máis ca na innovación mesma entendida como elemento lingüístico. Trátase ante todo de "vender" unha reforma da lingua, e para facelo acódesese ós medios que pon á nosa disposición a socioloxía e mailo marketing²⁸:

"Like any consumer product, neologisms can be promoted. Publishing neologisms in dictionaries and on posters is not sufficient to disseminate them. If that is all that is done, they may remain dead property of no use to anybody. Neologisms should be inserted into textbooks; they should be taught to teachers and opinion leaders; they should be used in daily papers, appear-

²⁷ Estes autores adoitan ofrecer como guieiro sobre os procesos de difusión social o traballo de Rogers (1983).

²⁸ Hai que ter en conta o peculiar da situación do hebreo, lingua que "resucitou" como quen di da nada, e na que conceptos como *falante nativo* ou *lingua materna* teñen unhas implicacións moi particulares, e na que factores como a *lealdade lingüística* ou a *identidade étnica* pesan dunha maneira decisiva sobre o uso e mailas actitudes lingüísticas.

ring in context, not just as list of words; they should be used in any widely read publication. The mass-media announcers should be required to use them. The more opportunity members of a speech community have to encounter neologisms, the better the neologisms will be diffused" (p. 39)

Fainberg para coñece-la aceptación de neoloxismos en hebreo preguntou a unha mostra de individuos unha serie de cuestións relacionadas coa actitude cara á novidade do termo, a conciencia da súa existencia, uso que facían del, estimación da familiaridade do termo no contorno, dispoñibilidade para difundilo, avaliación da súa claridade, conveniencia do uso, agradabilidade da pronuncia e facilidade de escritura²⁹.

Non quere isto dicir que non se teña en conta a calidade do corpus. Xa dicía Fishman en 1983³⁰ que os excesos e a falta de contacto do planificador do corpus coa realidade presente poden levar a que os falantes vexan ese corpus no mellor dos casos con indiferencia e no peor que o consideren ridículo ou grotesco (lémbrense as bromas a que ás veces dan lugar palabras como *perruquería* ou *vestiario* en galego³¹).

Finalmente, para chegar a unha auténtica aceptación da planificación habería que considerar unha última dimensión aínda pouco explorada, un novo obxectivo da actividade planificadora: o que Haarmann (1986, 1990) chama *planificación do prestixio*, que desfara a dicotomía planificación do

²⁹ Os resultados que obtivo demostraron que a educación do individuo era o mellor predictor, xunto con outras variables como o sexo, a idade ou a lingua inicial do entrevistado. No que se refire ás actitudes, os israelís preferiron os termos novos, creados trala constitución do Estado de Israel, e -contra a práctica habitual nos planificadores hebreos ata non hai moito tempo- non necesariamente os baseados en palabras antigas ou procedentes dos textos sagrados. Por outra banda, os neoloxismos eran mellor coñecidos e máis usados en hebreo cando o número de significados asociados á raíz da palabra non era nin moi pequeno (1-3) nin moi grande (+ de 5). O número de paradigmas verbais nos que se encontraba a raíz estaba relacionado dun xeito semellante. Finalmente, Fainberg encontrou que as características *demográficas* daban conta mellor da variación que se se traballaba con características lingüísticas, aínda que sen negar que era necesaria unha maior investigación para clarear este punto.

³⁰ Esta cuestión tamén a trata Cooper (1989, 154-155).

³¹ Caso ben curioso é a palabra *fútbol* (con acentuación oxítona), errata por *fúbol* que aparece en ILG/RAG, s.d. e non corrixida en ILG/RAG (1990), que os asesores lingüísticos da TVG teimaron en que usasen os locutores de deportes sen comprobaren antes o por que da forma. O detalle, neste caso puntual e sen importancia, convértese nun auténtico problema cando se levan á práctica as propostas como se de aplicar un catecismo se tratase, mesmovolvendo dogmáticas e inflexibles o que na súa formulación orixinal eran simples recomendacións. Exemplos ben paradigmáticos deste tipo de situacións, producidas normalmente polos seguidores do planificador, son os do grupo de reformadores do alemán creado arredor da figura de Leibniz ou dos que dicían adapta-lo hindi seguindo as teorías de Gandhi, casos se cabe máis graves porque mesmo manipularon e deformaron as ideas dos seus mestres (cfr. Coulmas 1989a, 4-12).

estatus-planificación do corpus coa introducción dun novo fin da planificación: a actividade planificadora en si, os seus obxectivos, os seus axentes. Neste proceso deberíamos ter en conta "not only the contents of planning activities (...) but also the acceptance or rejection of planning efforts" (Haarmann 1990, 105), tratando de afrontar e supera-las actitudes baseadas en categorizacións estereotipadas que inclúan intolerancia, desconfianza ou mesmo elementos de hostilidade cara á(s) lingua(s) obxecto de planificación e, xa que logo, ás correspondentes propostas de actuación para esas linguas. Débese traballar pois a mesma predisposición psicolóxica á planificación³², tanto no produtor coma no receptor, racionalizando e desfacendo así os correspondentes preconceptos e prexuízos.

Aínda que non se poden establecer compartimentos estanco pechados dentro dos obxectivos da PL, xa que -segundo Haarmann- tódolos aspectos presentan unha forte interdependencia como consecuencia das *relacións ecolóxicas* que os unen, por ver a onde nos levaría esta contribución teórica, nun nivel xeral poderíamos pensar que a planificación do prestixio implicase cousas como difundir-la idea da necesidade dun galego estándar sólido, caracterizar ese estándar positivamente cara á súa aceptación e adopción e mesmo reforza-la imaxe e autoridade dos axentes responsables da súa planificación. Se baixasemos a aspectos particulares do léxico, deberíamos rexeitar de cheo presuntos argumentos de planificación como "esta palabra non existe" ou "a palabra x é propia de neofalantes" na explicación e xustificacións de por que esta e non estouta proposta, xa que contribúen a unha inxusta e innecesaria crispación da elaboración do estándar. Nos destinatarios da planificación, de por parte, habería que combater argumentos como "esas palabras son invencións", "o galego non ten un léxico apropiado para falar deste tema" ou "o que nós falamos é un chapurrao", que tamén dificultan a fixación e consolidación do estándar³³.

³² En palabras do autor, "a kind of psychological background which favors an effective implementation of planning goals and which, ultimately, is the most crucial variable for a long-term success of planning" (Haarmann 1990, 104).

³³ Somos conscientes de que esta nova dimensión da PL merece unha maior atención e análises das súas implicacións moito máis claras e detalladas, pero iso non implica que sexa menos necesaria nin que debamos prescindir ou adiar os traballos que se inscriban nesa dirección.

4. CONCLUSIÓNS

Xa dixemos ó comezo que non se pretendía establecer dogmas de fe de ningún tipo con estas observacións, e que mesmo sería absurdo nun traballo coa natureza e limitacións que ten este. O que pretendemos é principalmente romper-la circularidade que adquiriu a discusión desta cuestión, mediante a introducción de argumentos procedentes de ópticas distintas, a saber, a sociolingüística e a planificación lingüística.

Para levar isto adiante cremos necesaria unha visión das reformas que integre nesa busca dun estándar para o galego os niveis de adecuación lingüística ós que nos referimos a propósito das teorías de Tauli (fonético-fonolóxico, gramatical, léxico e pragmático), os diferentes niveis e rexistros lingüísticos e, por outra banda, as opinións dos falantes respecto ás diferentes reformas. Se todo isto non fose debidamente considerado, o modelo proposto presentaría diferentes eivas funcionais e, o que é máis grave, non sería plenamente aceptado polos falantes, o que lle impediría ser considerado *estándar* en sentido estricto.

En canto a medidas concretas, na nosa opinión deberíanse afronta-los seguintes labores: 1) reconsidera-lo conxunto de principios lingüísticos que van goberna-lo proceso de reformas léxicas. Non abonda con traballar cos principios que se utilizaron na fixación da norma gramatical (fundamentalmente ortográfica e morfolóxica ata o de agora) na forma en que están formulados: é necesario dar entrada a criterios de tipo sociolingüístico, primándoos sobre os de coherencia etimolóxica e/ou histórica, xa que un abuso destes últimos pode confundir e dispersa-lo obxectivo da PLéx en beneficio da atomización que supoñen esas múltiples propostas particulares (todo isto tendo en conta que na planificación do corpus o compoñente léxico non é o único dominio sobre o que se debe actuar nin, se cadra, o único decisivo). 2) Investiga-la opinión dos falantes sobre os diferentes tipos de reformas léxicas (na liña de Fainberg) para reforzar ou corrixi-las estratexias trazadas anteriormente, o que non implica necesariamente aceptar tales opinións en tódolos casos, nomeadamente cando se trata de avaliacións producidas pola categorización sobreesimplificada e sobrexeneralizada da realidade (véxase o xa dito a propósito da *planificación do prestixio*). 3) Estudiar máis polo miúdo os procesos e tácticas máis eficaces para difundir-las reformas e, onde sexa preciso, dota-las institucións encargadas de tal labor cos medios técnicos, xurídicos e humanos necesarios para a súa execución. 4) Introducir unha reforma unicamente cando se teña a certeza de que, no que

respecta ó planificador, non vai haber marchas atrás a curto ou medio prazo e, mesmo neste caso, non adoptar nunca unha postura purista ou excesivamente prescritivista fronte ás outras posibilidades ou solucións existentes na lingua. 5) Logo de introduci-la(s) reforma(s), avalía-lo éxito das propostas realizadas tendo en conta non só en que medida os falantes as aceptan (a comprensión e maila adecuación funcional danse por supostas en (1) e (2)) senón tamén a dispoñibilidade para usalas e mailo uso efectivo que fagan delas, que será, en último caso, o que realmente dará conta da súa auténtica aceptación pola comunidade lingüística.

BIBLIOGRAFÍA

- Afendras, Evangelos A. (1970) *Diffusion Processes in Language: Prediction and Planning*. Centre international de recherche sur le bilinguisme, Université Laval. Québec.
- Alisjahbana, S. Takdir (1984). "The concept of language standardization and its application to the Indonesian language", in F. Coulmas (ed.) *Linguistic Minorities and Literacy*. Walter de Gruyter, Berlin.
- Bazin, Louis (1983). "La réforme linguistique en Turquie", in Fodor e Hagège (eds.) *La Reforme des langues*. Buske Verlag, Hamburg. Vol. I, pp. 154-177.
- Braun, Peter (1989). "Internationalisms: identical vocabularies in European languages", in F. Coulmas (ed.).
- Calvet, Louis-Jean (1987). *La guerre des langues et les politiques linguistiques*. Payot, Paris.
- Chacón Calvar, Rafael e Manuel Rodríguez Alonso (1992). *Diccionario crítico de dúbidas e erros*. Edicións do Castro, Sada.
- Cooper, Robert L. (1989). *Language Planning and Social Change*. C.U.P., Cambridge.
- Coulmas, Florian (1989a). "Language adaptation", in F. Coulmas (ed.).
- (1989b). "Democracy and the crisis of normative linguistics", in F. Coulmas (ed.).
- , ed. (1989). *Language Adaptation*. C.U.P., Cambridge.
- Daswani, C.J. (1989). "Aspects of modernization in Indian languages", in F. Coulmas (ed.).
- Eastman, Carol M. (1983). *Language Planning. An Introduction*. Chandler & Sharp, San Francisco.

- Fainberg, Yaffa Allony (1983). "Linguistic and sociodemographic factors influencing the acceptance of Hebrew neologisms". *International Journal of the Sociology of Language* 41. pp. 9-40.
- Fernández Salgado, Benigno e outros (1991). *Diccionario de dúbidas da lingua galega*. Galaxia, Vigo.
- Fishman, Joshua A. (1983). "Modeling Rationales in Corpus Planning: Modernity and Tradition in Images of the Good Corpus", in Cobarrubias, Juan e Joshua A. Fishman, eds. *Progress in Language Planning (International Perspectives)*. Mouton, Berlin-New York-Amsterdam, pp. 107-118.
- Fodor, Istvan e Claude Hagège, eds. (1983-1990). *La Reforme des langues* (5 vols.). Buske Verlag, Hamburg.
- Haarmann, Harald (1986). *Language in Ethnicity. A View of Basic Ecological Relations*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York-Amsterdam.
- (1990). "Language Planning in the light of a theory of language: a methodological framework". *IJSL* 86, pp. 103-126.
- Hagège, Claude (1983). "Voies et destins de l'action humaine sue les langues", in Fodor e Hagège (eds.). Vol. I, pp. 11-68.
- Haugen, Einar (1950). "The analysis of linguistic borrowing". *Language* 26 (2). pp. 210-231.
- (1969). Recensión de *Introduction to a theory of language planning*. *Language* 45/4. pp. 939-949.
- (1971). "Instrumentalism in Language Planning", in *Can Language be Planned? (Sociolinguistic Theory and Practice for Developing Nations)*. The University Press of Hawaii, Honolulu. pp. 281-289.
- Huot, Jean-Claude (1980). *La distance interlinguistique lexicale*. Centre international de recherche sur le bilinguisme, Université Laval. Québec.
- Ibrahim, Muhammad H. (1989). "Communicating in Arabic: problems and prospects", in F. Coulmas (ed.).
- ILG/RAG (Instituto da Lingua Galega/Real Academia Galega). *Vocabulario Ortográfico da Lingua Galega (versión provisional)*. Edición non venal, s.d. [1989].
- (1990). *Diccionario da lingua galega*. Instituto da Lingua Galega-Real Academia Galega, Santiago-A Coruña.
- Jernudd, Björn H. e Michael J. Shapiro, eds. (1989). *The Politics of Language Purism*. Mouton de Gruyter, Berlin-New York.
- Joseph, John Earl (1987). *Eloquence and Power (The Rise of Language Standards and Standard Languages)*. Frances Printer, London.

- Kloss, Heinz (1969). *Research Possibilities on Group Bilingualism: a report*. Centre international de recherche sur le bilinguisme, Université Laval. Québec.
- Lewis, E. Glyn. (1978). "Migration and the Decline of the Welsh Language", in J.A. Fishman (ed.). *Advances in the Study of Societal Multilingualism*. Mouton, The Hague, pp 263-351.
- Mackey, William F. (1971). *La distance interlinguistique*. Centre international de recherche sur le bilinguisme, Université Laval. Québec.
- Rabin, Chaim (1983) "The sociology of normativism in Israeli Hebrew", *International Journal of the Sociology of Language* 41. pp. 41-56.
- Rei Doval, Gabriel (1990). "A planificación ortográfica: algúns apuntamentos metodolóxicos para o caso galego". Relatorio presentado ó I Seminario Internacional de Planificación Lingüística. Consello da Cultura Galega, Santiago.
- Rogers, David-F. (1984). *Interférence lexicale dans la langue québécoise rurale (1900-1950)*. Centre international de recherche sur le bilinguisme, Université Laval. Québec.
- Rogers, Everett M. (1983). *Diffusion of Innovations*. 3ª edición. The Free Press, London-New York.
- Santamarina, Antón (1985). "A documentación dialectal no establecemento dunha lingua administrativa". *Revista de Administración Galega*, 1. pp. 109-117.
- (en prensa). "La langue galicienne: la norme et le standard". Aparecerá en G. Puig i Moreno (ed.), *Les langues de l'État Espagnol*. L'Harmattan, Paris.
- Sauvageot, Aurelien (1979). "A propos du refaçonnage de la langue". *Bulletin de la Société de Linguistique de Paris*, LXXIV (1). pp. 141-173.
- Sugito, Seiju (1989). "Lexical aspects of the modernization of Japanese", in F. Coulmas (ed.).
- Tauli, Valter (1968). *Introduction to a Theory of Language Planning*. Almqvist & Wiksells, Uppsala.
- (1974). "The theory of language planning", in J.A. Fishman, ed. *Advances in Language Planning*. Mouton, The Hague-Paris, pp. 49-67.

Breves vocabularios da caza e da pesca

MARTA DACOSTA ALONSO
ALFREDO LÓPEZ FERNÁNDEZ

Os presentes vocabularios¹ recollen unha serie de palabras que poden ofrecer dúbida ás persoas que se vexan na necesidade de utilizar vocabulario relacionado coas actividades da caza ou da pesca. Trátase dunha *proposta* que tras ter que enfrontarnos á tradución de pequenos textos sobre a caza e a pesca en Galicia consideramos que era oportuno facer, e con ela queremos contribuír ó labor de recuperación do léxico do noso idioma.

No momento de iniciar este traballo non estaba publicado ningún vocabulario sobre este tema. Posteriormente, a Xunta de Galicia publicou un libro sobre a caza² do que se pode extraer algún vocabulario e que, na medida en que puidemos, foi tido en conta por nós, anque non sempre estivemos de acordo cos termos que se propuñan.

Os vocabularios que hoxe presentamos, ó igual cás traducións que foron o seu punto de partida, foron realizados por dúas persoas que tentaron poñer en práctica o método recomendado por Manuel Alvar para a realización deste tipo de traballos³. Deste xeito ós coñecementos do filólogo sumáronse os do naturalista, co que estes breves vocabularios resultaron non só enriquecidos, senón mesmo posibles, pois doutro xeito o traballo illado de cada un dos autores non conduciría a nada, xa que se o naturalista podía descoñecer cales son as solucións idóneas para o galego, o lingüista podía non ter o coñecemento necesario das cousas ás que pretende dar nome.

As entradas son os termos galegos seguidos da correspondente tradución ó castelán, a excepción de casos en que ou ben non teñen correspondencia nesa lingua ou ben se descoñece a especie animal á que se refire a entrada. Indícase logo a categoría gramatical e o xénero da palabra en cuestión, sempre con referencia á entrada (non á tradución). Nos casos en que a entrada é unha frase, a categoría e o xénero serán os do núcleo da frase. A

¹ Queremos expresa-lo noso agradecemento a Manuel González González e ó Instituto da Lingua Galega pola axuda que nos prestou ó permitírnolo uso da súa documentación lingüística.

² *Guía das especies cazables*, Santiago, Consellería de Agricultura, Gandería e Montes, Xunta de Galicia, 1992.

³ Manuel Alvar, "Ictionimia y geografía lingüística", *RFE*, LIII, 1972. Marta Dacosta é licenciada en Filoloxía Galego-Portuguesa e Alfredo López en Bioloxía.

continuación aparece o nome científico cando a entrada é o nome dun animal. Finalmente, e cando se considerou oportuno, ben por romper con esa tradición de certos dicionarios en que os nomes de animais e vexetais son definidos unicamente con criterios científicos, ben por tratarse dunha proposta, aparecerá a definición e en ocasións unha pequena explicación. Son moitas as palabras que anque non presentan problemas de tradución e coincide a forma galega coa castelá, aparecen neste vocabulario. A razón é que se trata de cultismos, de aí a similitude entre as dúas linguas, que nos pareceu oportuno fixar dunha forma definitiva.

A nosa intención é fixar unha serie de termos que nos parecen necesarios na linguaxe culta e científica, pero non pretendemos modificar ou introducir na lingua falada formas das que os falantes habituais nunca tiveron necesidade. Algunhas das propostas aquí presentadas serán posiblemente discutibles e nese caso deberán ser melloradas. En calquera caso pedimos desculpas anticipadas polos posibles erros do traballo, ás veces inevitables, debido, en parte, á falta de tempo para deliberar sobre determinadas formas e á propia dificultade do traballo, ou, como non, imputables ó propio descoñecemento dos autores.

I. DA CAZA:

Abrigo: abrigo. S.m. Lugar que serve para refuxio dun animal.

Agardo, ó: al agardo, a la espera. Loc. Modalidade de caza que consiste en buscar, localizar e seguir a peza ata encontrar o lugar idóneo para darlle caza.

Agrupamento de reses: agrupamiento de reses. S.m.

Aguia real: águila real. S.f. (*Aquila chrysaetus*)

Amencer: amanecer. S.m.

Amoladeira: amoladera. S.f. Cairo inferior do porco bravo que recibe este nome pola súa similitude coa pedra amoladeira, debido ó roce co cairo superior. Esta palabra foi proposta por estar emparentada co castelán, onde designa concretamente os cairos inferiores do porco bravo, e co portugués, onde designa a pedra amoladeira que serve como instrumento para afiar, e ademais, pola similitude desta acción coa que se produce entre os cairos superiores e inferiores no porco bravo.

Anfibio: anfibio. S.m.

Arbore: árbol. S.f.

- Arbusto*: arbusto. S.m.
- Área boscosa*: área boscosa. S.f.
- Área de refuxio*: área de refugio. S.f.
- Arma de fogo*: Arma de fuego. S.f.
- Atardecer*: atardecer. V.
- Avermellado*: rojizo. Adx. Que tende ó vermello.
- Ave de curral*: ave de corral. S.f.
- Ave de rapina*: ave de rapia. S.f.
- Ave silvestre*: ave salvaje. S.f.
- Baga*: baya. S.f. Froito carnoso de moitas árbores que serve de alimento ós animais.
- Baldío*: baldío. S.m.
- Batedor*: batidor. S.m. Cazador que caza segundo a modalidade da batida.
- Batida*: batida. S.f. Modalidade de caza menor similar a unha montería en pequena escala (ver montería).
- Bebedeiro*: bebedero. S.m. Lugar utilizado habitualmente por certos animais para beber.
- Bidueiro*: abedul. S.f. Outras variantes para designar esta especie arbórea son: *abidueira*, *bídalo*, *bido*, *bidueira*.
- Bosque caducifolio*: bosque caducifolio. S.m. Bosque constituído fundamentalmente por especies vexetais de folla caduca.
- Bosque*: bosque. S.m. Espacio formado por un conxunto de vexetais en que predominan as árbores (de diferentes especies ou non).
- Bosquete*: bosquete. S.m. Bosque baixo de árbores novas e matogueira.
- Bulbo*: bulbo. S.m.
- Busca*: búsqueda. S.f.
- Cacería*: cacería. S.f.
- Cairos*: colmillos. S.m. Dentes afiados situados entre o último incisivo e a primeira moa. No caso do porco bravo reservaremos este nome para os superiores, mentres que os inferiores recibirán o nome de *amoladeiras*.
- Camada*: camada. S.f. Conxunto de crías dun mamífero resultantes do mesmo parto.
- Cama*: cama. S.f. Lugar que serve de abrigo e crianza a un animal.
- Campiña*: campiña. S.f.
- Can asilvestrado*: Perro salvaje. S.m. Can que vive fóra do ámbito doméstico e desenvolve uns hábitos de vida similares ós do lobo, co que está emparentado.

- Caparro*: corcino. S. Cría do corzo. Dise tamén caparo. Con respecto a esta forma debemos constatar que aparece como esdrúxula nos dicionarios de Eladio Rodríguez e X.L. Franco Grande, mentres que presenta acentuación paroxítona nos de Alonso Estravís e X.G. Feixó Cid⁴.
- Cargador*: cargador. S.m. Persoa que carga as armas. Parte dunha arma en que se coloca a munición.
- Carreiro*: senda. S.m.
- Carroña*: carroña. S.f.
- Casca*: corteza. S.f. Cobertura externa de moitos vexetais, nomeadamente as árbores e os arbustos.
- Caza maior*: caza mayor. S.f. Modalidade de caza que consiste en capturar animais de grande envergadura, polo seu tamaño ou polo seu peso: corzo, cervo, porco bravo ...
- Caza menor*: caza menor. S.f. Modalidade de caza que consiste en capturar animais de pequeno tamaño: coello, raposa, perdiz ...
- Cazador*: cazador. S.m.
- Cazapo*: gazapo. S.m. Cría do coello.
- Cazar*: cazar. V.
- Cercado cinexético*: cercado cinegético. S.m. Lugar cercado e aillado destinado á caza.
- Cérvido*: cérvido. Adx. Que pertence á familia dos cérvidos (mamíferos artiodáctilos caracterizados porque os machos presentan unha cornamenta renovable anualmente: cervo, corzo ...).
- Cervo*: ciervo. S.m. (*Cervus elephanus*) Ver veado.
- Chaira*: llanura, planicie. S.f.
- Charca*: charca. S.f.
- Cincento*: ceniciento. Adx. Que é da cor da cinza (aplicado á cor da pelame dos animais ou á pluma das aves). Variante: *cinsento*.
- Cinexético*: cinegético. Adx. Da caza. Que ten que ver coa caza.
- Cobertura vexetal*: cobertura vegetal. S.f.
- Cobrar as pezas*: cobrar las piezas. V. Recoller as pezas unha vez cazadas, actividade que pode estar reservada ó can.
- Coello*: conejo. S.m. (*Oryctolagus cuniculus*)
- Cogumelo*: seta. S.m.

⁴ Eladio Rodríguez González, *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, Vigo, Galaxia, 1958. X.L. Franco Grande, *Diccionario galego-castelán*, Vigo, Galaxia, 1983 (8ª ed.). Isaac Alondo Estravís, *Dicionário de Língua Galega*, Madrid, Alhena, 1986. X.G. Feixó Cid e outros, *Diccionario da lingua galega*, Vigo, Ir Indo, 1986.

- Cómaro:** ribazo. S.m. Porción de terreo sen cultivar que rodea as terras de labor, xeralmente un pouco elevada, e na que adoita haber pedras ou herba.
- Comedeiro:** comedero. S.m. lugar en que os animais se alimentan habitualmente.
- Consanguinidade:** consanguinidade. S.f.
- Contaxe:** conteo. S.f.
- Corna:** cornamenta. S.f.
- Corta:** Musarafia. S.f. (Crocidura sp.) Mamífero de pequeno tamaño (quizais o máis pequeno de todos) que se alimenta de insectos.
- Córvido:** córvido. Adx. Ave pertencente a unha familia que ten como especie máis destacada o corvo, de onde lle vén o nome.
- Corzo:** corzo. S.m. (Capreolus capreolus) Mamífero ruminante de pequeno tamaño que presenta corna nos machos, a cal se caracteriza por ter poucas puntas e ser renovable cada ano.
- Couto:** coto. S.m. Lugar acoutado onde se desenvolve unha determinada actividade, como por exemplo a caza.
- Crianza:** crianza. S.f.
- Depredador:** depredador. S.m. Dise tamén *predador*.
- Descaste:** descaste. S.m. Eliminación de individuos fóra da tempada de caza para regular o crecemento dunha poboación.
- Desmoucha:** desmoche. S.m. Caída da cornamenta nos cervos e outros animais de características similares (cérvidos).
- Desteta:** destete. S.f. Momento en que a cría dos mamíferos deixa de mamar e comeza a alimentarse por si mesma. Finalización do período de lactancia.
- Dexeneración cinexética:** degeneración cinexética. S.f. Diminución dunha poboación, causada pola presión cinexética, que altera os parámetros de desenvolvemento normal da mesma.
- Eliminación selectiva:** Eliminación selectiva. S.f. Captura de animais segundo un(s) determinado(s) criterio(s) co fin de manter estable a poboación.
- Encame:** encame. S.m. Lugar entre herbas ou matogueiras en que se agacha o animal e permanece inmóbil.
- Excretar:** excretar. V.
- Exemplar levantado:** exemplar levantado. S.m. Animal que foxe ó ser descuberto no seu encame.

Fozada: hozada. S.f. Levantamento ou removemento de terra feito polo porco bravo co fociño (serve como rastro da súa presenza).

Fruxívoro: frugívoro. Adx. Que se alimenta de froita.

Galgo, con: galgo, con. S.m. Modalidade de caza que consiste en bater o terreo con galgos atrelados que se soltan cando a lebre é levantada do encame.

Galgos atrelados: galgos atraillados. S.m. Conxunto de galgos (ou simplemente cans de caza) atados, normalmente cunha tira de coiro, que se utilizan nas batidas para levantar as lebres do encame.

Gallado: horquillón. Adx. (Macho adulto do cervo) que ten unha idade comprendida entre tres e catro anos e que se caracteriza por presentar cornos con varias puntas pero sempre en menor número cós machos máis vellos. Propoñemos a forma derivada de *galla* polo significado da propia forma, que indica a bifurcación do corno do cervo, semellante á bifurcación dun pao ou dunha árbore. En canto ó sufixo parecéunos máis apropiado a forma en -do, relacionada cos participios e coa formación de adxectivos, anque supón unha base verbal. Tendo en conta que estamos ante un sufixo caracterizador e que a base é un substantivo, é posible que fose máis acorde coa gramática unha forma como "galludo", "galleiro" ou "galloso", entre outras. Parécenos máis apropiada a forma *gallado* por ser este adxectivo xa utilizado para calificar outros animais, así no *Diccionario Xerais da lingua*⁵, onde aparece recollido este adxectivo como "bifurcado", "vaca que se caracteriza por te-los cornos virados para adiante", e "galo sen crista".

Gato bravo: gato montés. S.m. (Felix silvestris)

Gato asilvestrado: gato salvaxe. S.m. Gato que vive fóra do ámbito doméstico, desenvolvendo uns hábitos de vida similares ós do gato bravo, co que está emparentado.

Grupo fecal: grupo fecal. S.m. Conxunto de feces ubicadas nun mesmo lugar.

Hábitat: hábitat. S. m. Lugar que presenta unha serie de trazos hábiles para a vida dunha especie animal determinada.

Hemorrxia vírica: hemorragia vírica. S.f. Enfermidade vírica dos coellos que se caracteriza pola aparición de hemorrxias.

Incubación: incubación. S.f.

Itinerario: itinerario. S.m.

⁵ C. Ares Vázquez e outros, *Diccionario Xerais da lingua*, Vigo, Ed. Xerais, 1988 (2ª ed.).

Lameiro: prado, braña. S.m. No *Vocabulario das ciencias naturais*⁶ a entrada castelá "barrizal" é traducida, ó igual cá forma "ciénaga", como: *lameira*, *lodeiro*, *lamazal*, *trolleiro*, *bulleiro*, *tremedal*, *tremo*, *tremedeiro*, *lameiro*. Nunha obra anterior, o *Diccionario da lingua galega*⁷, diferénciase entre o substantivo masculino *lameiro* ("terreo encharcado en auga no que nace herba pero que non se pode cultivar porque hai demasiada humidade"), que ten como sinónimo *braña*, e un substantivo feminino *lameira* ("sitio con moita lama"), que ten, á súa vez, os seguintes sinónimos: *bulleiro* e *trollo*. O *Diccionario manual da lingua galega*⁸ dá como tradución de *lameiro*, prado e braña, e de *lameira*, barrizal. Tendo en conta que este termo se utiliza para referirse ó hábitat do porco bravo, e cal é o hábitat deste animal para a *Gula das especies cazables*, a forma apropiada sería *lameiro* ou *braña*, castelán: "prado, braña". A definición apropiada de *lameiro* é a contida no *Diccionario da lingua galega*, sen esquecer, por tanto, as diferencias entre a forma feminina e a masculina. Con respecto ó hábitat do porco bravo pode ser tanto un *lameiro* coma unha *lameira* entendendo esta coma "terreo cheo de lama".

Landra: bellota. S.f.

Larada: piara. S.f.

Lebre: liebre. S.f. (*Lepus capensis*)

Levantar do encame: levantar del encame. V. Facer fuxir un animal do lugar onde se agacha.

Lince: lince. S.m. (*Felix lynx*)

Loitadeira: luchadera. S.f. Punta máis baixa da cornamenta dos cérvidos.

Man, en: mano, en. S.f. Modalidade de caza que consiste en que poucos cazadores avanza en liña en compañía de cans que levantan e cobran a peza.

Manda de cans: jauría. S.f.

Mantemento estable da poboación: mantenimiento estable de la población. S.f.

Matogueira: matorral. S.f.

⁶ A.A.V.V. *Vocabulario das ciencias naturais*, Santiago, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria, Xunta de Galicia, 1991.

⁷ *Diccionario da lingua galega*, Santiago, Real Academia Galega, Instituto da Lingua Galega, 1990.

⁸ *Diccionario manual da lingua galega*, La Voz de Galicia, 1991.

- Método de transecto lineal*: método de transecto lineal. S.m. Técnica de mostraxe baseada en percorridos regulares, sempre da mesma lonxitude, feitos en liña recta.
- Micromamífero*: micromamífero. S.m. Animal da clase dos mamíferos caracterizado polo seu pequeno tamaño, que é roedor ou insectívoro (que se alimenta de insectos).
- Mixomatose*: mixomatosis. S.f. Enfermidade infecciosa dos coellos que se caracteriza por inflamacións da pel e das mucosas.
- Montería*: montería. S.f. Modalidade de caza maior que consiste en levantar as pezas dos lugares en que se agachan axotándoas co can.
- Mostraxe*: muestreo. S.f.
- Mostraxe de sinais*: muestreo de sinais. S.f. Método que consiste no estudio dos rastros dos animais para detectar a súa presenza e abundancia.
- Mustélido*: mustélido. Adx. Que pertence á familia dos mustélidos (mamíferos carnívoros de pelame vistosa e suave: marta, lontra, doniña, armiño...)
- Peche do período hábil de caza*: cierre del período hábil de caza. S.m.
- Pegada*: huella. S.f.
- Pelame*: pelambre. S.f. cuberta de pelo que serve de protección e característica diferenciadora a moitos animais vertebrados.
- Percorrido*: recorrido. S.m.
- Perdigón*: perdigón. S.m. Cría da perdiz. Existe ademais a variante *perdigoto*.
- Perdiz rubia*: perdiz común. S.f. (*Alectoris rufa*)
- Peza*: pieza. S.f. Animal cazado ou susceptible de selo.
- Plano cinexético*: plan cinegético. S.m.
- Poboación primaveral*: población primaveral. S.f.
- Poboación principio de tempada*: población principio de temporada. S.f.
- Podengo*: podenco. S.m.
- Polo* (inmaduro): pollo. S.m. De ter que traducir o castelán *igualón*, polo da perdiz que comeza a asemellarse ós adultos, propoñemos esta forma. En castelán hai tres termos para designar a cría, *perdigón*, o inmaduro, *igualón*, e o adulto, *perdiz*. No galego só atopamos dous termos específicos e ademais coincidentes co castelán: *perdigón* e *perdiz*, pero non atopamos un termo específico para o inmaduro, polo que tomando como punto de partida a designación dos inmaduros noutras especies de aves, adoptamos o termo *polo* para sinalalo, e propoñémolo como tradución para *igualón*. A favor da necesidade de propoñer este tercei-

- ro termo, está o feito de que na perdiz, coma no porco bravo, se diferencian perfectamente tres estados, é dicir, unha cría non se confunde cun inmaduro e, á súa vez, este non se confunde co adulto.
- Porco bravo*: jabalí. S.m. (*Sus scrofa*) Existen tamén as variantes *xabarlín* e *xabarlil*.
- Posta*: puesta. S.f. Conxunto de ovos postos a un tempo pola mesma femia.
- Posto*: puesto. S.m. Lugar que ocupa ou que lle corresponde a cada cazador.
- Prismáticos*: prismáticos. S.m.p.
- Raión*: rayón. S.m. Cría do porco bravo de curta idade que recibe este nome por presentar unha pelame caracterizada por raias lonxitudinais.
- Raposa*: zorro. S. (*Vulpes vulpes*) Esta palabra en galego presenta máis variantes: raposo, golpe.
- Rastro*: rastro. S.m. Sinal deixado por un animal que permite detectar o seu paso por un lugar.
- Rececho*: rececho. S.m. Modalidade de caza que consiste en esperar a entrada da peza nun punto estratéxico. Esta palabra non puido ser documentada no galego pero foi adoptada debido a que está documentada na *Guía das especies cazables*.
- Reclamo*: reclamo. S.m. Engano para atraer unha peza e que poida ser cazada.
- Res*: res. S.m. Cabeza de gando.
- Resto fecal*: resto fecal. S.m.
- Restreba*: rastrojo. S.f.
- Roseta*: roseta. S.f. Base do corno nos cérvidos caracterizada polas súas protuberancias.
- Roxo*: rojizo. Adx. Que é de cor castaña tirando a vermella.
- Salto, ó*: salto, al. S.m. Modalidade de caza en que hai un único cazador en compañía dun can ou podenco que levanta e cobra as pezas
- Sebe*: seto. S.f. Valo feito con silvas, varas, ramas.
- Secretario*: secretario. S.m. Persoa que acompaña ó cargador e ó cazador en cada posto de caza durante unha batida.
- Tempada*: temporada. S.f.
- Terreo a barbeito*: terreno a barbecho. S.m.
- Tobo*: madriguera. S.m.
- Varal*: vareto. Adx. (Macho non adulto do cervo) que ten unha idade comprendida entre un e dous anos e que se caracteriza por presentar cornos dunha soa punta. Propoñemos a forma *varal* como adxectivo derivado do substantivo *vara* mediante o sufixo caracterizador: *-al*.

Veado: venado. S.m. Macho adulto do cervo (nomeadamente os de idade superior a catro anos) que se caracteriza polos seus grandes cornos que poden ter desde seis ata oito puntas.

Vermello: bermejón. S.m. Porco bravo inmaduro que se caracteriza pola súa cor vermella.

Vexetación arbustiva: vexetación arbustiva. S.f.

Zona boscosa: zona boscosa. S.f.

Zona húmida: zona húmeda. S.f.

II. DA PESCA:

Anádromo: anádromo. Adx. Que remonta o río desde o mar para reproducirse.

Angúa amarela: anguila amarilla. S.f. (*Anguila anguila*). Anguía que vive no río, recibe este nome pola súa coloración.

Angúa europea: anguila europea. S.f. (*Anguilla anguilla*).

Angúa prateada: anguila plateada. S.f. (*Anguilla anguilla*) Anguía que inicia a volta cara ó mar despois de vivir no río.

Angula: angula. S.f. (*Anguila anguila*) Anguía xuvenil que entra nos ríos procedente do mar. Recibe tamén o nome de *meixón*.

Barbo: barbo. S.m. (*Barbus barbus bocagei*).

Boga: boga. S.f. (*Chondrostoma toxostoma*).

Bogardo: S.m. O *bogardo* aparece recollido na fala de Goián e vén ser unha especie de boga ou un peixe pequeno coma a sardiña, de cor prateada, que se dá moi frecuentemente no Miño. Neste caso o científico pode intuír unha posible caracterización do *escalo*, pero isto non é suficiente para esclarecer a que especie se pode referir este nome.

Cama: cama. S.f. Lugar en que o peixe deposita os seus ovos. Frezadeiro.

Cana: caña. S.f. Instrumento utilizado na pesca.

Catádromo: catádromo. Adx. Que vive no río e se despraza ó mar para reproducirse.

Cebo: cebo. S.m. Engado utilizado para atraer os peixes cara ó anzol.

Depredador ictiófago: depredador ictiófago. S.m.

Desova: desove. S.f. Expulsión dos ovos para a súa fecundación.

Desovar: desovar. V. Expulsar os ovos para que sexan fecundados.

Diatomeas: diatomeas. F.pl. Microorganismos de orixe vexetal que constitúen o plancto.

- Escalo*: escalo. S.m. (*Leuciscus cephalus*) É posible que a forma *bogardo*, recollida na fala de Goián, se refira a esta especie, pero non temos elementos que o proben. Si se refire a esta especie a voz *peixe*, documentada por Eliseo Alonso⁹.
- Esguín*: esguín. S.m. Salmónido que adquire a librea prateada na súa baixada cara ó mar.
- Espiñento*: espinoso. S.m. (*Gasterosteus aculeatus*). Esta forma non aparece documentada, polo que sería a primeira proposta para esta especie.
- Estacada*: S.f. 1. Construción de madeira feita sobre o río e que se utiliza na pesca da lamprea. 2. Rede fixa utilizada na pesca fluvial.
- Esteiro*: estuario. S.m.
- Fanchoca*: S.f. Voz recollida por varios autores que a definen simplemente como peixe de río que se cría no Miño.
- Fisca*: S.f. Instrumento formado por un mango longo que ten nun dos seus extremos unha peza de madeira ou de ferro en forma de pente, sempre con dentes de ferro, e que se utiliza na pesca fluvial. Especie de angazo con dentes de ferro que se utiliza na pesca fluvial.
- Freza*: freza. S.f. 1. Momento en que a femia desova. 2. Desova.
- Frezadeiro*: frezadero. S.m. Cama, lugar en que desova a femia.
- Garza*: garza. S.f. (*Ardea cinerea*).
- Holobiótico*: holobiótico. Adx. Que realiza o seu ciclo vital nun único medio.
- Lamberca*: S.f. Voz recollida por varios autores que a definen simplemente como peixe de río que se cría no Miño. Unha forma semellante, *laverca*, recóllea Ríos Panisse de Sarmiento para *Salmo trutta trutta* (reo).
- Lamprea mariña*: lamprea marina. S.f. (*Petromyzon marinus*)
- Librea prateada*: librea plateada. S.f. Aspecto prateado de determinados peixes que é adquirido no seu primeiro desprazamento do río ó mar.
- Lontra*: nutria. S.f. (*Lutra lutra*)
- Macrobento*: macro-bento. S.m. Organismo macroscópico que vive nos fondos dos ríos ou do mar.
- Macroinvertebrado*: macro-invertebrado. S.m.
- Merlo acuático*: mirlo acuático. S.m. (*Cinclus cinclus*).
- Pachorro*: S.m. Segundo Eliseo Alonso o *pachorro*, *serrán* ou *pimpao*, é unha carpa que habita no río Miño e que procede dun estanque de Monção.

⁹ Eliseo Alonso, *Pescadores del río Miño (tramo gallego-portugués)*, Vigo, Deputación Provincial de Pontevedra, 1989.

Pardella: Bermejuela. S.f. (*Rutilus arcasii*) Para a denominación deste peixe recollemos esta forma documentada por I. Alonso Estravís, que puido tomala do portugués. Esta forma non aparece recollida na fala. É probable que esta especie nin sequera teña un nome común, polo que nos vemos na necesidade de propoñer este nome xa documentado. Os libros de historia de Galicia e os dicionarios recollen unha serie de formas que poderían referirse ó *Rutilus arcasii*. Estas formas son: *bogardo*, *pachorro*, *fanchoca* e *lamberca*. Pero ante a falta de definicións precisas que nos permitan aclarar este punto, desbotámolas e obtemos por propoñer a forma *Pardella*, que ademais pode ser considerada descritiva da coloración deste peixe.

Peixe migratorio: pez migratorio. S.m. Peixe que desenvolve un tipo de vida anádromo ou catádromo. Peixe anádromo ou catádromo.

Peixe residente: pez residente. S.m. Peixe que desenvolve un tipo de vida holobiótico. Peixe holobiótico.

Perca americana: perca americana. S.f. (*Micropterus salmoides*)

Pesqueira: pesquería. S.f. Construción de pedra perpendicular á corrente do río, utilizada, principalmente, na captura da lamprea.

Picapeixe: Martín pescador. S.m. (*Alcedo atthis*).

Pinto: pinto. S.m. Salmónido que non baixa ó mar. Con este significado, non se puido documentar esta forma, pero tendo en conta que é común ó castelán e que se fai necesaria, debido á perfecta diferenciación dos animais holobióticos fronte ós catádromos, propoñemos esta forma, descritiva da coloración destes animais.

Piscícola: piscícola. Adx.

Reo: reo. S.m. (*Salmo trutta trutta*) Este é o nome que recibe a troita que viaxa ó mar, tamén está documentado o nome *troita marisca*. Posiblemente tamén se refira a esta especie as voces *troita asalmonada* e *salmonexa* documentadas nos dicionarios do galego.

Salmón atlántico: salmón atlántico. S.m. (*Salmo salar*).

Salmónido: salmónico. Adx. Que pertence á familia dos Salmónidos (troita, reo, salmón)

Sobrepesca: sobrepesca. S.f. Captura excesiva que produce a diminución dunha poboación e dificulta a súa recuperación.

Sollo rei común: esturión. S.m. (*Acipenser sturio*) O *Vocabulario das ciencias* dá como sinónima a voz *esturión*.

Talle: talla. S.f.

Tranca: zancado. S.f. Salmónido que xa desovou e se encontra moi debilitado.

Troita arco da vella ou *arco iris*: trucha arcoiris. S.f. (*Oncorhynchus mykiss*) Recollemos estas dúas formas como sinónimas. Na fala de Goián recóllese a forma *troita arcoiris*, que a pesar da súa aparencia galega pode ser un castelanismo, debido a que fai referencia a unha especie piscícola recentemente introducida coas piscifactorías.

Troita común: trucha común. S.f. (*Salmo trutta*). Refírese tanto ó reo coma á troita, xa que estes dous peixes son a mesma especie.

Troita de mar: trucha de mar. (*Salmo trutta*) S.f. Troita que migra ó mar e que se afasta da costa.

Troita de marea: trucha de marea. (*Salmo trutta*) S.f. Troita que migra ó mar pero que se mantén preto da costa.

Troita marisca: reo. S.f. Ver reo.

Troita migratoria: trucha migratoria. S.f. (*Salmo trutta trutta*) Ver *reo*.

Troita residente: trucha residente. S.f. (*Salmo trutta fario*) Por oposición ó reo esta é a troita común.

Voitirón: S.m. Arte de pesca fluvial que consiste na utilización dunha dobre rede cónica soportada por aros.

Zamborca, falsa: zamborca. S.f. (*Alosa fallax*) Ver *Zamborca*.

Zamborca: Sábalo. S.f. (*Alosa alosa*) Polo xeral na maior parte dos vocabularios e dicionarios galegos non se diferencia entre a *Alosa alosa* e a *Alosa fallax*. Así o *Vocabulario das Ciencias* dá soamente a forma *zamborca* como tradución de *sábalo*. Por outro lado no *Diccionario Xerais Castelán Galego* só encontramos a entrada castelá *sábalo* traducida por: *zamborca, cazapo, sable*. Segundo o *Diccionario de Dúvidas da lingua galega* a forma correcta é *zamborca*, que se corresponde co portugués *sável* e presenta as variantes dialectais: *sabela, sable, sabella* e *sabenla*. O *Diccionario da lingua galega* de Ir Indo recolle baixo a entrada *zamborca*, as variantes: *xamborca, tasca* e *sabela*, e na entrada *sábalo*: *samborca, sábel, saboca, saboga*. Moitas das variantes que recolle Ir Indo son variantes fonéticas, que ademais non deixan de reflectir a confusión existente entre estes dous nomes. Todos os vocabularios e dicionarios utilizados reflicten, pois, a non diferenciación lingüística destas dúas especies, por outro lado, difíciles de diferenciar na realidade. Ante isto obtamos por propoñer unha solución semellante á do catalán (que as nomea do seguinte xeito: *Sa-*

bella falsa (*Alosa fallax*) e *sabella* (*Alosa alosa*)), e así: *falsa zamborca* para *Alosa fallax* e *zamborca* para *Alosa alosa*.

BIBLIOGRAFÍA UTILIZADA:

- A.A.V.V. *Vocabulario das ciencias naturais*, Santiago de Compostela, Consellería de Educación e Ordenación Universitaria, Xunta de Galicia, 1991.
- Alonso Estravís, I., *Diccionario de lingua galega*, Madrid, Alhena, 1986.
- Alonso, Eliseo, *Pescadores del río Miño (tramo gallego-portugués)*, Vigo, Deputación Provincial de Pontevedra, 1989.
- Álvarez Blanco, R. e outros, *Gramática galega*, Vigo, Galaxia, 1986.
- Ares Vázquez, C. e outros, *Diccionario Xerais castelán-galego de usos, frases e sinónimos*, Vigo, Ed. Xerais, 1990.
- , *Diccionario Xerais da lingua*, Vigo, Ed. Xerais, 1988 (2ª ed.).
- Boullón Agrelo, A. I., e outros, *Diccionario normativo galego-castelán*, Vigo, Galaxia, 1988.
- Chacon Calvar, R., e Rodríguez Alonso, M., *Diccionario crítico de dúbidas e erros*, Sada, Ed. O Castro, 1992.
- Costa, J. Almeida e Melo, A. Sampaio E., *Dicionário da língua portuguesa*, Porto, Porto Editora (6ª ed.).
- Feixo Cid, X.G. e outros, *Diccionario da lingua galega*, Vigo, Ir Indo ed., 1986.
- Fernández Salgado, B. e outros, *Diccionario de dúbidas da lingua galega*, Vigo, Galaxia, 1991.
- Franco Grande, X.L., *Diccionario galego-castelán*, Vigo, Galaxia, 1983 (8ª ed.).
- García, C. (dir.), *Diccionario da lingua galega*, Santiago de Compostela, Real Academia Galega, Instituto da Lingua Galega, 1990.
- García, C. e González González, M. (dirs.), *Diccionario manual da lingua galega*, A Coruña, La Voz de Galicia, 1991.
- Martínez Almoyna, J., *Dicionário de espanhol-português*, Porto, Porto Editora (2ª ed.).
- Mata, A. de la (dir.), *Guía das especies cazables*, Santiago de Compostela, Consellería de Agricultura, Gandería e Montes, Xunta de Galicia, 1992.

- Muus, B. J. e Dahlstrom, P., *Los peces de agua dulce de España y Europa*, Barcelona, Ed. Omega, 1981.
- Pérez Alonso, M. J., *Vocabulario de Goyán*, Universidade de Santiago, sen editar.
- Ríos Panisse, M^a del C., *Nomenclatura de la flora y fauna marítimas de Galicia, I Invertebrados y peces, Verba*, Anexo nº 7, Santiago de Compostela, Universidade de Santiago, 1977.
- Rodríguez González, E., *Diccionario enciclopédico gallego-castellano*, Vigo, Galaxia, 1958.
- Sanches, J. G., *Nomenclatura portuguesa de organismos aquáticos*, Lisboa, Instituto Nacional de Investigação das Pescas, 1989.

A segunda serie de *Como falan os brañegos* de Antonio Noriega Varela

ARMANDO REQUEIJO

Nos anos trinta o poeta Antonio Noriega Varela publicaba no cofecido xornal mindoniense *Vallibria* varias entregas do que ía se-la segunda serie de *Como falan os brañegos*, do que a editorial Nós¹ publicara xa a primeira parte en 1928. Desta segunda serie só aparecerían dúas entregas, a primeira das cales incluíuse no sexto número do semanario, correspondente ó 6 de abril de 1930. Neste número aparecía a indicación final "Stª Mª Madanéla d'a Graña de Villarente, 28-3-1930" baixo a firma de Noriega, quen figuraba como "colector". A segunda entrega vería a luz no número dezasete do 22 de xuño do mesmo ano e tamén aquí aparecería o poeta como colector xunto coa localización citada, pero esta vez sen data.

Por desgracia a serie quedou truncada e correu distinta sorte cá primeira; xa que, despois da guerra, nunca aparecería en volume. Precisamente este feito foi o que motivou o seu descoñecemento xeneralizado que chega ata os nosos días².

Nestas recompilacións Noriega recolle voces, modismos, xiros, refráns, adiviñas, frases feitas, cantigas, ditos populares, etc., da xente das montañas de Mondofeido e Abadín, de falares moi ricos en expresións deste tipo. Algunhas desas expresións aínda perviven hoxe, se ben a maioría só teñen vixencia entre as persoas de máis idade. Precisamente aí radica a importancia lexicolóxica destas entregas: por unha banda, amósannos designacións en "vías de extinción" e, por outra, son un fiel reflexo da fala viva de parte dos habitantes desta zona.

Quizabes hoxe, logo dos traballos xa clásicos de Carballo Calero ou Otero Pedrayo³ e os máis recentes, que non menores, de Claudio Ro-

¹ Antonio Noriega Varela, *Como falan os brañegos*, Serie I, Locucións, frases, modos adverbiais, unha lería prós rapaciños, refráns, cantares i-adiviñanzas. Mais de mil exemplos, A Coruña, "Nós" Publicacións galegas e imprenta, 1928.

² Só dos estudiosos, que nós saibamos, fan referencia -de pasada- á existencia destas entregas: X. Ramón Freixeiro Mato, *A cara oculta de Noriega Varela*, Santiago de Compostela, Laiovento, 1992, p. 111, e o profesor Xesús Alonso Montero na súa edición da poesía de Manuel Leiras Pulpeiro, *Obras completas*, ed. a cargo de X. Alonso Montero, Santiago de Compostela, Sálvora, 1983, p. 156.

³ Referímonos fundamentalmente a dous traballos: Ricardo Carballo Calero, *Historia da literatura galega contemporánea*, Vigo, Galaxia, 1981, pp. 522-548; Ramón Otero Pedra-

dríguez Fer ou X. Ramón Freixeiro Mato⁴ entre outros, esteamos en condicións óptimas para achegarnos máis profundamente á personalidade e a poesía de Noriega Varela. Sen embargo, a súa faceta de recompilador da fala viva, de lexicógrafo aínda está a reclamar un estudio serio, como o demostra o feito de que non haxa ningunha edición recente da primeira serie de *Como falan os brañegos*. Esperemos que o tempo mude as cousas. Entrementes contentémonos cunha pequena mostra -a punta do iceberg- do labor lexicográfico desenvolto polo mindoniense.

yo, "Antonio Noriega Varela", in *O libro dos amigos*, Buenos Aires, Ediciones Galicia del Centro Gallego de Buenos Aires, 1953, pp. 45-50.

⁴ Do primeiro salientan dous traballos, principalmente: "A poesía de Noriega Varela na guerra civil", *Diario 16*, Vigo, 11-X-1990, pero sobre todo as páxinas que dedica ó mindoniense en *A literatura galega durante a guerra civil 1936-1939*, Tese de doutoramento (inédita), Universidade de Santiago de Compostela, Facultade de Filoloxía, 1991. Do segundo -ben seguro hoxe o maior especialista en Noriega- véxase especialmente a obra xa citada.

PROSA

COMO FALAN OS BRAÑEGOS

(d'a 2ª série)

CIRCUNLOCUCIOS

ultra modum familiares

- A ferrusca: La navaja.
A neniña d'os cinco ollos: La palmeta.
A anguila d'o monte: La vara de castigar.
A manta d'o probe: El sol.
A cara de Cristus: El abecedario.
A d'o dengue: La bota.
A regañada: El hambre.
A prima, a d'un hora ou o fondo d'a hucha: El traje de mayor lujo.
A grá d'o corvo: El cornezuelo.
A herba d'o cego: La ortiga.
A centella d'os salgueiros: El cestero.
A arquíña d'o rey: La inclusa.
A cerdeiríña d'as ánimas: La vilmente entregada al vicio de la lascivia.
A carránca: El as de espadas.
A besta: El caballo.
A larapeta: La sota.
O d'arriba ou o Deán d'arriba: El Autor de nuestra vida y de todas las cosas.
O do pucho gallado: El señor obispo.
O larán: El sepulturero.
O godallo, o miñado, o rasca-bólsas ou o saca-mántas: El agente ejecutor.
O d'a púcha: El alguacil.
O corre cás: Guarda de la catedral.
O mont'as todas: El hijo primogénito.
O zárra-boqueiros, o zárra-portelos ou o saltaparaños: O derradeiro filliño.
O tanguero: Lubrica atque versatilis statua.
O d'os colmeiros mayores ou o pantanexo: El diablo.
O chamón: El lazarillo.
O dentelán ou o d'a lá miuda: El lobo.
O rócho: El cementerio.
O cuarto d'os ratos: El calabozo.
O demo d'as foulas: El automóvil.
O demo d'a vila: Cierta procurador que "floreció" en la ciudad de San Rosendo (Vallibria).
O sol d'os sapos: La luna.
O pan d'o demo, o pan d'a cobra ou o sombreiro d'o sapo: Hongos.
Pedro tosco: El sueño.
Mil-mañas: El raposo.
Lourenzo: El sol.
Dente longo ou Lifonso: El lobo.

San Juan de la Encina: La vara de castigar.
O rosquilleiro: El as de oros.
O copeto: El as de copas.
O rabo d'a ovella: El as de bastos.
O colga-candiles ou o argadélo: El as de espadas.
O monarca: El rey.
O que apreta o rabo as égoas: El caballo.
O trélo: Un tres.
O arránca-bisagras: Un dos.
Un garaféllo, un trunfállo ou un bisbállo: Un trunfifio cativo.
Os d'a culpa: Chicharrones (os roxós).
Os martélos: ¡Los jamones!...
Os d'o pucho atravesado: La guardia civil.
A roca furada: La escopeta.
As d'os zagalixos, as d'as cilindradas ou as rasca sabélas e periquitélas: Las señoritingas.
Os de botón de buxo: Los de Montouto.
As d'o cabaliño: Las de Masma.
Os púchos: Los de Baroncelle.
Os mantequeiros: Los de Puentes.
Os raposos: Los de Guizán.
Cunqueiros: Los de Goá.
Bergueiros: Los de Xestoso.
Pexéiros: Los de Outeiro.
Os d'o larpallo: Los de Muimenta.
Os d'a neveira: Los de Labrada.
Furélos: Los de Roás.
Fúnos: Los de Prevesos.
Pandeiros, nebras ou os anebrados: Los de Estelo.
Os d'a Paula: Los hijos de Mondoñedo.
Y os d'a coca ou os d'o paxariño: Los naturales de Villanueva de Lorenzana.
(Vallibria, nº 6, 6-IV-1930)

COMO FALAN OS BRAÑEGOS
(2ª SERIE)
SABEDORIA POPULAR

As cabras de Bocélo, todas son d'un pelo.
O que da parte, tócalle menos.
Porque morra unha vella, non todas han de ser pestilencias.

De Santos e Nadal, ben chover, ben nevar.
Cada probe, enterra o seu pai como pode.

Santa Lilaila
paréu por un dedo,
será verdade,
pero eu no no creyo.

Vento soláo, auga na mao.

Vai e ven, y-ô teu t'aten.

Xeada no lobo, neve hastr'o xónllo.

Desde que os toxos fan orellas, non se busca-nas ovellas.

O que non pode, c'os dentes acóde.

Cando hay morte, non hay boa sorte.

As cufias, dán conta d'as zocas.

Auga que corre, non mata ô home.

C'unha filla, non se fan dous xénros.

O que vai a boda, leve que coma.

A aldeia, Dió-la dea.

Donde viven cen, vive tú tamén.

Por mal que che vá, vive na cibdá.

Mal anda o paxariño, qu'anda nas maus d'o meniño.

A vella que proba os grélos, chupa os dedos.

O que ten eiva, sempre lle reina.

O que vé Ancares, vé tódo-los lugares.

O que pón seu xugo a concello, unhos lle din qu'é branco, y-outros qu'é negro.

O que fiáche, en marzo non curáche.

Fillos criados, traballos dobrados.

O día que non se pasa o charco, gánase o carto.

A cadela trigosa, pare os fillos cegos.

O que tén home, ten nome.

Señan xudeus, e señan d'os meus.

Ela na cama, y-eu na xeada.

Muller parida, carreir'abaixo, carreir'arriba.

A boa masa, desví a brasa.

Entrecóstos e soás, honra de mesa e proveito de cás.

Vaca de Ponferrada, moito ubre e pouca canada.

Baila o can pó-lo pan.

¿Xea? Mal pó-la arcéa.

Tú, que non podes, lévame ás costas.

Val máis un de nabo (un queixo), que catro de mayo.

Queixo, pesado; pan, liviano.
 Xaneiro berceiro, nin meda nin palleiro.
 Quen non ten pan ¿pra que quêr can?
 Conde e condado, e cebada pr'o rabo.
 N'asines carta que non leas, nin bebas auga que non vexas.
 En terra allea, hastr'as vacas turran ôs bois.
 Quen ten tres e gasta catro, escusa de saco.
 Nin boda sin canto, nin morte sin pranto.
 Costa abaixo tódo-los santos axudan.
 Brañego paxariñeiro, nunca bó rendedeiro.
 Roma e Pavia, non se fixeron n'un día.
 Morr'a Marta, e morra farta.
 Un ollo no prato, y-outro no gato.
 Pó-lo San Martiño, proba o teu viño.
 Pó-lo San Martiño, mata o teu porquiño.
 Anden todas, dix'o cordeiro.
 Ano de xeadas, ano de fornadas.
 Hónrame na casa, qu'eu t'honraréi na praza. (Dixo a roupa, cando falóu).
 Pan e viño, andan camiño.
 Si quês chegar a rico, met'a leña pó-lo bico.
 O que ten gando, non desexa mal ano.
 Quen ben ten, e mal escolle, por mal que lle vefia, non s'anoxe.
 Sementa no polvo, collerás colmo; sementa na lama, non collerás nada.
 Mal o vin, log'o conocín.
 O amor, y-a morte, vencen ô mais forte.
 Ano d'ovellas, ano d'abellas.
 Marzo, marzán,
 pó-la mafiá cara de can,
 âs doce ronca a abella,
 y-â noite morre a ovella.
 Dond'hay coroa, ferv'a ola.
 Na casa d'o abade, comede e levade.

(Vallibria, nº 17, 22-VI-1930)

Algunhas calas na riqueza léxica da lingua literaria: aproximación cuantitativa

XOSÉ L. REGUEIRA
Instituto da Lingua Galega

De cando en vez atopámonos con opinións ou xuízos sobre o vocabulario utilizado nas obras literarias, tanto sobre a súa cantidade coma sobre a variedade ou o tipo de palabras empregadas. Sen embargo, a penas contamos con estudos nin con datos seguros sobre o acervo léxico dos autores literarios galegos, fóra dalgúns glosarios, poucas veces exhaustivos.

Este breve traballo constitúe unha aproximación cuantitativa ó léxico dalgúns obras da narrativa galega das últimas décadas. Naturalmente, a riqueza léxica dunha obra non se mide soamente na cantidade de palabras diferentes que utiliza, senón que tamén habería que ver se o léxico usado corresponde con aquel máis frecuente no uso cotián da lingua ou se polo contrario se manexa léxico de uso limitado (arcaísmos, dialectalismos, vulgarismos, léxico específico de certas actividades ou esferas de coñecemento, etc.), e tamén comprobar a que campos semánticos corresponde o núcleo léxico fundamental de cada obra, para logo poñer esa información en relación coa intención estética do escritor¹. Polo de pronto imos estudia-lo léxico de catro obras narrativas unicamente no seu aspecto cuantitativo. Cando chegue a termo a base de datos lexicográfica que se está a realizar no Instituto da Lingua Galega baixo a dirección do Prof. Antón Santamarina, poderá abordarse con relativa facilidade o estudio tanto cuantitativo coma cualitativo dun elevado número de obras da literatura galega.

Os textos narrativos analizados foron²:

Cunqueiro, A.: *Merlín e familia (e outras historias)*. Vigo: Galaxia, 1968.

¹ Cfr. un pequeno ensaio nesa dirección en Regueira (1987) e Sánchez Palomino (1987).

² Quero agradecerlle ó equipo de investigadores do proxecto *Lexicografía* que se desenvolve no Instituto da Lingua Galega, en especial ó seu director Antón Santamarina e mais a Margarita Neira, a súa xenerosidade ó permitirme utiliza-los textos e as bases de datos lematizadas que serviron de base para o cómputo de case todas estas obras. Tamén lle agradezo a Arturo Reguera a súa inestimable axuda na solución dos problemas informáticos que se foron presentando.

Blanco Amor, E.: *Xente ao lonxe*. Vigo: Galaxia, 1988.

Cabana, D. X.: *Galván en Saor*. Vigo: Xerais, 1989.

Méndez Ferrín, X. L.: *Arraianos*. Vigo: Xerais, 1991.

Efectuouse tamén o cómputo do vocabulario de obras doutro carácter para que servisen como referencias de contraste: a peza de D. R. Castelao, *Os vellos non deben de namorarse* (Vigo: Galaxia, 1953), o libro de poemas de D. X. Cabana, *Patria do mar* (Vigo: Ir Indo, 1989) e finalmente unha colección de textos orais recollidos por min no inverno 1983-84 en varias parroquias dos concellos de Vilalba, Abadín e Xermade³.

1. LEMATIZACIÓN

En primeiro lugar quixemos comproba-lo número de palabras diferentes utilizadas nas obras tomadas en consideración. Para iso, e dado que pretendemos un estudio cuantitativo do léxico, consideramos indispensable lematiza-las ocorrencias léxicas, é dicir, reducir a lemas as formas empregadas no texto, prescindindo da flexión nominal de xénero e número e da flexión verbal, para despois ordenalas.

Non tomamos en consideración as opinións dalgúns investigadores que critican a redución das formas flexionadas a lemas aducindo que a información de tipo gramatical e mesmo fonético que se perde é moi importante (Cfr. Irizarry 1990: 269). É evidente que, para a finalidade proposta, a dispersión de formas producida polas flexións nominal e verbal, así como a importante cantidade de homógrafos indiferenciados, produciría tal distorsión que os datos resultarían de moi pouca utilidade (V. a discusión en Muller 1984).

A lematización implica tamén outra tarefa máis delicada: a desambiguación de homógrafos. Por contra, os casos de polisemia mantivéronse coma unha entrada única. Tamén se tomaron como entradas diferenciadas as contraccións consolidadas (*á, do, nalgún*, etc.).

É sabido que non adoita haber acordo entre os chamados con certo humor "contadores de palabras" (fr. *compteux de mots*) á hora de decidir onde se debe traza-lo límite entre as formas que han de ser consideradas palabras independentes e outras que se tratan como parte de sintagmas fixados de

³ Nas parroquias de Alba, Belesar, Boizán, Carballido, Codesido, Corbelle, Distriz e Goiriz, do concello de Vilalba; en Aldixe e Castromaior, de Abadín; en Burgás, Cabreiros, Candamil e Cazás, no concello de Xermade.

contido semántico unitario, ou á hora de traza-los límites da desambiguación (Muller 1984: V-VI). Ó encara-lo traballo práctico aparece outra serie de problemas: ¿deben considerarse palabras diferentes *ser* utilizado como verbo e *ser* empregado como substantivo? ¿E *alto* como adxectivo e como adverbio? ¿Cales son os criterios que deben decidir en que casos un participio ten xa existencia independente como adxectivo? ¿Deben ser considerados entradas independentes tódolos derivados ou deben excluírse os diminutivos e aumentativos? De tódolos xeitos, son problemas de importancia relativa, xa que consideramos que, calquera que sexa a decisión que se tome, será válida sempre que se aplique de maneira sistemática a tódalas obras que se van comparar. Ademais, as variacións cuantitativas que produciría a adopción dunha postura ou outra serían pouco relevantes. O criterio que seguimos é distinguir como lemas diferentes todas aquelas formas que figuran como entradas independentes no dicionario (Cfr. Muller 1968: 253-259).

2. PROCEDEMENTO E CUESTIÓN DE MÉTODO

Tralo reconto das ocorrencias (N = número total de empregos de palabras) e despois de resolto os problemas de lematización, obte-las cifras de vocabulario (V = número de palabras utilizadas polo menos unha vez no texto) non presenta grandes dificultades. Nas obras estudadas obtémo-los seguintes resultados:

	N	V	Porcentaxe V/N
<i>Merlín</i>	25741	2945	11.44 %
<i>Arraianos</i>	34822	5222	14.99 %
<i>Galván</i>	45177	4104	9.08 %
<i>Xente</i>	74089	5886	7.94 %
<i>Vellos</i>	10291	1463	14.21 %
<i>Patria</i>	11030	2592	23.49 %
<i>Gravacións</i>	58301	3235	5.54 %

Estas cifras mostran que o 11 % do texto do *Merlín* é vocabulario novo, utilizado por primeira vez, isto é, case o 89 % restante son ocorrencias repetidas. Estes resultados indícanos que a porcentaxe de V é maior, p.e.,

nos *Vellos* ca en *Xente ó lonxe*. Pero, tomados así, estes datos poderían levarnos a conclusións erróneas, xa que estas porcentaxes só poden ser comparadas entre dúas obras de extensión (N) igual ou moi semellante.

Tomando un exemplo suposto, se un texto de 25000 ocorrencias léxicas (N) contén un vocabulario (V) de 3000 entradas, non podemos esperar que outro texto do dobre de extensión (50000 palabras), e dunha riqueza léxica semellante, teña o un vocabulario de 6000 voces. Como é evidente, a medida que avanzamos no texto aumentan as posibilidades de que unha palabra se repita, e polo tanto diminúen as posibilidades de que aparezan palabras novas. Ó inicio dun texto mantense $V = N$ ata que aparece a primeira repetición, que provoca un atraso dunha unidade en V respecto de N. A medida que se producen repeticións V atrasase máis respecto de N, e cada vez encontraremos máis ocorrencias repetidas e os intervalos de aparición de voces novas serán maiores (Cfr. Muller 1968: 268).

É claro que a medida que crece N tamén vai aumentando V. "Pero, ¿según qué ley? No se sabe todavía con precisión" (Muller 1968: 267). Canto máis se incrementa N máis lento é o crecemento de V, i.e., canto máis avanzamos no texto menos palabras novas aparecen. "Pero V no cesa de crecer, pues ningún texto agota el léxico de su autor" (Muller 1968: 268), polo que a liña de V tenderá a facerse paralela co eixe de abscisas pero sen chegar a selo totalmente, dunha maneira semellante ó gráfico 2, máis abaixo. Ou, presentado doutra maneira, se contamos o número de palabras que se usan por primeira vez en intervalos regulares nun texto, e denominamos V_1 ó vocabulario novo do primeiro tramo, V_2 ó do segundo, etc., podemos prever que $V_1 > V_2 > V_3 \dots > V_n$.

É posible aproximarse, a través do cálculo de probabilidades, ó crecemento esperado do vocabulario nun texto dado, unha vez coñecidos os valores de N e V para todo o texto, así como o número de palabras con frecuencia 1, 2, 3... n. Este cálculo, de execución traballosa, é exemplificado por Muller (1968: 310-322), xa que a contaxe directa do incremento de V en relación co incremento de N é considerada inviable (p. 310): "Es necesario [...] figurarse un lector dotado de una atención y de una memoria sobrehumanas, que fuese capaz, a todo lo largo del texto, de contar a la vez las palabras (que constituyen N) y los vocablos (que forman V), notando cada vocablo nuevo que viene a incrementar V en una unidad". Hoxe os medios informáticos fan posible esa tarefa.

Para obter esa información creamos unha base de datos na que cada palabra se asocia co seu número de orde de aparición no texto. Trala lemati-

zación, creamos un índice coa primeira ocorrencia de cada lema. Isto permítenos cofecer con exactitude en que momento se incorpora ó texto cada unha das palabras do vocabulario, e polo tanto saber cantas palabras se utilizan por primeira vez en cada un dos tramos que queiramos establecer nun texto⁴. Tendo en conta as consideracións expostas máis arriba, é de esperar que desta contaxe resulten curvas de aparición de V semellantes a esta (no eixo de abscisas os tramos de texto de mil en mil palabras e no de ordenadas o número de vocábulos de primeira aparición):

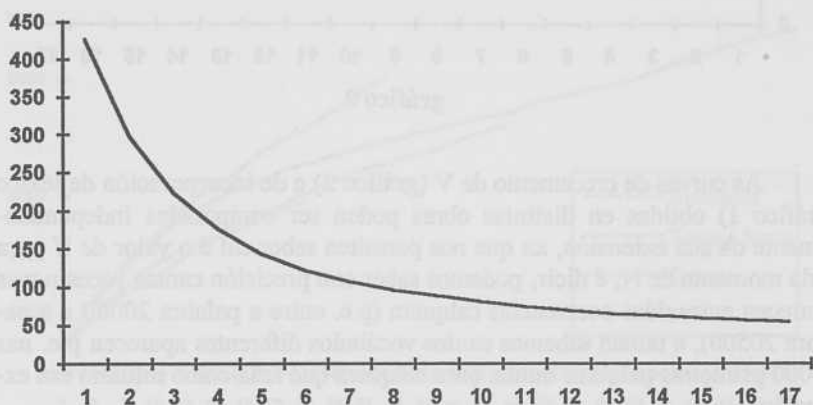

gráfico 1

Unha vez cofecidos estes datos, non temos máis ca face-la suma acumulada dos valores de cada tramo para obtérmo-la curva de crecemento de V para a obra considerada, que para os datos presentados no gráfico 1 será esta:

⁴ Traballamos con tramos de 1000 e de 5000 palabras. Para os gráficos prescindimos das fraccións menores; p.e., se *Galván* ten unha extensión de 45177 palabras, tomamos en consideración as 45000 primeiras ocorrencias e prescindimos das 177 ocorrencias restantes.

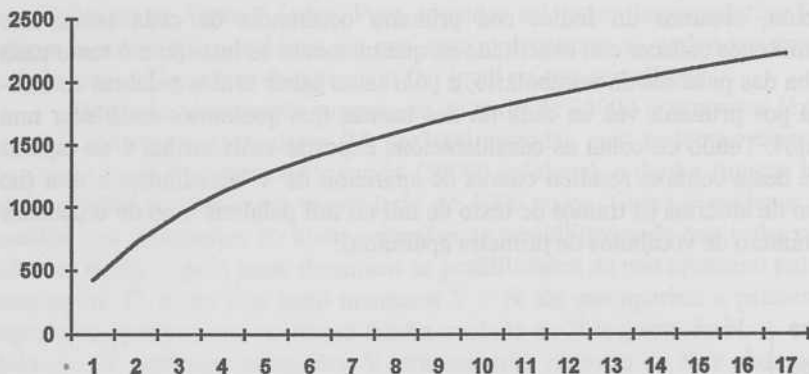

gráfico 2

As curvas de crecemento de V (gráfico 2) e de incorporación de léxico (gráfico 1) obtidas en distintas obras poden ser comparadas independentemente da súa extensión, xa que nos permiten saber cal é o valor de V para cada momento de N; é dicir, podemos saber con precisión cantas voces novas aparecen entre dúas ocorrencias calquera (p.e. entre a palabra 20000 e a palabra 20500), e tamén sabemos cantos vocábulos diferentes aparecen p.e. nas 10000 primeiras palabras dunha obra calquera que teña como mínimo esa extensión.

Esta contaxe do vocabulario de cada tramo permite ademais apreciar as alteracións na progresión de V (i.e., aqueles treitos en que o volume de incorporacións léxicas é menor ou maior do esperado) que, debido a variacións estilísticas ou temáticas, se produzan ó longo do texto. Cabe esperar que a introducción de novos temas, de novas situacións que obriguen a describir, levará consigo un incremento acusado do vocabulario, mentres que a reiteración de situacións e temas tratados fará que o incremento do vocabulario sexa máis lento. Da mesma maneira, as variacións no estilo de lingua (coloquial, popular, culta, específica dun ámbito social concreto, etc.) afectarán á cantidade de vocábulos empregada. Por iso as curvas que resultan da contaxe levada a cabo presentan un aspecto moito máis irregular cás curvas ideais presentadas nos gráficos 1 e 2.

3. CRECEMENTO DO VOCABULARIO NAS OBRAS ESTUDIADAS

Seguindo o procedemento indicado (cfr. gráfico 2), trazámo-las curvas de crecemento de V das catro obras narrativas do noso corpus:

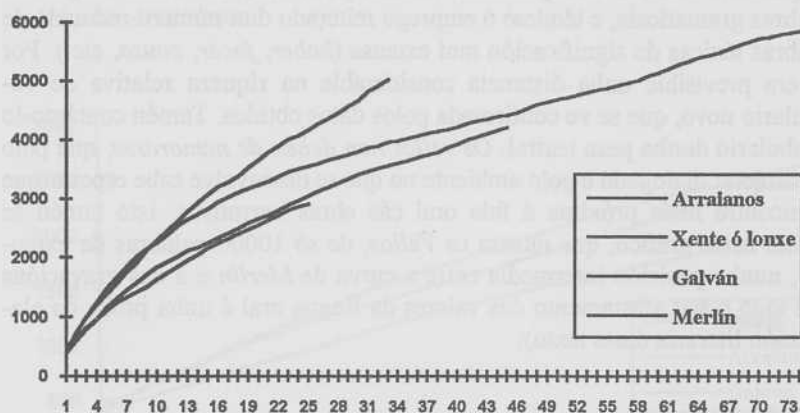

Gráfico 3
V acumulado das catro obras narrativas

Este gráfico permítenos facer unha serie de observacións interesantes. Se tomamos en conta que a orde das curvas corresponde coa da lenda, vese ben que a obra máis rica en vocabulario é *Arraianos*, seguida de *Xente ó lonxe* e, máis distanciadas, *Galván* e *Merlín*. As dúas primeiras mantéñense moi próximas nos primeiros miles de palabras, e a novela de Blanco Amor supera á de Ferrín en léxico acumulado entre as 4000 e as 9000 palabras; pero de seguido en *Xente* prodúcese unha caída apreciable no ritmo de crecemento do vocabulario, en tanto que en *Arraianos* mantén un ritmo de crecemento de V alto e constante ata o final da obra, de maneira que ás 33000 palabras a obra de Ferrín presenta unha vantaxe de 1074 voces (*Arraianos* 5032, *Xente* 3958). Esa caída de *Xente ó lonxe*, prolongada ó longo de bastantes miles de palabras, fai que case sexa alcanzada por *Galván en Saor*; despois de levar unha vantaxe de 622 voces á altura da palabra 17000 (*Xente* 3026, *Galván* 2404), a distancia vaise reducindo ata quedar só en 212 voces cando remata a obra de Cabana, ás 45000 palabras (*Xente* 4435, *Galván*

4223). *Merlín e familia* mantén un nivel de incremento léxico moi semellante ó de *Galván*, e tras superalo levemente nos primeiros miles de palabras, atrásase un pouco e logo segue unha traxectoria paralela á novela de Cabana, para acabar ás 25000 palabras con 136 voces menos (*Galván* 3046, *Merlín* 2910).

Para tomar unha referencia que nos dese unha idea da riqueza léxica dos textos utilizados respecto da lingua oral, fixémo-lo mesmo cómputo con textos de gravacións cunha extensión de 58000 palabras. Como é evidente, no discurso oral prodúcense repeticións moi frecuentes, especialmente de certas palabras baleiras de significado (*bueno, pois, etc.*), así como dalgúns palabras gramaticais, e téndese ó emprego reiterado dun número reducido de palabras léxicas de significación moi extensa (*haber, facer, cousa, etc.*). Por iso era previsible unha distancia considerable na riqueza relativa de vocabulario novo, que se ve confirmada polos datos obtidos. Tamén contámo-lo vocabulario dunha peza teatral, *Os vellos non deben de namorarse*, que polo seu carácter dialogado e polo ambiente no que se desenvolve cabe esperar que se encontre máis próxima á fala oral cás obras narrativas. Isto tamén se reflicte neste gráfico, que mostra os *Vellos*, de só 10000 palabras de extensión, nunha posición intermedia entre a curva de *Merlín* e a das gravacións (con todo o seu afastamento dos valores da lingua oral é unha proba da elaboración literaria deste texto):

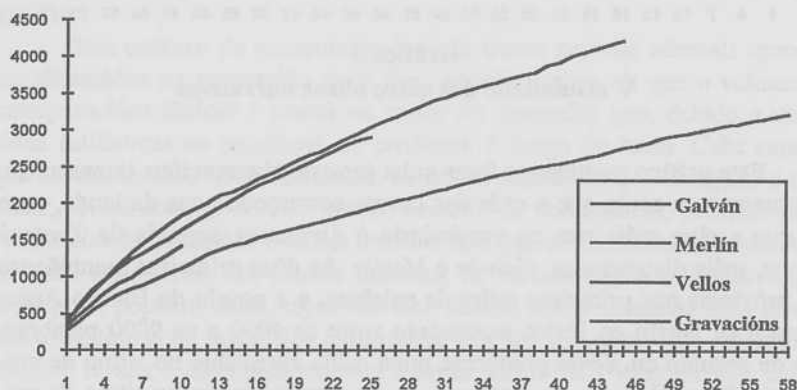

Gráfico 4

V acumulado de Galván, Merlín, Vellos e gravacións

Por último quixemos facer unha cala na lingua utilizada na poesía, para tomar outro punto de referencia. Parece razoable prever que a riqueza léxica da poesía será considerablemente maior cá da narrativa. Para axustar mellor o contraste, escollemos *Patria do mar* de Darío Xohán Cabana. Este poemario é obra do mesmo autor dunha das novelas analizadas, *Galván en Saor*, foi publicado no mesmo ano e, ademais, unha boa parte dos poemas trata temas comúns á novela; desta maneira podemos pensar que as diferencas encontradas se deben fundamentalmente ó diferente carácter dos textos poético e narrativo. O gráfico compara o incremento acumulado do vocabulario de *Patria* coas 11000 primeiras palabras de *Galván* e da obra narrativa máis rica, *Arraianos*:

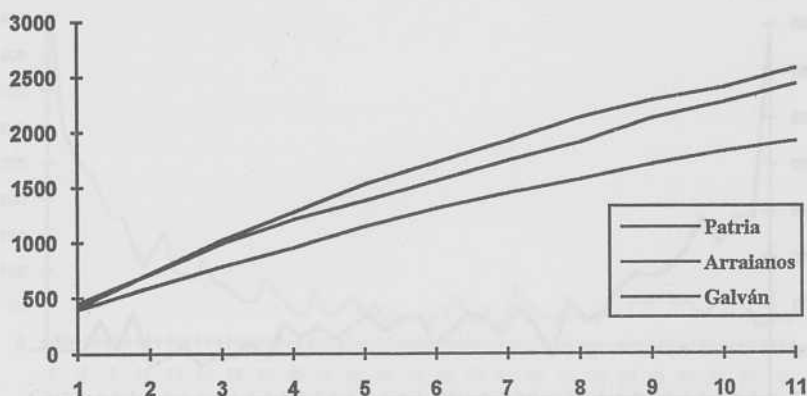

Gráfico 5
V acumulado de Patria, Arraianos, Galván (11000 primeiras palabras)

Neste gráfico apréciase como a liña de *Patria do mar* se afasta da seguida por *Galván en Saor* desde o principio e como a separación entre as dúas se vai facendo cada vez maior. *Arraianos* supera a *Patria* no primeiro milleiro de palabras, para logo perder posicións, aínda que na parte final as liñas de ambas obras se mantefien paralelas. Os valores de V para as 11000 primeiras palabras son de 2589 voces en *Patria*, 2445 en *Arraianos* e 1928 en *Galván en Saor*.

4. VARIACIÓNS ESTILÍSTICAS NO CRECEMENTO DE V

Como indicamos máis arriba, as curvas de incorporación de léxico novo fornécennos información sobre variacións estilísticas ou temáticas dentro dunha obra. Se en lugar de considera-lo vocabulario acumulado tomámos os valores de V para cada treito de mil palabras (cfr. gráfico 1), podemos observar as variacións que se producen no crecemento de V en *Galván en Saor*:

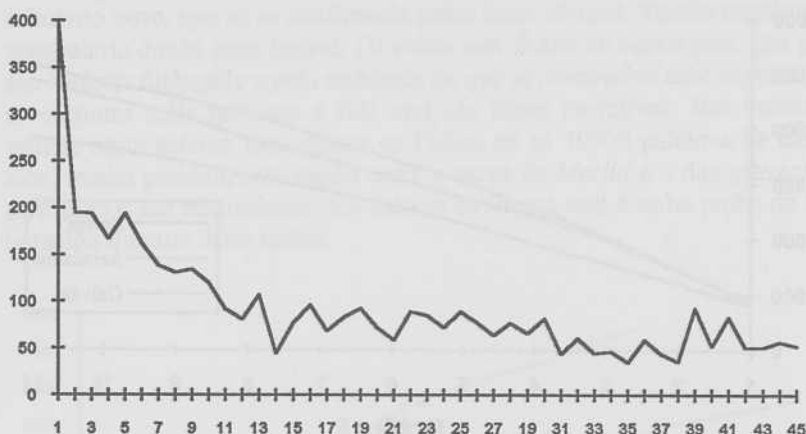

Gráfico 6
Galván en Saor

Neste gráfico vemos numerosas variacións de curto alcance, que se presentan coa forma de picos ou de depresións máis ou menos bruscas. A nosa base de datos permítenos observar as variacións con detalle, e así comprobamos que a depresión relativa tan profunda ($V = 45$) que se encontra no milleiro 14 corresponde a un diálogo no castelo de Mírez entre Galván, Silvanía e Vedromil (pp. 42-44). A parte máis pobre en vocabulario novo é a que vai da palabra 30000 á 38000, dedicada a narra-la partida cara o sur dos protagonistas, o seu encontro co ermitán, a estadía na pousada e outros episodios que ocupan os capítulos 10 e 11, nos que abunda o diálogo. Das 38000 ás 39000 ocorrencias prodúcese un pico de 93 voces utilizadas por primeira

vez, debido ó elevado número de vocábulos empregados en describi-los elementos da paisaxe no capítulo 12. Tras un declive relativo de 52 voces novas entre o final deste capítulo e o comezo do seguinte ata a entrada dos protagonistas na caverna da montaña, encontramos outro cume de 83 vocábulos novos entre as ocorrencias 40000 e 41000, nun anaco rico en descrições que inclúe a loita de Galván coa serpe.

Antes viamos (gráfico 3) que a curva de V acumulado en *Xente ó lonxe* presentaba un aplanamento relativo entre as 30000 e as 45000 palabras, aproximadamente, para recuperar posteriormente valores máis altos, sobre todo a partir da palabra 59000. Se considerámo-lo vocabulario novo (V) por cada 1000 palabras, obtemos:

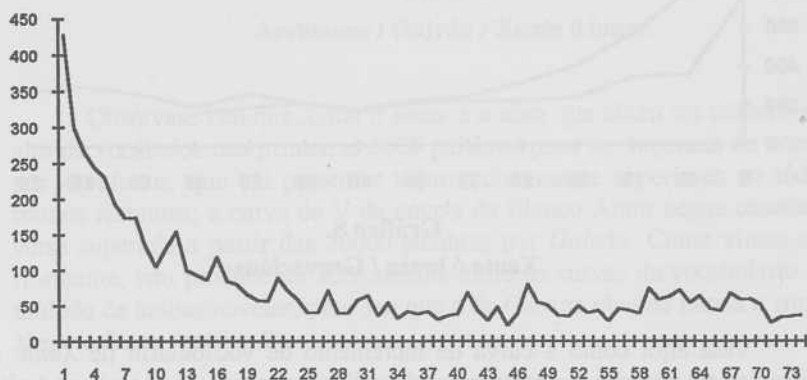

Gráfico 7
Xente ó lonxe

En xeral, vese que se rexistran valores baixos para V entre os milleiros 25 e 58, que corresponden a partes nas que predomina o diálogo e o tratamento de temas xa mencionados previamente. O pico relativamente prominente que se rexistra entre as palabras 26000 e 27000 ($V = 72$) débese á abundancia de léxico relativo á comida e de termos empregados para a descrición de Evanxelina no comezo do capítulo 7 da primeira parte. Outra elevación importante ($V = 81$), no milleiro 47, corresponde ó final do capítulo 3 da segunda parte, no que se presenta unha discusión política rica en cultismos. A partir da palabra 58000 prodúcese unha elevación xeneralizada dos

valores de V, nunha parte en que predomina a narración sobre o diálogo, e logo volven a diminuír a partir da palabra 70000, xa no final da obra.

Ese cambio que afecta a períodos longos pódese apreciar mellor se tomamos treitos máis extensos (5000 ocorrencias), xa que as variacións de curta extensión resultan así menos visibles:

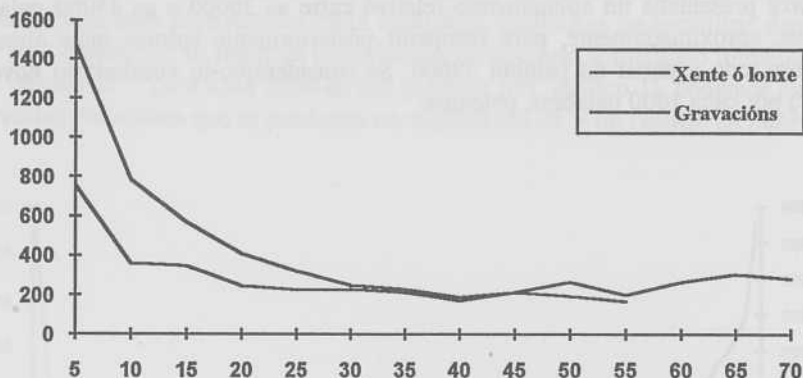

Gráfico 8
Xente ó lonxe / Gravacións

Vese aquí como a curva de incremento de vocabulario de *Xente ó lonxe* cae ata poñerse ó mesmo nivel da obtida nas gravacións orais no treito comprendido entre os 30 e os 45 milleiros de palabras, para logo remontar e presentar valores algo máis altos nas 25000 palabras seguintes.

Se no gráfico 3 viamos como, gracias ó escaso crecemento de V nese treito, a curva de vocabulario acumulado de *Xente ó lonxe* se afastaba da de *Arraianos* e se achegaba á de *Galván en Saor*, podemos apreciar agora estas variacións con maior detalle presentando o crecemento de V en treitos de 5000 palabras para as tres obras:

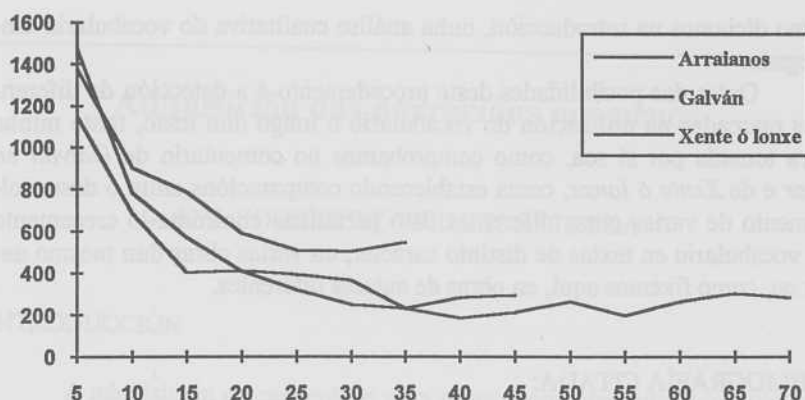

Gráfico 9
Arraianos / Galván / Xente ó lonxe

Obsérvase ben que *Xente ó lonxe* é a obra que obtén un número máis alto de vocábulos nas primeiras 5000 palabras para ser superada de contado por *Arraianos*, que vai presentar valores claramente superiores en tódolos tramos restantes; a curva de V da novela de Blanco Amor segue caendo ata verse superada a partir das 20000 palabras por *Galván*. Como vimos anteriormente, isto produce un acercamento entre as curvas de vocabulario acumulado de ambas novelas, pero sen que a de Cabana chegue nunca a superar *Xente ó lonxe* (gráfico 3).

5. CONSIDERACIÓNS FINAIS

Nesta exposición comprobamos que o procedemento de contaxe de palabras utilizado permite comparar con gran precisión o vocabulario utilizado en obras literarias, independentemente da súa extensión. Os datos presentados mostran con claridade o diferente nivel de utilización dos recursos léxicos da lingua por distintos autores, e neste sentido corrobora diferencas léxicas que o lector atento á lingua pode percibir de maneira intuitiva. Un achegamento máis completo e máis enriquecedor á utilización do léxico require,

como diciamos na introducción, unha análise cualitativa do vocabulario empregado.

Outra das posibilidades deste procedemento é a detección de diferencas marcadas na utilización do vocabulario ó longo dun texto, tanto nunha obra tomada por si soa, como comprobamos no comentario de *Galván en Saor* e de *Xente ó lonxe*, coma establecendo comparacións entre o desenvolvemento de varias obras diferentes. Isto permitiría confrontalo crecemento do vocabulario en textos de distinto carácter, en varias obras dun mesmo autor ou, como fixemos aquí, en obras de autores diferentes.

BIBLIOGRAFÍA CITADA:

- Irizarry, E. (1990): "Stylistic analysis of a corpus of twentieth-century Spanish narrative", *Computers and the Humanities* 24, 4, pp. 265-274.
- Muller, C. (1968): *Initiation à la statistique linguistique*. Paris: Larousse. Cito pola trad. esp.: *Estadística lingüística*. Madrid: Gredos, 1973.
- Muller, C. (1984): "De la lemmatisation", prefacio a P. Lafon (1984): *Dépouillements et statistiques en lexicométrie*. Genève / Paris: Slatkine / Champion, pp. I-XII.
- Regueira, X. L. (1987): "O galego de *Nimbos*", in *Homenaxe a X. M. Díaz Castro*. Guitiriz: Xermolos, pp. 85-102.
- Sánchez Palomino, M. D. (1987): "Aproximación a unha análise estilístico-formal de *Nimbos*", in *Homenaxe a X. M. Díaz Castro*. Guitiriz: Xermolos, pp. 114-149.

Adquisición das narracións nos nenos

ANA RODRÍGUEZ-TRELLES ASTRUGA

INTRODUCCIÓN

A adquisición da capacidade para narrar constitúe unha parte importante no desenvolvemento da linguaxe no neno. O relato de contos axuda ó neno a utiliza-la linguaxe nunha forma máis descontextualizada da súa propia acción, ó falar sobre sucesos que acontecen fóra da súa propia vida. Así mesmo, o contorno esíxenos constantemente a construción de narracións comprensibles, xa que o relato de contos ou sucesos é unha práctica habitual na nosa vida diaria, e é unha habilidade que desde sempre se valorou tanto académica como socialmente. Así, é costume habitual por parte dos maiores o relato de contos ós nenos. Na escola os profesores adoitan pedir-lles ós seus alumnos que elaboren narracións co fin de mellora-lo uso da linguaxe escrita. Na vida diaria establecemos conversas que nos esixen, en moitas ocasións, relatar experiencias persoais e alleas.

CARACTERÍSTICAS DO DISCURSO NARRATIVO

A narración presenta unha característica fundamental que a diferencia doutro tipo de textos, que é a súa estreita relación coa temporalidade. Tódolos textos narrativos posúen un sistema de organización fundamentalmente temporal no sentido de que van conter unha serie de oracións secuenciadas temporalmente. Labov (1972) sinala ó respecto que para que un texto poida ser considerado como un texto narrativo ten que ter, cando menos, "...unha secuencia de dúas oracións ordenadas temporalmente" (Labov, 1972: 360).

Ademais da secuenciación existen outras dúas formas máis de ordenación temporal nunha narración, de xeito que en total son tres as formas en que podemos ordenar temporalmente as oracións:

-de forma secuencial, seguindo a mesma orde de ocorrencia dos sucesos representados: A → B

-de forma simultánea: $A = B$

-en orde inversa á dos sucesos representados: $B \leftarrow A$

Para construír narracións comprensibles é esencial a unión de sucesos relacionados, e un dos mecanismos para vincular sucesos son os recursos lingüísticos de cohesión. Estes recursos establecen relacións con outros elementos do texto e contribúen á súa continuidade (Halliday e Hasan, 1976).

O desenvolvemento da capacidade para narrar no neno esíxelle, polo tanto, a adquisición destes recursos lingüísticos, xa que lle van permitila construción dunha narración coherente e con cohesión.

Entre estes mecanismos lingüísticos que permiten dar cohesión ós relatos, e dos que o neno debe aprender-lo seu uso, atópanse un grupo de expresións que teñen unha especial relevancia na narración, que son as expresións temporais e aspectuais.

Ámbolos tipos de expresións fan referencia a nocións que están relacionadas coa idea xeral de tempo, aínda que de distinto xeito. As expresións temporais son relacionais, basicamente deícticas. Localizan no tempo a acción expresada no enunciado do falante poñéndoo en relación con outro punto temporal, principalmente de forma deíctica co momento da fala. As expresións aspectuais, pola súa banda, no localizan no tempo nin son deícticas, senón que se refiren a características temporais internas das situacións en termos tales como duración, completamento, incoación, etc.

Dentro deste grupo de expresións temporais e aspectuais temos: a morfoloxía verbal, na que se distingue a oposición aspectual de perfectividade (o Pretérito Perfecto: ex. "correu") e imperfectividade (o Imperfecto: ex. "corría"), as perífrases verbais de tempo (ex. "haber (de) + INF.") e aspectuais (ex. "comezar a + INF."; seguir + XER."; "volver + INF."), adverbios e expresións adverbiais temporais (ex. "hoxe", "mañá", "despois") e aspectuais ("aínda", "outra vez", "xa"), e conxuncións temporais (ex. "antes de", "despois de", "cando").

As expresións temporais e aspectuais contribúen á cohesión dos relatos porque, cando se encontran nunha narración, coma en calquera outro texto, establecen entre si unha serie de relacións de dependencia a través das oracións, e organizan o discurso narrativo, de xeito que deixan de ter como función primaria a significación propiamente temporal e pasan a ser mecanismos de cohesión do discurso.

Desta forma, diversos autores (Smith, 1981; Partee, 1984; Hinrichs, 1986) chegaron a considera-las múltiples interdependencias que as expresións temporais establecen entre si entre as oracións dun texto, en canto que

a información dunha expresión temporal é utilizada para a interpretación doutra, como un tipo de relación anafórica.

A *anáfora temporal* consistiría na dependencia semántica que se establece entre formas verbais e adverbios e conxuncións temporais; calquera destes tres elementos pode presentar unha dependencia dun elemento temporal previamente mencionado no discurso e pode tamén converterse nun elemento crucial para a interpretación, é dicir, o antecedente ou punto de referencia temporal (Hinrichs, 1986).

Dependencias temporais entre expresións de tempo léxicas póñense de manifesto en oracións como as seguintes:

(B) Isabel foi montar ó mediodía. (A) Silvia montou a cabalo *máis tarde*.
(Smith, 1980:359)

onde a oración (A) depende para a súa interpretación da información temporal proporcionada pola oración (B).

Neste exemplo presentamos dependencias temporais entre dúas oracións independentes, pero, por suposto, o número de oracións nunha secuencia temporal entre as cales pode existir dependencia temporal é ilimitado.

Así mesmo, a morfoloxía verbal foi considerada por diversos autores como un mecanismo organizador do discurso. En concreto, tense sinalado que nun texto as formas verbais non se distribúen ó chou, senón que desempeñan a función discursiva de diferencia-los dous tipos de material lingüístico presentes nunha narración:

-aquela parte que constitúe o argumento da historia, e que contén os elementos fundamentais para a mesma,

-e aquela parte que contén o material que amplifica ou comenta o argumento. Nela atopamos descrições dos trazos físicos ou psicológicos dos personaxes, dos lugares e condicións en que se desenvolve o suceso, comentarios, interpretacións e avaliacións dos sucesos desde unha perspectiva situada fóra da acción narrativa, motivos ou razóns para que os sucesos ocorran da maneira en que o fan, actitudes, etc.

Esta distinción está estreitamente relacionada coa secuencialidade: os sucesos que constitúen a liña argumental son presentados de xeito secuencial, mentres que a información descritiva aparece en oracións simultáneas ós sucesos que conteñen o argumento da historia.

Labov e Waletzky (1967) e Labov (1972) constitúen unha das primei

ras achegas a esta distinción. Estes autores distinguiron en toda narración dous tipos de cláusulas:

-as *cláusulas narrativas* ou cláusulas secuenciadas temporalmente, que constitúen o eixe temporal ó longo do cal se organiza a narración. Conterían o argumento da historia, o material narrativo;

-e as *cláusulas libres* ou cláusulas non secuenciadas, simultáneas. Conterían o material non narrativo, de apoio ou amplificador.

Seguindo a Labov e Waletzky (1967) e Labov (1972), Hopper (1979;1982) e Hopper e Thompson (1980) introduciron os termos *foreground* (primeiro plano) e *background* (fondo) para se referir, respectivamente, ás cláusulas secuenciadas que conteñen o argumento da historia, e ás cláusulas que conteñen material non secuencial, de apoio.

Hopper (1979;1982) relacionou a morfoloxía verbal de tempo/aspecto coa distinción primeiro plano (*foreground*)/fondo (*background*). Segundo Hopper, nunha narración os contrastes aspectuais entre formas perfectivas (ex. "correu") e imperfectivas (ex. "corría") permiten organiza-lo discurso nesta distinción, distinguindo a liña argumental do material de apoio ou complementario, e relacionando, por conseguinte, os acontecementos na narración.

O *perfectivo* sinalaría o primeiro plano (*foreground*), debido a que a súa incorporación permite menciona-los sucesos na mesma orde de ocorrencia dos sucesos representados; a súa función na narración sería a de "...secuenciar sucesos na súa orde cronolóxica" (Hopper, 1982:15).

Esta función secuenciadora do perfectivo débese a que a súa incorporación permite ve-los sucesos na súa totalidade, limitados no seu comezo e terminación, o que posibilita que o completamento de cada suceso se produza antes do comezo do seguinte.

Ó mesmo tempo, desde o punto de vista da súa "aktionsart" ou aspecto inherente á semántica verbal, os verbos destas oracións adoitan ser puntuais, que se caracterizan por estaren limitados no seu comezo e terminación, todo o cal favorece a secuencialidade das oracións do primeiro plano.

O *imperfectivo* sinalaría o fondo ("background") na medida en que a súa incorporación posibilita que os sucesos sexan vistos na súa duración, sen límites no seu comezo e terminación.

Ademais, desde o punto de vista da súa "aktionsart", os verbos incorporados adoitan facer referencia a estados e accións durativas, que se caracterizan por non posuíren límites. Todo isto impide que os sucesos sexan vistos en secuencia.

ADQUISICIÓN DA NARRACIÓN NOS NENOS

O desenvolvemento da capacidade para narrar esixelle ó neno a adquisición dos recursos lingüísticos de cohesión, porque lle van permitirla construción dunha narración coherente e con cohesión, e dentro destes recursos o neno ten que chegar a dominar o uso das expresións temporais e aspectuais como un mecanismo para vincular sucesos, xa que son un importante recurso para darlles cohesión ós relatos.

Se lles presentamos a nenos de diferentes idades un conto con debuxos e sen texto, no que se representa, a través das láminas que o constitúen, unha historia con sentido, encontramos importantes diferencias no uso das expresións temporais e aspectuais nos nenos desde os catro ata os once anos.

Estas diferencias sinalan que os nenos van progresivamente utilizando estas expresións como un recurso lingüístico para vincular os sucesos relacionados, logrando, con isto, unha maior cohesión nos seus relatos. Os nenos avanzan desde a consideración dos sucesos relacionados como independentes entre si á súa progresiva vinculación mediante a incorporación, entre outros recursos lingüísticos, de expresións temporais e aspectuais cunha finalidade cohesiva.

A adquisición destes recursos lingüísticos como un mecanismo para dar cohesión vai constituír un longo proceso que se estende máis alá da etapa preescolar. Será durante os anos escolares cando o neno vaia organizando un sistema máis complexo que, nalgúns aspectos, aínda non finalizará ós 11 anos.

A continuación presentamos algunhas das tendencias que experimenta o desenvolvemento no uso destas expresións como un recurso cohesivo na narración. Estes datos foron recollidos das narracións emitidas por 72 suxeitos galego-falantes: 60 nenos entre 4 e 11 anos e 12 adultos, que procedían de diversos pobos da provincia da Coruña. As narracións foron obtidas a partir do conto con debuxos, sen texto, "Frog, where are you?", de Mercer Mayer (1969) (Rodríguez-Trelles, 1992).

A) Desenvolvemento da morfoloxía verbal

En relación á morfoloxía verbal, un importante desenvolvemento que acontece ten que ver co tempo elixido polos nenos para conta-lo conto. Os nenos avanzan desde o uso dun tempo descritivo a un narrativo.

Á hora de contar un conto, temos que elaborar un tempo narrativo co

que relata-los sucesos, e para iso é esencial que percibámo-las relacións que existen entre estes.

Nunha narración só hai dous tempos narrativos posibles: ou un pasado, que é o tempo propio da narración, ou un "presente narrativo". Cando contamos un conto normalmente eliximos un destes dous tempos narrativos.

Os seguintes fragmentos narrativos pertencentes ós relatos de dous adultos reflicten este uso do presente e do pasado como tempos narrativos.

"Entón, decídese a baixar de marcha con axuda do can a busca-la ra. Vai polo bosque, sempre en compañía do can, buscando por unha parte e por outra. Ve unha árbore grande e observa por alí por se se encontra con ela, pero nada, a ra non a ve por ningún sitio. Ve un buraco no chan e olla por se a ra estivese por alí, e cal é a súa sorpresa que do buraco no sae a ra senón unha gran toupa. E segue na súa procura de busca-la ra..."

"Había unha vez un neno que se chamaba Marcos, e vivía nunha casita no bosque. E un día atopouse cunha ra. Entón, tróuxoa para a casa, e meteuna nunha garrafiña de vidro. Tiña tamén un can que era moi amigo del. Este can chamábase Tobi. Entón, fíxose noite e deitouse o neno e deitouse o can, e deixaron a ra metida no frasco de vidro. Pero á mañá seguinte resulta que a ra xa escapou..."

Pois ben, os nenos de catro anos, cando se enfrontan á tarefa de relatar un conto a partir dun libro de debuxos sen texto, non elixen un tempo narrativo co que contalo. Isto é debido a que aínda non o elaboran porque aínda non perciben as relacións existentes entre os sucesos. En vez de relata-los sucesos que aparecen representados ó longo das láminas do conto, permanecen vinculados ó "aquí e agora" da situación en que ten lugar o relato deste tipo de contos, limitándose simplemente a describi-los debuxos que van vendo, coma se o conto estivese formado por cadros independentes entre si. Por este motivo non incorporan nos seus contos un presente ou un pasado narrativos, senón que elixen un presente descritivo, co que non relatan os sucesos senón simplemente describen os debuxos:

"Un neno. Un can. O can está encima do, o can está encima do neno. O can está coa cabeza no bote. O neno está abrindo a ventá. O neno está agarrado. O neno está abrindo a ventá. O neno está aí dentro. Aí está agarrando o can..." (4;5)

A elaboración dun tempo narrativo comeza a partir dos cinco anos,

idade en que os nenos se desligaron xa do "aquí e agora" da situación do conto, e comezan a percibi-las relacións entre os sucesos e, con isto, a relatalos. Desde este momento empezan a elixir un tempo narrativo no que conta-los seus contos.

O desenvolvemento da capacidade para elaborar un tempo narrativo conleva o uso da morfoloxía verbal como un recurso para dar cohesión ós relatos. Neste uso da morfoloxía verbal os nenos avanza cara á adquisición e consolidación das súas funcións discursivas.

Entre as funcións discursivas da morfoloxía verbal, un importante desenvolvemento que acontece ten que ver co seu uso como un recurso para establece-la distinción narrativa entre un primeiro plano (*foreground*) e un fondo (*background*). Os nenos van progresivamente utilizando a morfoloxía verbal para diferenciar esta dicotomía sinalada por Hopper (1982).

Os catro anos os nenos aínda non son capaces de utiliza-la morfoloxía verbal para establecer esta distinción. Utiliza-la morfoloxía con esta función implica percibi-las relacións existentes entre os sucesos, e elabora-lo pasado como un tempo narrativo, e a esta idade os nenos aínda consideran os sucesos representados nos cadros como independentes entre si.

Esta distinción narrativa empeza a ser evidente ós cinco anos, que é cando o neno comeza a relaciona-los sucesos representados e a organiza-la súa narración en función dun argumento global. Os nenos empezan a diferenciar, mediante os contrastes entre formas perfectivas e imperfectivas, os sucesos en secuencia, que constitúen a liña argumental do seu relato, daqueles que constitúen o fondo narrativo, nos cales comezan a incluí-las motivacións e razóns para que os sucesos ocorran da maneira en que o fan.

"...e a cabra parou, e o neno e o can caeron no río, e non se lastimaron porque sabían nadar... e o río non era fondo". (7;10)

Sen embargo, o uso da morfoloxía para establecer esta distinción non adquire flexibilidade ata os nove anos.

"Logo o rapaz mirou por un burato onde había un rato. O can tropezou...tropezou nunha pedra e subiu para arriba no...onde o panal. Caeu o panal no chan, e despois as abellas todas foron atrás do can. Logo un bufo foi atrás do neno e chamoi desde unha rocha que había alí..." (11;2).

B) Desenvolvemento das expresións temporais léxicas

En canto ás expresións temporais léxicas (adverbios e expresións adverbiais, e conxuncións), permítennos relaciona-los sucesos temporais entre si en termos de secuencialidade, simultaneidade ou anterioridade.

Poden ser divididas, segundo a súa capacidade para establecer relacións cohesivas entre as oracións dun texto, en:

-*delcticas*, se localizan a situación en relación ó momento da fala. Dentro dun texto, polo tanto, este tipo de expresións non establecen relacións de cohesividade temporal entre as oracións (ex. hoxe, mañá, agora).

-e *anafóricas ou cohesivas*, se localizan unha situación en relación a un punto de referencia temporal proporcionado polo contexto. Dentro da narración, este punto de referencia temporal estaría situado, normalmente, noutra oración.

Dentro destas expresións cohesivas témo-los adverbios temporais, que establecen relacións de secuencialidade ou simultaneidade entre oracións independentes (ex. logo, despois, entrementres), e as conxuncións temporais, que establecen relacións de subordinación entre as oracións (ex. antes de, despois de, cando, mentres que).

Pois ben, nos relatos dos nenos apréciase un desenvolvemento coa idade no uso destas expresións. En primeiro lugar, os nenos avanza desde as expresións non cohesivas ás cohesivas. Os nenos tardan en incorporar expresións temporais cohesivas porque ó primeiro non relacionan temporalmente os sucesos na historia, e únicamente sinalan sucesos illados. En vez de expresións temporais cohesivas, comezan incorporando principalmente expresións délticas:

"...e *agora* está, vai pasear. E *agora*, e *agora* vai para a súa casa. E *agora* está subido na árbore, e o can. E *agora* o can marcha, e tirou o neno. E *agora*..." (4;7)

ou ningún tipo de marcador temporal léxico, estando os seus relatos constituídos principalmente por oracións xustapostas:

"E o rapaz, e o can está aquí. O rapaz está aquí. A casa está aquí. E o can ía coller isto. O rapaz ía facer isto. E o can ía coller isto. Estaba enfadado o rapaz con isto. Mira este. O can está aquí. O rapaz está encima da árbore". (4;3)

Máis tarde, cando os nenos comezan a relaciona-los sucesos na histo-

ria, desenvolvemento que acontece sobre os cinco anos, empezan a incorporan expresións temporais cohesivas para vincularen temporalmente as oracións. Desde este momento, aprécianse dúas tendencias principais no uso destas expresións. Unha, en canto á marcaxe da ordenación temporal das oracións. Dos tres tipos de ordenación temporal posibles, os nenos avanza desde a marcaxe da secuencialidade á da simultaneidade e, finalmente, á da anterioridade.

Ó primeiro os nenos comezan encadeando as oracións de xeito secuencial, utilizando para isto adverbios temporais de secuencialidade como "despois", "logo", "entón":

"E *despois* a ra ía saír do porrón. E *despois* mirou o can e o neno aí a ver se estaba a ra. *Despois* o can colleu o porrón na cabeza. *Despois*... (5;5)

Aínda non marcan a anterioridade dos sucesos, e a penas incorporan expresións temporais como "mentres" ou "cando" ou "entrementes" para sinalaren a simultaneidade dos sucesos que se desenvolven en paralelo. A hora de relataren dous sucesos que acontecen como simultáneos, os nenos utilizan diversas estratexias:

- mencionan únicamente unha das accións que suceden como simultáneas, omitindo a outra acción;
- encadean as accións simultáneas mediante unha coordinada;
- incorporan accións xustapostas para facer referencia a cada un dos sucesos que acontecen como simultáneos;
- encadean as accións simultáneas con marcadores de secuencialidade ("despois").

Posteriormente, os nenos avanza cara á marcaxe da simultaneidade dos sucesos. Para isto incorporan as conxuncións de simultaneidade "cando" ou "mentres que".

"E *despois* saíu pola ventá *cando* o neno estaba mirando para outro lado" (7;6)

"E as abellas empezaron a saír *mentres* o neno estaba mirando por unha árbore" (9;10)

E máis tarde, sobre os nove anos, os nenos empezan a sinala-la anterioridade:

"O rapaz saltou tamén, e o can lambeuno *cando* o rapaz o colleu do brazo" (9;11)

Non é, polo tanto, ata esa idade, cando os nenos incorporan expresións temporais léxicas para marcaren os tres tipos de ordenación temporal nunha narración: a secuencialidade, a simultaneidade, e a anterioridade.

Un segundo desenvolvemento no uso de expresións temporais cohesivas ten que ver co tipo de expresión temporal incorporada: adverbios ou conxuncións. Os nenos avanza desde o uso de adverbios de tempo, é dicir, desde o establecemento de relacións temporais entre oracións independentes, á incorporación, principalmente a partir dos nove anos, de conxuncións temporais, isto é, ó establecemento de relacións temporais de subordinación.

C) Desenvolvemento das perífrases aspectuais

Por último, as *perífrases aspectuais* tamén nos permiten vincularlos sucesos dentro dun relato.

Por exemplo, mediante as perífrases incoativas, como "comezar a + INF."; "empezar a + INF." ou "pofíerse a + INF.", podemos sinalalo comezo dun conxunto de sucesos relacionados, servindo con isto de unión entre os mesmos. Este uso vese claramente no seguinte fragmento narrativo:

"E entón o neno *píxose a busca-la ra*. E buscaba por debaixo do xersei..." (7;6)

O neno incorpora a perífrase incoativa para sinalalo comezo da busca da ra, e a partir da incorporación da expresión menciona as diversas accións de busca. Con isto consegue unir ou aglutina-las ditas accións. A expresión serviría como un punto de partida a partir do cal se elaboran os sucesos.

Así mesmo, mediante a perífrase de prolongación "seguir + XER." (ou "seguir + a + INF."), podemos estender, a través do relato, a acción que marca, servindo deste xeito como un nexo de unión entre os diversos sucesos, proporcionando, con isto, unha continuidade á narración. O seguinte fragmento narrativo exemplifica este uso:

"Chamouna desde a ventá, pero non a encontrou. *Seguiu buscando* polo xardín da súa casa cun can que tifa amigo (...). Foi ó bosque, chamouna,

berroulle, pero a ra non aparecía por ningún lado. *Seguiu buscando* por ela e chegou eu supoño que será un abelleiro (...). Mirou no tronco da árbore e tampouco lle aparecía. *Seguiu buscando...*" (adulto)

O suxeito marca a "busca da ra" con esta perífrase, prolongándoa deste xeito a través dos diversos sucesos. A acción marcada coa dita perífrase non só avanza cara a adiante, senón que tamén queda vinculada a unha acción previa.

Ámbolos tipos de perífrases, polo tanto, permítennos agrupa-la información en unidades significativas.

O uso destas perífrases aspectuais coas ditas funcións narrativas esixenlle ó neno percibi-los sucesos como formando parte dun argumento global, polo que a adquisición destas funcións vai constituír un longo proceso que, no caso da perífrase "seguir + XER.", ós 11 anos aínda non vai estar plenamente consolidado. Os nenos tardan en incorporar este tipo de expresións, e unha vez que as empezan a utilizar avanza cara á vinculación dun número cada vez maior de sucesos.

CONCLUSIÓNS

En resumo, o desenvolvemento da habilidade para relatar sucesos constitúe unha parte esencial no proceso de adquisición da linguaxe no neno. A adquisición desta capacidade permítelle pasar dun "aquí e agora" a un "alí e logo"; dunha linguaxe egocéntrica que xira sobre as súas propias accións a unha linguaxe máis descontextualizada da súa propia acción. O neno comeza a prestar atención e a poñer en relación sucesos que acontecen fóra da súa propia vida, co que a linguaxe adquire unha función máis intelectual.

Así mesmo, permítelle responder ás esixencias do seu contorno, que constantemente lle pide a construción de relatos, conseguindo con isto unha adaptación máis eficaz ó mesmo.

No desenvolvemento desta capacidade o neno ten que aprender a construír relatos coherentes e con cohesión, e para iso debe adquiri-lo uso da expresión lingüística da temporalidade como un mecanismo para vincular sucesos, xa que constitúe un importante elemento para dar coherencia e cohesión ós mesmos. Como vimos, o neno vai progresivamente utilizando estas expresións cunha finalidade cada vez máis cohesiva, amosando con isto unha crecente necesidade de construír relatos coherentes e con cohesión.

Sen embargo, o desenvolvemento da habilidade para relatar contos ou

sucesos non finaliza coa adquisición destas expresións como un recurso cohesivo, senón que o neno deberá adquirir tamén outros mecanismos lingüísticos para establece-la coherencia e cohesión nos seus relatos, como por exemplo a referencia.

Así mesmo, deberá aprender a utilizar estes mecanismos lingüísticos na elaboración doutro tipo de textos, como son a argumentación, a conversa, etc... Só coa adquisición da capacidade para construír textos coherentes e con cohesión o neno alcanzará un completo desenvolvemento na súa linguaxe e competencia comunicativa, xa que é a través dos mesmos, e non de oracións illadas, como se produce a comunicación.

Por este motivo, debemos propiciar aquelas situacións que lle possibiliten ó neno a construción de diferentes tipos de textos a fin de que chegue ó completo dominio destes mecanismos lingüísticos para a súa elaboración.

REFERENCIAS

- Halliday, M.A.K.; Hasan, R. (1976): *Cohesion in English*. London: Longmans.
- Hineichs, E. (1986): "Temporal anaphora in discourse of English" *Linguistics and Philosophy*, 9, 63-82.
- Hopper, P.J. (1979): "Aspect and foregrounding in discourse". En T. Givón (Ed.): *Syntax and Semantics, vol.12: Discourse and Syntax*. Nova York: Academic Press, 213-241.
- (1982): "Aspect between discourse and grammar: an introductory essay for the volume". En P.J. Hopper (Ed.): *Tense and Aspect: Between semantics and pragmatics*. Amsterdam: John Benjamins, 3-18.
- Hopper, P.J.; Thompson, S.A. (1980): "Transitividad in grammar and discourse" *Language*, 56, 251-299.
- Labov, W. (1972): "The transformation of experience in narrative syntax". En W.Labov (Ed.): *Language in the Inner City*, Philadelphia: University of Pennsylvania Press, 354-396
- Labov, W.; Waletzky, J. (1967): "Narrative analysis: Oral versions of personal experience". En J. Helm (Ed.): *Essays on the verbal and visual arts*. Seattle: University of Washington Press.
- Partee, B.H. (1984): "Nominal and temporal anaphora" *Linguistics and Philosophy*, 7, 243-286.
- Rodríguez-Trelles, A. (1992): *Expresión de las relaciones temporales y as-*

----- (1981): "Semantic and Syntactic constraints on temporal interpretation". En P.J. Tedeschi e A. Zaenen (Eds.): *Syntax and Semantics*, vol. 14. Nova York: Academic Press.

...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...

...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...
 ...the ... of the ... in the ... of the ...

REFERENCES

Balch, M.A. (1955) *English as a Second Language*.
 Balch, M. (1955) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 31: 25-35.
 Balch, M. (1959) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 35: 25-35.
 — (1962) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 38: 25-35.
 Balch, M., & Brown, A. (1960) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 36: 25-35.
 Balch, M. (1962) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 38: 25-35.
 Balch, M. (1964) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 40: 25-35.
 Balch, M. (1966) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 42: 25-35.
 Balch, M. (1968) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 44: 25-35.
 Balch, M. (1970) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 46: 25-35.
 Balch, M. (1972) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 48: 25-35.
 Balch, M. (1974) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 50: 25-35.
 Balch, M. (1976) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 52: 25-35.
 Balch, M. (1978) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 54: 25-35.
 Balch, M. (1980) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 56: 25-35.
 Balch, M. (1982) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 58: 25-35.
 Balch, M. (1984) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 60: 25-35.
 Balch, M. (1986) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 62: 25-35.
 Balch, M. (1988) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 64: 25-35.
 Balch, M. (1990) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 66: 25-35.
 Balch, M. (1992) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 68: 25-35.
 Balch, M. (1994) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 70: 25-35.
 Balch, M. (1996) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 72: 25-35.
 Balch, M. (1998) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 74: 25-35.
 Balch, M. (2000) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 76: 25-35.
 Balch, M. (2002) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 78: 25-35.
 Balch, M. (2004) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 80: 25-35.
 Balch, M. (2006) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 82: 25-35.
 Balch, M. (2008) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 84: 25-35.
 Balch, M. (2010) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 86: 25-35.
 Balch, M. (2012) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 88: 25-35.
 Balch, M. (2014) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 90: 25-35.
 Balch, M. (2016) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 92: 25-35.
 Balch, M. (2018) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 94: 25-35.
 Balch, M. (2020) 'Foreigners' acquisition of English' *Language*
 96: 25-35.

San Tomé ou Santo Tomás: Un estudio onomástico dun crego de Vilariño (Teo), no séc. XIX

XOSÉ Mª LEMA

O estudio onomástico que se transcribe a continuación escribiuno no século pasado un crego rural, D. Francisco Antonio Paredes, párroco de San Tomé de Vilariño, do actual concello de Teo lindeiro co de Compostela. Tal investigación data de 1838, ano en que este eclesiástico se preocupou de deixala escrita -para os seus sucesores na rectoral, sen dúbida- no *Libro de Beredas, allanamientos y varias actas de las parroquias de Sto. Thomé de Vilariño, y Sta. Marina de Lucí. Año de 1842*. Tivemos ocasión de consultar este libro no arquivo parroquial de Vilariño, gracias á amabilidade do actual párroco D. Manuel Pérez.

"Sobre si el Patrono de Vilariño se debe llamar y escribir Santo Thomas, o Sto. Thomé, pto. qe. es uno mismo y Ap.

Tan luego como me encargué de estas Parroquias observé en su archivo qe. unas veces escribian al Patrono de Vilariño con el nombre de Santo Thomás, y otras con el de Santo Thomé, cuia diferencia me llamó la atención, para yo continuar con el que debia ser, bien seguro de qe. todo es uno; y al efecto procuré indagar la verdadera denominacion con todo detenimto. antes de dedicirme [sic] por uno, u otro, y por ultimo me incline a denominarle y escribirle en todos mis asientos Sto. Thomé, fundado en la autoridad, tradicion constante aceptacion popular, y antigüedad, razones qe. movieron á ello, y aun á defenderlo de/ villa á villa si necesario fuere. Apuntaré pues las razones en que se apoió mi opinión, p^a. qe. otro las esplane enforma.

Primero: Se lee Sto. Thomé en la obra titulada, Direccion general de Cartas, qe. con tanto aplauso publicó en 1775, Dn. Bernardo Espinalt y Garcia, tratando de esta parroquia de Vilariño.

Dn. Jose Villarroel, Arzidiano de Luou [parroquia veciña, tamén do actual concello de Teo], dignidad y Canónigo de la S. A. M. Iglesia de Santiago en su Dicionario Nomenclator de las Villas, Ciudades, Aldeas, Case-

ríos, Cotos, ventas, castillos y prioratos de todo el Reino de Galicia, y en su geografia historica del mº. y pueblos en particular impreso en Santiago en 1810, tratando de esta Parroquia de Vilariño, pone a su Patrono con el nombre de Thomé, y no Thomás.

Cuando los Portugueses ganaron ala Ciudad de Meliapur en la India oriental año de 1510, donde recivio el martirio este Apostol, seria llamado por algunas partes Thomas; pero luego qe. en el de 1523, hallaron su Santo Cuerpo, con la lanza, ynstrumento de su martirio, y la piedra cortada en forma de cruz, teñida de sangre, y con los caracteres antiguos qe. decian= habiendo venido á este país Thomás varon divino a dar noticia del verdadero dios, y obrado pº. este fin grandes milagros, fué muerto por los infieles en esta piedra = desde este acontecimiento pues comenzose á llamar a la ciudad de Meliapur, de Sto. Thomé, o fuere pr. qe. realmte. se la habian tomado alos caracteres qe. viven [?] de esta parte del Ganges.

Sto. Thomé se llama una Isla en Africa en el Golfo de Guinea, descubierta pr. los portugueses en 1495 de casi doce leguas de diámetro.

Empero acercándome mas, tenemos en el Reino de Galicia cincuenta y siete parroquias, de cuías es Patrono este Santo, y todas los llevan y llaman S. Thomé, menos cuatro de ellas qe. lo llaman y escriven Santo Thomas; pero es de advertir, qe. estas cuatro tienen un mismo nombre la Parroquia en el mismo obispado, y no, cuando es en distinto, verv. g. en Lugo hai dos Parroquias llamadas Broza con este Patrono, y asi, a una se llama Santo Thomas, y al de otra Sto. Thomé, en Santiago dos Quirezas al de uno Sto. Thomé y al de otra Santo Thomas, pº. distinguirlas, y así las otras dos; pero no se observa esta diferencia siendo de distintas diócesis las Parroquias de un mismo nombre llevando y llamando a todas en tal caso en nombre de su Patrono Sto. Thomé.

2º. En esta Parroquia y en todas las mas qe. le rodean con quantos hablan de ella la invocan **San Thomé**, y ninguno Thomás, sea pr. qe. es mas facil la pronunciación, ó pr qe. así lo aprendieron de sus antepasados, ó por otras razones de que estarán persuadidos virtualmente qe. yo ignoro, y en tal caso vale aquella regla gramatical, *Orator patria doctum ne spreverit usum.*

3º. Y ultimamte. desde el Cura Dn. Juan Espinosa el mas antiguo qe. se reconoce de estas parroquias, es decir, desde el año de 1570, continuaron todos sucesivamte. usando del nombre de Thomé sin intermisión alguna, hasta Dn. Angel de Penas año de 1800, qe. fué el primero qe. comenzó a usar cuando de Thomé cuando de Thomás sin fijarse en ninguno, á este siguió el

Ecónomo Perez año de 1818, abrazando (á caso sin advertirlo) el de Sto. Thomás: Castiñeiras, en 1832, no se paró en ello e imitó a su antecesor, sin reparar que habiendo pasado 230 años sin novedad este Patrono con el nombre de Sto. Thomé, la variación qe. llevaba desde 32 años a esta parte era despreciable, y esta solo en los escritos parroquiales, pues en el hablarle conservaba su/ mismo nombre antiguo; en este conflicto me hallé el principio, qe. de meditado detenidamente atendiendo alas sencillas claras y terminantes razones qe. van indicadas me determiné apartar de los tres ultimos mis predecesores, y adherirme alos diez y seis anteriores en la denominaⁿ. del Santo Patrono, los que así m°. lo habrán recibido delos suos, ps. en su escrito de 1507 he leído yo mismo Sto. Thomé, caso qe. lo dicho en el numero primero y 2do. fuesen insuficientes.

Mi opinion finalmte. es qe. este Patrono de Vilariño se debe llamar y escribir Sto. Thomé, y de ningún modo Sto. Tomás, a que añado qe. havien- do once Vilariños en Galicia, seis de ellos Parroquias, faltando cautela de sus nombres anteriores llegaran a confundirse. Esto no obstante cada quis- que [sic] queda en libertad de elegir facite quod vobis libet peccare nemini li- cet et ideo lo firmo de more en Sto. Thomé de Vilariño y febrero 2 de 1838."

[asdo.: Franc°. Ant°. Paredes].

(Libro de Beredas, allanamientos... de Vilariño y Lucí,
fol. 4 v^a., 5 a^o.)

Aínda fai un engadido máis ó seu estudio:

"Nota. En Madrid hay allí una calle llamada de Sto. Thomás qe. va desde la de Atocha, frente al cement°. de Sta. Cruz esquina ala carcel de Corte, hasta la Calle de la Concepción Geronima. Y otra Calle llamada de Sto. Thomé, desde la plazuela de las Salesas, ala Calle de Piamonte. En Ma- drid no se usa el gallegismo [sic], ergo Thomé no es solamte. termino galle- go... Dentro de las Parroquiales de Sto. Thome el Castellanism con ecistir esencialmente.

O crego Francisco Paredes tamén era párroco de Sta. Mariña de Lucí, o anexo de Vilariño. Chama a atención como, sen embargo, nesta parroquia non respectou a denominación popular da patroa e preferiu dar por boa a cas- telanización. Ademais dá por certo, equivocadamente, que Lucí procedía de "Lucía" (nos documentos en latín da *Historia Compostelana* era LUCIDIS).

"Luci.

La Iglesia Parroquial de Sta. Marina de Luci perteneció al Arziprestazgo del Giro dela Rocha, hasta que el Illmo. S^{ro}. D. Miguel Esgueva, Arzobispo y S^{ro}. dela Ciudad y Arzobispdo. de Santiago, la unió al de Rivadulla, al que ya lo estaba su principal Sto. Thomé de Vilaríño, incorporando las dos de este modo al referido Arciprest^o. de Rivadulla, como lo marcó en su santa visita de 24 de Julio de 1724 puesta en el Libro de la Fabrica de Vilaríño f°. 29 v°. qe. comienza en el año de 1594 y acaba en 1788.

Así mismo consta de los Libros parroquiales y actos de Visita qe. hasta principios del Siglo XVIII ó muy cerca, la Parroquia de Luci (ó Lucta en su origen llamada) era la principal, y por consigte. Vilaríño su unido, cuia variación hicieron los curas, acaso pr. hacer su resid^o. en esta. Y del m^o. modo la provision de este Curato eclesiastico o del Colegio de Sta. Maria de Conxo asi dhas. visitas."

(Libro de Beredas, allanamientos... de Vilaríño y Luci', fol. 5 v^a.).

Neste mesmo 'Libro de Beredas' o párroco Francisco Paredes preocupase por escribi-la vida de Sta. Mariña, santa galega, con todo detalle (emprega uns 14 folios: do 29 a^o ó 43 a^o). Non foi esta unha colleita propia, pois limítase a copia-lo que escribiu, contra 1757, o bispo de Ourense Fr. Juan Muñoz de la Cueba: *Vida de Santa Marina V. y M. Patrona Titular de Luci, escrita pr. Dn. Fr. Muñoz de la Cueba Obispo de Orense.*

Klaus Bochmann: *Regional- und Nationalitätensprachen in Frankreich, Italien und Spanien*, Leipzig: Verlag Enzyklopädie, 1989 (Abhandlungen zur Sprache und Literatur, Vol. 28), ISBN 3-324-00318-0, 219 páxinas.

A universidade de Leipzig convertiuse, hai uns anos, nunha especie de centro de investigación sobre a problemática das linguas minoritarias nos países románicos, e isto sobre todo gracias ós traballos de Klaus Bochmann, quen dedicou tamén algún estudio ó galego¹. Froito do seu interese por estas linguas e síntese dos traballos anteriores é este libro, no que se comparan as situacións de Italia, de Francia e de España², cun total de 16 linguas ordenadas polos estados onde se falan (por iso o basco aparece dúas veces e o catalán tres, o cal é unha boa solución dadas as situacións completamente distintas nos diferentes países). Só fala das linguas comunmente aceptadas como tales e non das que xeralmente se consideran aínda como dialectos como p.e. o bable ou o piemontés, limitándose entón o traballo no caso da Península Ibérica ás linguas basca, catalana e galega.

O libro consiste en tres partes: unha primeira, que define o marco teórico e que aclara a terminoloxía necesaria para a descrición das respectivas linguas. Na segunda parte descríbense as situacións das linguas de Francia, Italia e España, lingua por lingua, con informacións sobre o número dos falantes e o territorio, algunhas particularidades da estrutura e da variación dialectal, a historia política do territorio, a historia da literatura e da conciencia lingüística (en realidade, sobre o estatus das respectivas linguas ó longo da historia) e sobre a situación sociolingüística actual. Conclúe cunha síntese, unha visión paneuropea da historia das linguas minorizadas, onde chega -con Marcellesi- á conclusión de que o futuro das linguas está nunha situación de bilingüismo e onde rexeita a solución de sociedades monolingües das linguas minoritarias (¿minoritarias respecto a que?) para non se illaren das linguas estatais do conxunto político ó que pertencen: "Zwei- und

¹ Cf. Klaus Bochmann: "En torno al problema de la normalización del gallego contemporáneo", *Linguistische Arbeitsberichte* 40 (1984), pp. 2-15; "Xosé Neira Vilas, Galicien und die galegische Literatur" en: Xosé Neira Vilas: *Tagebuch einer Kindheit in Galicien*, Leipzig 1984, pp. 87-118; e a tese sobre a formación da norma galega dirixida por el de Sabine Albrecht: *Untersuchungen zum Sprachwandel in Galicien: die Herausbildung der galegischen Standardnorm*, Tese de doutoramento, Jena 1990, publicada na editorial Romanistischer Verlag en Bonn no ano 1992 baixo o título *Die Standardnerus des Galicischen*.

² Cf. tamén os traballos de Meic Stephens: *Linguistic Minorities in Western Europe*, Llandysul/Wales, 1976, de Santiago Petschen Verdaguer: *Las minorías lingüísticas de Europa occidental*, Vitoria, 1950, e Harold Haarmann: *Soziologie der kleinen Sprachen Europae*, Hamburg, 1973.

Mehrsprachigkeit ihrer Sprecher ist die einzige Überlebenschance für Minderheitensprachen" (p. 206)³.

Primeiro, hai que dicir que é un mérito tratar tantas situacións distintas nun mesmo libro, porque permite ó mesmo tempo ve-lo parentesco das situacións, o paralelismo de moitos fenómenos da historia europea e maila diferenza, moitas veces considerable e dada polos máis diversos factores (economía, illamento, tradición escrita, diversidade dialectal etc.). Os dous capítulos máis orixinais son o primeiro e o último. No primeiro discútese algúns prexuízos sobre as linguas minoritarias: rexéitase a idea de que o individuo pode cambiar dunha lingua á outra sen estar exposto a un conflito -ás veces grave- de identidade (Bochmann resume aquí sobre todo as ideas de Ninyoles), rexéitase a idea de que nos tempos modernos fai falta unha soa lingua para a comunicación internacional, xa que a lingua como factor de identificación cun grupo é tamén factor de identidade social, rexéitase o prexuízo de que o bilingüismo pode crear problemas psicolóxicos para o individuo, xa que os problemas non son problemas do bilingüismo en si senón do estatus e da discriminación social das linguas, discútese -unha vez máis- o eterno problema da distinción entre lingua e dialecto, chegando a un esquema interesante de varios factores determinantes (distanciamento tipolóxico, existencia dunha norma codificada, funcións do uso, conciencia lingüística operativa -confundindo o termo "tipolóxico" -como ó longo de todo o traballo- con "estructural" ou simplemente "lingüístico"); critícanse -con razón- como moitas veces demasiado esquemáticos os termos de *diglosia* e de *bilingüismo* e dáse unha definición dos termos *nación*, *nacionalidade* e *minoría*, e aquí fai unha interesante distinción entre nacionalidades -que son todas as minorías das que fala- e nacións, que -na súa opinión- son grupos con suficiente conciencia nacional colectiva, con territorio suficientemente grande, poboación numerosa e recursos económicos suficientes como para facer vantaxosa a creación dun estado independente. Os únicos dous casos de Europa en que lle parecen dadas estas condicións son o de Cataluña e -xa con dúbidas- o País Basco (p. 32).

O segundo capítulo, a parte central do libro, describe a situación das respectivas linguas. O que máis cómpre criticar aquí -e xa se fixo noutras recensións do libro- é a falta de homoxeneidade na descrición das respectivas linguas, a grande diferenza de extensión das descricións e a case ausencia de descricións de factores lingüísticos⁴. Hai linguas, como o flamenco en Francia ou o eslovénico en Italia, que se tratan en poucas páxinas, mentres que outras -nótanse as preferencias do romanista

³ "Bilingüismo ou multilingüismo son as únicas posibilidades de supervivencia para as linguas minoritarias."

⁴ Así, Zarko Muljacic critica na súa recensión en *Italienisch* 23 (1990), pp. 74-77, a falta de coñecementos sobre a actualidade das linguas de Italia e a falta dalgunhas obras básicas na bibliografía, e Hans-Ingo Radatz propón na *Zeitschrift für Katalanistik* 3 (1990), pp. 254-256, que se faga un segundo volume para trata-las características lingüísticas.

Bochmann- como o occitano, o corso (un dos mellores capítulos) ou o galego se tratan con moita máis extensión. En xeral, faltan moitas veces informacións sobre o presente das linguas, chegando as últimas normalmente ata principios da década dos anos oitenta; no caso dalgúñas situacións (como as de España) houbo xa moitos cambios desde entón. Ademais, atópanse moitos detalles pouco exactos, basados en traballos demasiado pouco científicos ou ata equivocados. Cito nada máis algúns exemplos do capítulo sobre o galego: non sei en que se basea a cifra de 2,8 millóns de galegofalantes nun método de galego de 1985⁵, pero esta cifra cítase en tantos traballos que habería que busca-la súa orixe (p. 151). No parágrafo sobre a situación lingüística cítanse só dous trazos "típicamente galegos": a falta de vocais nasais e a ausencia de sibilantes sonoras (p. 152). Faltarían só catro frases máis para chegar a unha verdadeira caracterización. En canto á situación dialectal, só se cita un libro de Zamora Vicente onde non se fala do galego⁶ e un traballo de Carballo Calero de 1981 que se basea en investigacións dos anos sesenta (p. 152): non se fala dos múltiples traballos realizados ó longo dos anos setenta e oitenta no marco da preparación do ALGa. Non se fala da historia entre os séculos XV e XIX. *A gaita galega* non é de Antonio Villar Ponte senón de Xoán Manuel Pintos Villar (p. 155), non sei se é certo que Pintos non sabía da existencia dunha literatura galega medieval, xa que na solapa do seu libro cita ó Marqués de Santillana, que fala da poesía medieval⁷. Fálase de Rosalía, Curros e Pondal como se tivesen case un mesmo papel dividido en tres (ademais, *Queixumes dos piños* son *Queixumes dos pinos*). En *Nós* non se publica unha tradución de *Ulises* senón só a dalgúns capítulos (p. 157). A descrición das primeiras décadas do século XX é demasiado curta. Moito mellor lograda é a descrición da posguerra e da actualidade, onde só faltan as últimas evolucións e onde se atopa algunha que outra inexactitude ou falta de actualidade: non é certo que hai un xornal diario enteiramente en galego desde o ano 1983 (p. 163), o nome oficial das normas de 1982 non é "Acordo ortográfico", a produción de libros galegos aumentou moitísimo nos últimos anos⁸ etc.

Unha das partes máis interesantes é o último capítulo, un excelente resumo sociolingüístico da historia das linguas minoritarias europeas, aínda que non me parecen moi evidentes os catro factores que xulga determinantes para o destino das linguas minoritarias (p. 183). Poderíanse resumir, con máis claridade, nun único criterio: decisivo para o destino dunha lingua en calquera situación histórica é o grupo que a fala e o seu poder fronte a outros grupos.

⁵ Colectivo Seitura: *Lingua Galega*, Vigo 1985, p. 42.

⁶ Cítase a 2ª edición de *Dialectología española*, que, ademais, non é de 1979 senón de 1967.

⁷ "Cualesquier decidores o trovadores de estas partes agora fuesen castellanos andaluces o de la Estremadura todas sus obras componian en lengua gallega."

⁸ Cf. Xabier Senín: "500 libros galegos", *Grial* 107 (1990) pp. 381-386.

Con todo, o libro de Bochmann non deixa de ser un traballo de moito interese porque fornece nun manual moi comprimido unha visión xeral sobre a situación histórica e actual das linguas non estatais dos tres países. Como o alemán adoita ser unha barreira impasable para a maioría dos lectores galegos e españois en xeral, paréceme de interese unha tradución do libro, que ó mesmo tempo daría a posibilidade de corrixilo e de o aumentar e actualizar.

JOHANNES KABATEK

Portas, Manuel: *Língua e sociedade na Galiza*, Edicións Bahía, A Coruña, 1991, 226 páxs.

Língua e sociedade na Galiza, como o seu propio autor nos di na presentación, ten como obxectivo fundamental ofrecer unha visión de conxunto do fenómeno sociolingüístico na nosa sociedade. Está estruturado en sete temas que se agrupan en dúas partes. A primeira parte, que comprende os dous primeiros temas, trata conceptos básicos de Sociolingüística. A segunda, que comprende os cinco temas restantes, analiza o fenómeno sociolingüístico en Galicia no seu aspecto histórico (temas 3, 4 e 5) e a situación actual (temas 6 e 7). Ó final de cada un dos temas aparecen unha serie de textos complementarios.

No tema 1 o autor ocúpase da funcionalidade dunha lingua e distingue, seguindo a J.M. Sánchez Carrión, sete funcións matrices en que se debe concretar esa funcionalidade xeral, pois é evidente que existe unha relación directa entre as funcións que desempeña unha lingua e o seu prestixio social.

Relacionados coas funcións da lingua trata logo dous aspectos importantes:

a) en primeiro lugar, a loita lingüística e as dúas posicións perante ela, que son: uniformismo lingüístico e ecoloxismo lingüístico;

b) en segundo lugar, o equilibrio lingüístico e os principios fundamentais para conseguilo seu obxectivo: que cada unha das linguas do mundo desempeñe no seu propio territorio a totalidade de funcións posibles que pode exercer unha lingua.

Remata o tema cos catro grupos sociolingüísticos que se poden establecer desde o punto de vista da aprendizaxe dunha lingua.

No tema 2 céntrase en tres conceptos básicos: bilingüismo, diglosia e normalización lingüística.

Despois de aclarar que cando nunha comunidade ou territorio encontramos dúas linguas asentadas estamos ante un feito "antinatural" que non se xerou dunha maneira espontánea, senón que é produto do pasado sociopolítico desa comunidade

(p. 25) pasa a ocuparse dos fenómenos ós que pode dar lugar a existencia de dúas linguas nunha mesma comunidade.

Estudia primeiramente o bilingüismo e os factores que determinan as diferencias entre as distintas situacións bilingües. Distingue un bilingüismo individual e un bilingüismo social; dentro deste último pode darse o fenómeno de colingüismo.

A seguir aborda a diglosia, os seus tipos e os grupos sociolingüísticos posibles nunha situación de diglosia.

Considera a normalización lingüística como a única alternativa posible para a supervivencia das linguas autóctonas; esta normalización dependerá para o seu avance de tres procesos: o da acción institucional, o da acción colectiva non institucional e o da acción individual.

No tema 3 empeza facendo unha análise da situación lingüística no noroeste hispánico antes da chegada dos romanos ata o nacemento da nosa lingua (arredor do ano 800). Esta lingua, continuación do latín oral, será de momento a lingua dos rexistros informais, unha lingua falada pero non escrita.

Analiza a continuación a Época Medieval, en que o galego-portugués, igual có resto das linguas romances, comeza a ser empregado nos usos formais como lingua escrita: nos documentos privados, nos documentos públicos de institucións civís, no mundo da xustiza e mesmo na igrexa. Paralelamente desenvólvese unha poesía lírica en galego-portugués, cultivada non só por galegos e portugueses. Tamén comeza a ser utilizado como lingua da narrativa, da prosa historiográfica... Remata facendo un resumo das características sociolingüísticas desta época.

Repasa logo o acontecido no período que coñecemos por Séculos Escuros, observando como unha serie de acontecementos histórico-políticos transformarán a situación sociolingüística de Galicia. O uso do galego vai desaparecendo nos documentos privados no XVI, nos documentos públicos, na igrexa (actos relixiosos e ensino), e tamén na literatura: a partir da segunda metade do XV e durante máis de 300 anos a lingua escrita polos galegos será o castelán, agás moi raras excepcións. O galego só pervivirá na literatura popular de tradición oral.

O galego, desprezado polos ámbitos sociais elevados, afastado do mundo da cultura e da universidade, dos usos escritos, dos costumes lingüísticos dos representantes da administración e da igrexa, será a lingua das camadas populares da sociedade e o seu uso restrinxirase ó nivel oral. Esta situación en que vive o galego comeza a ser denunciada na 2ª metade do XVIII polos Iustrados.

No tema 4 estudia o século XIX. Tras expoñe-los primeiros usos escritos do galego na primeira metade do XIX para actividades puramente propagandísticas e literarias, presta atención ás dúas fases dunha corrente de pensamento que reivindica a personalidade diferenciada de Galicia: o Provincialismo e o

Rexionalismo. Examina a diferenza fundamental entre elas. Así, mentres o Provincialismo argumenta a personalidade diferenciada do pobo galego en factores como a historia, a paisaxe, a economía..., pero non considera a lingua un factor individualizador en que asenta-las bases da nacionalidade, para o Rexionalismo o galego é a alma e o espírito da comunidade e, polo tanto, un dos labores máis importantes que se propoñen é a recuperación social do galego.

Constata como alentado por este movemento o galego renace para os usos escritos no mundo da literatura (o Rexurdimento, con *Cantares Gallegos*, 1863, de Rosalía de Castro) e do xornalismo (*O Tío Marcos da Portela*, 1876, primeiro xornal escrito integramente en galego).

Analiza tamén as importantes variacións na utilización e valorización social do galego como consecuencia das transformacións sufridas pola sociedade galega. Prodúcese unha progresiva penetración do castelán na sociedade ó longo da segunda metade do XIX, fundamentalmente nos núcleos urbanos e, dentro deles, entre a burguesía e as clases medias, debido a factores socioeconómicos e ideolóxico-políticos da época. Ligada á castelanización esténdese a infravaloración do emprego do galego entre os galego-falantes, que se ruborizan ó empregar en determinados contextos "importantes" a súa propia lingua.

No tema 5 aborda o século XX, distinguindo nel 4 fases e estudando cada unha delas. Á última fase, iniciada no período constitucional, dedica os 2 temas seguintes.

Antes de estudia-la primeira fase fai un repaso ó acontecido nos primeiros anos do século, que non supoñen un avance social importante na recuperación social do galego. Menciona, entre outras, a fundación da Real Academia Galega (1906).

Pasa logo á primeira fase (1916-1936), en que salienta o nacemento das Irmandades da Fala e os seus logros, entre eles o *Manifesto da Asemblea Nazonalista de Lugo*, considerado o documento fundacional do nacionalismo galego; tamén o labor dos homes do Grupo Nós (auténticos protagonistas da universalización e da europeización da cultura galega, e da súa lingua), do SEG (inauguran o uso do galego na ciencia e na investigación), e a fundación do Partido Galeguista. Conclúe coa recuperación funcional do galego nesta 1ª fase do séc. XX.

Caracteriza a segunda fase (comezo da ditadura-anos 50) pola perda das novas funcións gañadas para o galego na 1ª fase, pola tendencia negativa do prestixio social da lingua e pola persecución do galeguismo. Serán os galeguistas do exilio os que continúen en terra allea o labor de recuperación lingüística comezado na fase anterior.

Polo que respecta á terceira fase (anos 50-1975), logo de indica-la lenta recuperación nos ámbitos culturais nos anos 50, subliñando a importancia da editorial Galaxia, salienta o nacemento das primeiras asociacións culturais e a posterior creación dos primeiros partidos nacionalistas da posguerra; tamén considera a

creación na Universidade de Santiago da Cátedra de Lingua e Literatura Galegas (1965) e do ILG (1968). Aquí convén facerlle unha observación ó autor, e é que o ILG créase en 1971 e non en 1968, como di. Institución á que, por outra parte, non lle dá ningunha importancia: máis ben parece que non existe nin fai ningún traballo sobre a lingua galega, pois cando no tema 7 analiza o papel desempeñado polas distintas institucións no proceso de normalización lingüística, o ILG non aparece nin sequera mencionado, fronte á análise detallada que fai das actividades desenvolvidas por institucións como a MNL, AGAL... e á mención de colectivos como ARO, a Associação Meendinho... (pp. 205-209).

Paralelamente a estes acontecementos históricos prodúcense importantes transformacións no seo da sociedade. Analiza, xunto a factores anteriores, outros novos que actúan como axentes desencadeantes do aumento da castelánización.

No tema 6 describe a complexa situación sociolingüística actual de Galicia, que presenta indicadores sociolingüísticos negativos e positivos. Entre os negativos sinala a perda de falantes de lingua materna galega, a timidez con que avanza o proceso de normalización lingüística e a escasa penetración do galego nos usos públicos desenvolvidos por axentes de titularidade privada. Entre os positivos, o incremento da presenza do galego na vida pública, a oficialización da lingua, a proliferación de colectivos que defenden a normalización...

Fai logo un estudio das funcións que desempeña a lingua galega na sociedade actual: a) a función de identidade, b) a familiar, c) a laboral, d) a local, e) a institucional, f) a cultural e g) a internacional. Dedícalle unha maior atención á función institucional, analizando o comportamento lingüístico dos organismos e institucións oficiais (a Xunta e o Parlamento, os Concellos, as Deputacións, o Goberno do Estado e institucións que dependen del, e os organismos oficiais da Comunidade Europea); das organizacións sociais non oficiais (os partidos políticos, os sindicatos, as organizacións empresariais e as entidades bancarias); do mundo da Xustiza; da educación; da relixión e dos medios de comunicación (xornais, revistas, radio e televisión).

No tema 7 continúa coa situación actual e aplica os conceptos de bilingüismo e diglosia á realidade lingüística galega. Segundo o autor, na Galicia actual existe unha alta porcentaxe de poboación que domina, con diferentes niveis de destreza e, na maioría dos casos, dunha maneira incompleta, as dúas linguas. A este (semi-)bilingüismo individual superponse un bilingüismo social, que se exterioriza como tal fenómeno nunha distribución do uso das dúas linguas, dependendo das funcións, dos contextos e/ou do interlocutor co que se establece o contacto lingüístico. Dáse, por tanto, unha diglosia inestable e conflictiva.

A seguir aborda o proceso de normalización lingüística do galego, no que se produciron nos últimos tempos modificacións importantes. O galego avanzou en

determinados campos da vida comunitaria, mentres seguiu a retroceder como primeira lingua dos galegos. Cómpre non esquecer que os avances na normalización lingüística camiflan paralelos ó desenvolvemento e expansión das ideas galeguistas e das organizacións que as defenden.

Revisa logo a actividade desenvolvida polos diferentes sectores que interveñen no proceso: a acción institucional do poder político, a acción colectiva non institucional e finalmente, a acción individual.

Así, analiza o papel desempeñado polas institucións oficiais, que son as que conforman o nivel máis importante de acción sociolingüística (Concellos, Xunta, Parlamento Autonómico, Administración Estatal e Institucións Europeas). En canto ás institucións políticas autonómicas, a Xunta e o Parlamento Galego, cómpre dicir que, a excepción das medidas aprobadas no Parlamento a iniciativa dos grupos políticos parlamentarios, o poder político, exercido pola Xunta de Galicia, canaliza a súa actividade en materia lingüística a través da Dirección Xeral de Política Lingüística. Considera o autor que, logo de varios anos de existencia, e en comparación con organismos semellantes noutras comunidades do Estado con lingua propia, a Dirección Xeral de Política Lingüística presenta uns resultados moi pobres no que se refire ó traballo normalizador desenvolvido. Cita, entre outras causas, a carencia dunha liña definida de actuación sociolingüística e a escaseza de medios económicos destinados a esta finalidade.

Fai logo un repaso da lexislación en materia lingüística desde a *Ley General de Educación* (1971) ata o Decreto 173/1982, sobre Normativización da Lingua Galega, que estableceu como normativa oficial para o galego o acordo asinado entre a RAG e o ILG en 1982; que resultou e resulta aínda hoxe en día polémico.

Despois de aclararnos que a acción do poder político non abonda para levar adiante un proceso normalizador, senón que é necesario o impulso decidido de colectivos cidadáns, de grupos de persoas que se unan para servir de motor ó avance da lingua en sectores concretos, considera que en Galicia estes colectivos non oficiais foron e son o principal axente da recuperación e do desenvolvemento social do galego. A continuación centra a atención nos principais agrupamentos galeguistas que loitan polo proceso de normalización.

Remata facendo fincapé na acción individual: considera que o obxectivo normalizador non se podería lograr se o individuo non asumise o seu papel transcendente no proceso, e que sen o uso cotidiano, sen a vontade e a práctica individuais, o proceso de normalización lingüística non acadará o seu obxectivo final.

Conclúe o tema cunha consideración importante: "o futuro da lingua, o futuro da nosa identidade está nas nosas mans, nas mans de todos e cada un dos galegos" (p. 210).

En resumo, o libro cumpre o obxectivo que o autor se propuña na presentación. Constitúe un libro útil para todos aqueles que se queiran achegar ó feito

sociolingüístico galego. A súa lectura resulta clara e amena. Conta ademais con textos de apoio ó final de cada tema. Ademais de consultiva, cumpre unha función docente e pedagóxica.

BEGOÑA TAJES MARCOTE

Ronald Wardhaugh. *Introducción á sociolingüística*. Traducción de Mario Cal Varela sobre a 2ª edición. Santiago: Universidade de Santiago - Servicio de Publicacións e Intercambio Científico. 1992. 441 p. (Lingua Franca; 1). Orixinal en inglés: 1986 (1ª ed.), 1992 (2ª ed.).

Esta traducción é a primeira dun proxecto máis amplo que pretende verquer ó galego textos de Lingüística, principalmente de correntes "novas" ou pouco coñecidas no ámbito científico peninsular. A selección de textos e obras para traducir debe rexerse por unhas preferencias ben definidas que permitan rendibilizar o esforzo que supón, e que se ve incrementado no caso do galego pola limitación do seu mercado. Algunhas desas pautas son: o valor da obra -fortemente subxectivo-, as necesidades e lagoas que pode satisfacer, o seu mercado potencial e, relacionado con isto, o feito de que non se atope en linguas próximas á nosa. O equipo responsable do proxecto (integrado por Mario Cal Varela, Milagros Fernández Pérez, Xabier Fernández Polo e Gabriel Rei Doval) terá como principais criterios de selección a perspectiva globalizadora e a calidade científica dos textos orixinais. Coido que esta obra que hoxe reseño se axusta satisfactoriamente a eles.

A calidade científica do libro de Ronald Wardhaugh vén avalada polo seu uso en universidades de todo o mundo como texto introdutorio á sociolingüística, e por sete reimpresións e unha segunda edición corrixida e acrecentada desde o ano 1986 ata o 1992.

Ademais, cubrirá un baleiro tanto no ámbito académico e investigador (moi necesitado de obras introdutorias e didácticas) coma no ámbito xeral do lector galego. En Galicia, o discurso social sobre a lingua tivo nos últimos tempos achegas que significaron unha diversificación e/ou profundización e, polo tanto, un indubidable enriquecemento respecto das liñas seguidas (escasas e limitadas pola mesma realidade editorial e nacional de Galicia). Sen embargo, carecía de obras que recollisen a diversidade da sociolingüística moderna: as visións e os traballos que primaban en Galicia -e no Estado- circunscribíanse á corrente cuantitativa, á macrosociolingüística e a cuestións de educación, substitución, identidade, planificación e política lingüísticas. O ensaio, a referencia á propia realidade, as consideracións político-sociolóxicas e as históricas capitalizaron o panorama. Isto en si non era obstáculo para o desenvolvemento das técnicas de recollida e análise de datos, nin para a ampliación do obxecto de estudio e das perspectivas de enfoque,

pero si ocupou esforzos e atención que poderían dirixirse nestoutras direccións. Se ben a fenomenoloxía, a etnometodoloxía, etc., tiveron acollida e reflexo na socioloxía, na filosofía e na psicoloxía, a sociolingüística resistiuse debido a diversos factores. Na península, só algunhas traducións mantiveron viva unha certa conexión coa actualidade da disciplina. Nos últimos tempos empeza a reflectirse na produción científica esa diversidade; a ese proceso de comprensión, globalidade e actualización vén axudar indubidablemente esta obra, ademais de aproximarnos a realidades lingüísticas distintas da nosa.

Por último, o seu mercado potencial rebasa o estrictamente académico, xa que pode interesar a aqueles preocupados pola realidade viva da linguaxe, pola planificación das linguas e pola sociolingüística en xeral, e pode tamén satisfacer a carencia en linguas próximas dun manual destas características.

Xa Wardhaugh recoñece na "Introducción" a dificultade de determinar en poucas palabras que é e que abrangue a sociolingüística. Definicións como as que opoñían sociolingüística e socioloxía da linguaxe non parecen ter hoxe moito sentido nin desde a práctica real dos investigadores nin desde a adecuación ó obxecto de estudo, demasiado complexo como para reduci-lo metodoloxicamente dese xeito. O problema non é que a sociolingüística sexa un campo relativamente novo, senón que os temas e ámbitos que trata están ampliándose e reformulándose continuamente. Wardhaugh presenta unha sucesión de capítulos tematicamente diversos que pretenden aclarar a relación entre lingua e sociedade (se é que é posible concebilas independentemente, como parece que fai ás veces). Quere acadar unha visión global e integradora, o que xustifica a aparente falta de unicidade do conxunto: os capítulos succédense tocando diversas metodoloxías (correlacional, análise da linguaxe natural, etc.), enfoques (interaccionista, variacionista, macro- e microsociolingüística, etc.), áreas de estudo (planificación, etnografía, solidariedade e cortesía...), realidades lingüísticas (pidgins, crioulos, contacto de linguas...), etc. Esta organización da obra permite que o lector aborde individualmente cuestións que lle poden resultar atractivas ou de interese, e que poida poñer cada capítulo en relación con outros afíns e co conxunto da obra.

A *Introducción á sociolingüística* organízase en 16 capítulos máis unha bibliografía xeral. Á "Introducción" (cap. 1) séguenlle outros 15, nos que trata a cuestión da lingua, dialectos e variedades lingüísticas (cap. 2), os pidgins e os crioulos (cap. 3), a elección de código (cap. 4), as comunidades lingüísticas (cap. 5), a variación rexional e social (cap. 6), os estudos de variación (cap. 7), o cambio lingüístico (cap. 8), a relación entre lingua e cultura (cap. 9), a etnografía e a etnometodoloxía (cap. 10), a solidariedade e a cortesía (cap. 11), a conversación e o acto de fala (cap. 12), a relación entre lingua e sexo (cap. 13), a lingua e a desvantaxe (cap. 14) e a planificación lingüística (cap. 15). Na conclusión, fai un repaso ós diferentes tipos de datos e ós xeitos de obtelos e analízalos: remata defendendo a necesidade de non apoiar só unha corrente ou unha perspectiva, senón de promover a

pluralidade de enfoques e métodos que contribúan á difícil comprensión da lingua como entidade viva.

A finalidade do libro non é profundizar nos temas que presenta, mais tampouco ser un mero libro de divulgación. O seu valor reside en tres elementos: o primeiro, a súa visión globalizadora e integradora, ampla e non restrictiva; o segundo, que se basea nos estudos xa feitos e non só na reflexión teórica; o terceiro, o carácter profundamente didáctico da obra, que se aprecia sobre todo nas cuestións de debate que presenta ó final de cada apartado.

En canto ó primeiro, está exemplificado perfectamente co seu rexeitamento da división entre socioloxía da linguaxe e sociolingüística, opoñendo a súa opinión á de Peter Trudgill e posicionándose do lado de R. A. Hudson (o que subliña ese carácter integrador e plural). A súa visión globalizadora opónse á visión restrictiva que ofrecen os manuais de Carmen Silva-Corvalán (1989) e Humberto López Morales (1988) dentro da tradición variacionista en español, ou á menos restrictiva de Peter Trudgill (1974, 1983) na bibliografía en inglés.

O segundo elemento constitúe o baseamento da súa liña discursiva. Non é habitual que os manuais de sociolingüística constrúan o seu discurso baseándose na presentación teórica; antes ben, si o é a referencia á práctica sociolingüística e a traballos específicos. No manual de Ronald Wardhaugh o equilibrio entre a presentación de traballos e cuestións prácticas e a presentación teórica e exesética consegue un produto onde non se cae nin na sucesión atomista (de traballos e cuestións diversos e sempre limitados no número) que non permite ver o conxunto -o bosque-, nin na reflexión teórica sen referentes prácticos -onde falla a percepción das árbores-. A presentación dos traballos concretos apoia diversas perspectivas ou reflexións, e leva a elas naturalmente. Ese equilibrio sitúao entre o que sería un manual baseado nas cuestións prácticas e nos exercicios como é o de Janet Holmes (1992), e un manual onde prima a exposición e o discurso teórico coma é o de Ralph Fasold (1984, 1990).

Por outra banda, a linguaxe da versión orixinal é fluída, case coloquial e fácil de comprender e seguir, isto xustifícase no texto inglés polo tipo de lector ó que se dirixe (universitario), e pola concepción da obra (texto introductorio). A versión galega mantén en grande medida esas cualidades.

O terceiro elemento é o do didactismo. O lector para o que está pensada a obra é fundamentalmente universitario, alumnos que sigan un primeiro curso ou un curso introductorio de sociolingüística. Os temas seguen unha orde lóxica e coherente, e poderíamos establecer diferentes bloques que respectarían a contigüidade establecida. En cada capítulo presenta primeiro a concepción do problema e aclara cuestións básicas, para logo abordar diferentes aspectos dentro do marco establecido. Así, o capítulo 9, que ten o título de "Lingua e cultura", trata primeiro esta cuestión na súa xeneralidade e fixa o concepto de cultura, para logo ocuparse de "A hipótese de Whorf", "Os sistemas de termos de parentesco", "As

taxonomías", "A terminoloxía cromática", "A teoría dos prototipos" e "O tabú e o eufemismo", cada un deles seguido dunha serie de proposicións de traballo e cuestións de debate.

Como se ve, os puntos tratados teñen que ver con temas, liñas de traballo ou cuestións que foron obxecto dunha considerable cantidade de estudos en lingua inglesa, que semellan de grande importancia ou que poden despertar interese. Percíbese facilmente a intención de que o dito resulte atractivo e motive traballos e reflexións. A lectura e o seguimento dos temas son fáciles: os problemas teóricos e prácticos preséntanse con sinxeleza e con exemplificacións aclaratorias (cando eses problemas non son presentados directamente polos mesmos exemplos), e Wardhaugh tenta recoller as perspectivas de futuro e as insuficiencias que sempre motivan ó neófito. As citas bibliográficas ó longo do texto non son excesivas en número, e complementáanse cunha bibliografía guía ó final de cada capítulo e outra máis ampla que pecha a obra, de moita utilidade para aqueles que se sintan atraídos por calquera -¿por que non todos?- dos temas tratados.

As numerosas reseñas que se fixeron sobre a obra apuntaron varias imperfeccións e insuficiencias. Algunha delas pódese xustificar pola imposibilidade para unha obra introductoria de abarcar tódalas cuestións implicadas: tal é o caso da ausencia de referencia a certas metodoloxías, e o escaso tratamento (segundo os sociolingüistas americanos) das linguas indias americanas (pola contra, outros critican o uso exclusivo de literatura científica en inglés). Outras críticas son máis puntuais, como o feito de que non se mencione a pragmática polo seu nome en ningún momento e algúns pequenos fallos na localización xeográfica dalgunhas linguas. Quero sen embargo achegar algunhas observacións que considero relevantes.

Un punto criticable é o tratamento que fai da análise da conversa. Esta ocupa un capítulo xunto coa teoría dos actos de fala e o estudo das inferencias conversacionais. No marco da pragmática e historicamente poida que deban ir xuntos e tras o tratamento da etnometodoloxía, da etnografía e das fórmulas de cortesía (constituindo un bloque pragmático ou do intercambio), mais hoxe en día a análise da conversa converteuse nun xeito de recoller e analizar datos, nunha metodoloxía, claramente diferenciada doutras e non exclusivamente relacionada co estudio dunha dimensión ou dun elemento da interacción. Desde este punto de vista, coido que cumpría dedicarlle un capítulo á parte dos actos de fala e das inferencias, implicaturas e presuposicións, xa que está a cabalo da Pragmática e a Sociolingüística, mais tamén da etnometodoloxía e da etnografía (do mesmo xeito que a etnometodoloxía rebasa o ámbito do antropolóxico e etnográfico (cap. 10)). Ese capítulo podería situarse tras o 10.

Hai outros capítulos de posible incorporación que lle darían maior consistencia á obra sen caer no enciclopedismo. Un deles podería achegar un enfoque histórico e interdisciplinar, presentando os lazos evolutivos e metodolóxicos entre diferentes áreas de investigación. Tal enfoque facilitaría unha mellor visión de

conxunto, e o lector podería establecer liñas de influencia e de tránsito entre a sociolingüística e a antropoloxía, a filosofía, a semántica, a pragmática, a psicoloxía, a socioloxía, etc.

Tamén se bota de menos un capítulo dedicado á socioloxía, ós seus métodos e teorías. Esta carencia é propia de case toda a sociolingüística, non só dos manuais, e coido que é unha dos principais baleiros da formación e do traballo sociolingüísticos: Joshua Fishman (1991) e Glynn Williams (1992) refírense a esta desconexión en traballos recentes. A desatención e minusvalorización do sociolóxico (do *socio-*) arrastra como consecuencia que nin os sociólogos nin os profesionais implicados no mundo da comunicación (publicistas, xornalistas, etc.) se interesen polo que poida achegar esta disciplina. Algúns problemas metodolóxicos e polémicas entre os investigadores non se poden entender sen esa dimensión sociolóxica.

Esta segunda edición da obra presenta melloras respecto á primeira. Seis anos de diferenza e a súa aplicación académica en diferentes universidades e países permitiron facer algunhas modificacións, que se centran sobre todo no incremento e actualización da bibliografía, na incorporación ó texto de achegas novidosas ou de maior interese cás da primeira edición, e no engadido dalgunhas cuestións de debate. Tomemos como exemplo o capítulo 11 e cotexemos as dúas edicións: a segunda presenta tres incorporacións de texto que representan media páxina máis, todas elas referidas a estudos que van dende o 1986 ó 1992, e unha modificación cando trata o vietnamita que mellora o texto anterior; ademais, incorpora un novo exercicio referido ós termos de tratamento no que tamén bota man dun estudio posterior ó 1986, e aumenta en seis títulos os dous que ofrecera como lecturas adicionais na primeira edición. A versión galega está feita a partir da segunda edición, o que incrementa sen dúbida o seu valor e actualidade: hai menos dun ano que apareceu a edición en inglés, e non é habitual dispor en galego de traducións de textos tan recentes.

Coido que co ata aquí comentado, o interese e a pertinencia da tradución están dabondo postos de relevo. Os novos programas de estudos universitarios están necesitados de manuais destas características, sobre todo novas titulacións como a de Lingüística. Ademais, o discurso e o debate sobre a lingua poden sen dúbida verse enriquecidos co espallamento dunha visión integradora, técnica e á vez divulgadora da actualidade dunha disciplina tan descoñecida a pesar de ser tan mentada.

Poderíase criticar que as cuestións propostas para debate e os exemplos están pensados para estudantes de fala inglesa, e que se adaptan dificilmente ós galegos e ós do resto do estado. De tódolos xeitos, substituír algunhas actividades por outras referentes ó noso ámbito vai máis alá das atribucións do tradutor mesmo para un manual coma este, ademais de ser de difícil execución se temos en conta que de momento non contamos con estudos referidos á situación galega que reflectan e investiguen tantas e tan diversas cuestións. Fronte a isto, o tradutor incorpora en

ocasións e con bo criterio, entre corchetes e ó lado das cuestións de debate, unha reflexión que pode entenderse como paralela e opcional.

Un elemento de indubidable valía é a traducción ó galego de terminoloxía e conceptos sociolingüísticos que polo de agora non tiveron acollida na bibliografía galega e sobre o galego (na bibliografía en español xa aparecen tanto en traducións coma en traballos sociolingüísticos): é o caso de *turn-taking* ('alternancia de quendas'), *face* ('imaxe'), *speech community* e *linguistic community* ('comunidade lingüística'), *age-grading* ('variación xeracional estable'), *networks* ('redes'), *matched-guise* ('pares de voces simuladas') ... A traducción é ou ben "literal", calco do inglés (*network*, *linguistic community*), ou ben unha adaptación que pretende reflectir da mellor maneira posible as connotacións e referencias metodolóxicas que o termo ten na tradición sociolingüística da que procede (*matched-guise*, *turn-taking*, *age-grading*...). En ningún caso opta por deixar o termo en inglés como si se fai noutras traducións, pero sería positivo que se sistematizase na primeira aparición dun termo a anotación ó lado e entre parénteses do seu correspondente inglés (como fai nunha cita da p. 153 ó recoller *speech repertoire* e *verbal repertoire*), xa que semella facelo só cando a traducción é resultado dunha adaptación ó concepto. Isto crea algún problema, como cando inclúe -pero tarde- os termos ingleses ó falar de *linguistic community* fronte a *speech community*. Wardhaugh emprega indistintamente *speech community* e *linguistic community* excepto no cap. 5, e o traductor debiera recoller os termos ingleses en tódalas súas aparicións neste capítulo para evitar confusións e aclarar a opción de cada autor en inglés, e non só ó referirse (p. 120) á preferencia de John Gumperz polo segundo termo fronte ó primeiro.

Algunhas das opcións escollidas melloran termos e traducións que xa circulaban en español e portugués. O termo *comunidad lingüística* é preferible ó de *comunidad hablante* da traducción de S. C. Levinson (1983), o de *alternancia de códigos* é preferible ó de *intercambio de códigos* de C. Silva-Corvalán (1988) ou ó de *cambio de código* de R. A. Hudson (1980). O caso máis destacado é o da traducción de *matched-guise*, que H. López Morales (1989) adapta como *técnica imitativa* e C. Silva-Corvalán (1988) como *apareamiento disfrazado*. Mario Cal propón para o galego o termo *pares de voces simuladas*, que recolle mellor o concepto (ó igual que a traducción que dá para *age-grading*).

É discutible a traducción do título do capítulo 12. No encabezamento inglés (*Acting and Conversing*) inténtase recoller o principio da teoría dos actos de fala que J. R. Searle explicitou, e que se pode xeneralizar ó estudio de inferencias, implicaturas e presuposicións e mesmo á análise da conversa (ou da linguaxe natural). Cando conversamos, actuamos non no sentido do *dicir* (que xa é un acto), senón na medida en que *facemos cousas* ó *dicilas* ou *facemos cousas mentres conversamos*: prometer, xurar (actos de fala), suxerir, burlar, mentir (inferencias, implicaturas, presuposicións...), negociar, identificarnos (análise da conversa, da

linguaxe natural, da interacción...). A traducción galega *A conversación e o acto de fala* perde o que de expresivo e connotativo ten a etiqueta inglesa: a dinamicidade da conversa e as implicacións desa dinamicidade e da creatividade para o significado, para a interacción comunicativa, etc.

Esta traducción é pois tamén valiosa por incorporar unha terminoloxía que busca a súa xustificación non principalmente na fidelidade da traducción literal nin na etimoloxía, senón na fidelidade das discriminacións conceptuais que se atopan detrás dos termos. A fidelidade á traducción literal non se pon por riba da transparencia do termo escollido, o que é moi de agradecer e favorece a súa comprensión e mellor implantación. Sería de gran utilidade a inclusión dun índice terminolóxico en galego paralelo ó que ten a versión inglesa, e que recollese cada termo na lingua destino, co seu correspondente termo inglés ó lado; ademais, axudaría á claridade e á precisión conceptual.

De tódolos xeitos, parte das dificultades nacen xa, como se apunta na "Nota do traductor", da concepción non restrictiva que Ronald Wardhaugh ten da sociolingüística; o problema da posible ambigüidade e polivalencia dos termos en inglés acrecéntase en galego pola falla dunha tradición sociolingüística (e polo tanto do uso de conceptos e termos) ampla e diversa.

Toda traducción pode presentar erros e insuficiencias -e esta preséntaa- polo seu carácter fondamente opcional, polas complexidades e connotacións que de ser recollidas ata na súa insignificancia darían pé a unha obra paralela á mesma obra, a unha infinidade de notas que complicarían considerablemente a lectura. Ante isto, só cabe promover unha terminoloxía, procurar a expansión e a comprensión dos conceptos, e esperar que o costume e o tempo adapten os termos ás pequenas sutilezas que teñen na bibliografía doutros países con maior tradición, ata chegar a poder establecer paralelismos claros e correspondencias teóricas semellantes.

Estou seguro de que con esta traducción ese costume empeza a andar, e de que as propostas que aquí se recollen lles serán de gran utilidade ós investigadores no seu labor de escrita e discusión. O contacto con esas liñas investigadoras e de opinión fará o resto, atendendo ademais a unha das prioridades da investigación galega: o saír ó exterior e acceder a outras fontes, correntes e tradicións, e o darse a coñecer a estas. A mellor demostración do perentorio disto é a referencia (unha das poucas) que Ronald Wardhaugh (1987) fai ó galego noutra obra súa, baseada en datos anticuados e dos que existen xa varias actualizacións.

Estou seguro de que aqueles que lean esta obra poderán entender mellor a realidade lingüística viva que os estudiosos da mesma tan dificultosamente e entre tebras só empezan a comprender.

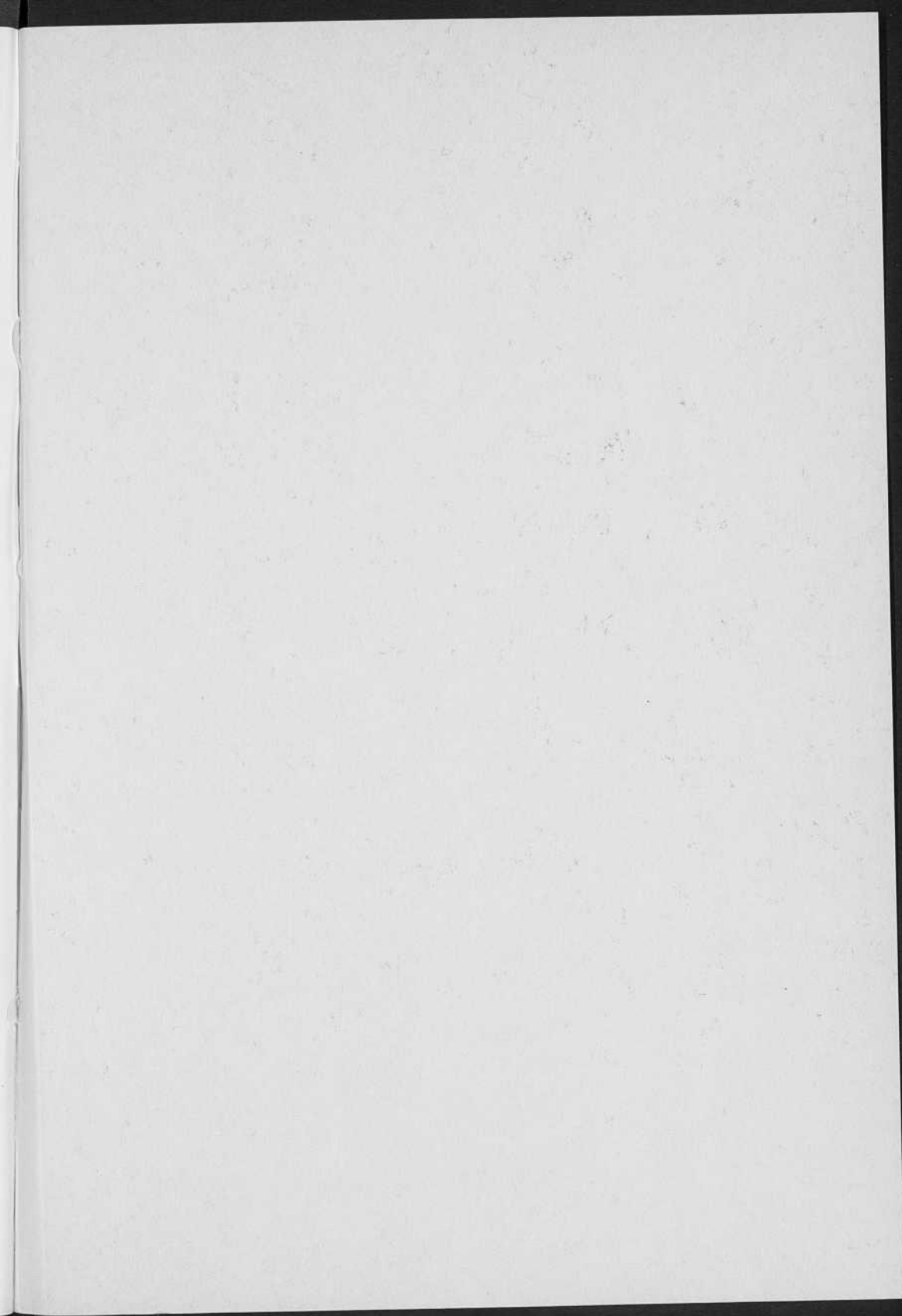
BIBLIOGRAFÍA

Fasold, Ralph (1984). *The Sociolinguistics of Society*. Oxford: Basil Blackwell.

- Fasold, Ralph (1990). *The Sociolinguistics of Language*. Oxford: Basil Blackwell.
- Fishman, Joshua (1991). "Putting the 'socio' back into the sociolinguistic enterprise", *International Journal of the Sociology of Language* 92 (1991), 127-138.
- Holmes, Janet (1992). *An Introduction to Sociolinguistics*. London: Longman.
- Hudson, R. A. (1980). *Sociolinguistics*. Cambridge: Cambridge University Press [trad. ó esp.: *La sociolingüística*. Barcelona: Anagrama. 1981]
- Levinson, Stephen C. (1983). *Pragmatics*. Cambridge: Cambridge University Press [trad. ó esp.: *Pragmática*. Barcelona: Teide. 1989]
- López Morales, Humberto (1989). *Sociolingüística*. Madrid: Gredos.
- Silva-Corvalán, Carmen (1988). *Sociolingüística: teoría y análisis*. Madrid: Alhambra.
- Trudgill, Peter (1974, 1983). *Sociolinguistics: An Introduction to Language and Society*. Harmondsworth: Penguin Books.
- Wardhaugh, Ronald (1987). *Languages in Competition*. Oxford, Basil Blackwell.
- Williams, Glynn (1992). *Sociolinguistics: A Sociological Critique*. London: Routledge.

MANUEL FERNÁNDEZ FERREIRO
Universidade da Coruña

CONTIDO

- 5 T. VIDAL FIGUEROA
Proposta descritiva das consoantes fricativas
alveolodentais dos dialectos galegos
- 27 X. ANTÓN L. DOBAO
A lingua galega e a TVG. Situación actual e propostas
para unha nova política lingüística (I)
- 45 X. RÁBADE PAREDES
Situación e perspectiva da normalización no ensino
- 53 G. REI DOVAL
Sobre planificación léxica na lingua galega. No 25
aniversario de *Introduction to a theory of language
planning* de Valter Tauli
- 77 M. DACOSTA ALONSO - A. LÓPEZ FERNÁNDEZ
Breves vocabularios da caza e da pesca
- 93 A. REQUELJO
A segunda serie de *Como falan os brañegos* de Antonio
Noriega Varela
- 99 X. L. REGUEIRA
Algunhas calas na riqueza léxica da lingua literaria:
aproximación cuantitativa
- 113 A. RODRÍGUEZ-TRELLES ASTRUGA,
Adquisición das narracións nos nenos
- 127 X. Mª LEMA
San Tomé ou Santo Tomás: Un estudio onomástico dun
crego de Vilariño (Teo), no séc. XIX

Cadernos de lingua